

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ปฐม / อนุสาร

ภาษาศาสตร์

๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๔

पुस्तक/ग्रन्थ

ปก นันทะ เจริญพันธ์
รูปถ่าย ชิน คล้ายปาน
รูปเล่ม อวบ สานะเสน

ราคา 25 บาท

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๕๓๙ ถนนไมตรีจิต พระนคร
โทร. ๒๑๐๑๑๑, ๒๑๐๑๑๒, ๒๑๘๒๔๑
เป็นผู้แทนจำหน่าย

รวม / รวม

ชุมนุมบทความทางวิชาการ

ถวาย

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์
ในโอกาสที่พระชนม์ครบ ๘๐ พรรษา บริบูรณ์

๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๔

โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
กรุงเทพฯ ๖ ๒๕๑๔

รายนามคณะกรรมการบริหารโครงการตำรา ฯ

นายบัว อิงภากรณ์	ประธาน
นายกมล สมวิเชียร	กรรมการ
น.ส. กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายเกษม ศิริสัมพันธ์	กรรมการ
นายนิพนธ์ คันทเสรี	กรรมการ
น.ส. นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายประชุม โฉมฉาย	กรรมการ
นายพันธุ์ม คิชยมณฑล	กรรมการ
นายพัทยา สายหู	กรรมการ
นายไพจิตร เอื้อทวิกุล	กรรมการ
นายวีรยุทธ วิเชียรโชติ	กรรมการ
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
นายสังเวียน อินทรวิชัย	กรรมการ
นายเสน่ห์ จามริก	กรรมการ
นายอรุณ ธรรมโน	กรรมการ

คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้

นายกมล สมวิเชียร	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นายเกษม ศิริสัมพันธ์	แผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
นายไพจิตร เอื้อทวิกุล	คณะพัฒนาการเศรษฐกิจ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
นายวีรยุทธ วิเชียรโชติ	คณะวิจัยการศึกษาและจิตวิทยา วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	บริษัทศึกษิตสยาม จำกัด
นายสุชิน ตันติกุล	ผู้ช่วยดำเนินการ

คำนำ

ด้วยในวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๔ นี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จะมีพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษาบริบูรณ์ คณะกรรมการโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ว่า ควรจะจัดพิมพ์ชุมนุมบทความทางวิชาการที่อยู่ในขอบข่ายอันพระองค์ท่านทรงสนพระทัย โดยขอให้นักวิชาการในสาขาเหล่านั้นช่วยกันสละเวลาและความรู้ เขียนออกเผยแผ่แก่มหาชน คนละบทความแล้วนำขึ้นทูลถวายเป็นพลีบรรณาการ ในฐานะที่ทรงเป็นหลักในวิชาสาขาต่างๆ มาเป็นเวลานาน ทั้งที่ได้ประทานวิทยากรโดยตรงและโดยอ้อม ในฐานะผู้สอน ผู้เขียน ผู้ให้กำลังใจ และในฐานะผู้บริหารสถาบันการศึกษาและสมาคมทางวิชาการต่างๆ ยิ่งโครงการตำราฯ นี้ด้วยแล้ว บังเกิดมีขึ้นได้ก็เพราะได้รับพระบารมีมาแต่ต้น ในฐานะที่ทรงเป็นนายกของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ความจริง หนังสือชนิดที่รวมบทความในแขนงวิชาต่างๆ ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในโอกาสฉลองชนมายุของนักวิชาการคนสำคัญ โดยกำหนดขอบเขตของเรื่องไว้ในแขนงวิชาที่ท่านผู้นั้นสนใจ นั้น ในต่างประเทศก็มีตีพิมพ์ขึ้นเนื่องๆ ส่วนที่ในประเทศไทย หนังสือประเภทนี้ที่จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก ก็ดูเหมือนจะเมื่อคราวพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ มีพระชนมายุครบ ๖ รอบนักษัตร เมื่อแปดปีที่ล่วงมานี้เอง แต่คราวนั้น ท่านพระยามานวราชเสวี ผู้รวบรวม ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติ ปรารภว่างานจัดทำหนังสือเล่มนั้น “เป็นไปอย่างเร่งรัดและภายในระยะเวลาอันสั้น” อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มดังกล่าวก็ได้ให้ประโยชน์แก่นักวิชาการอยู่มิใช่น้อย โดยเฉพาะผู้ที่ต้องการจะทราบพระประวัติ และบรรณานุกรมบทพระนิพนธ์ ยิ่งอาจหาหนังสือเล่มนี้อ่านได้ ด้วยองค์การคำของคุรุสถานนำมาตีพิมพ์จำหน่ายในราคาถูกที่ย่อมเยาอยู่แล้วในบัดนี้

หลังจากที่ ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติ ได้ตีพิมพ์ขึ้นแล้วหนึ่งปี ก็มีหนังสือทำนองนี้เกิดขึ้นอีก คือ สารวิทยา ซึ่งสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เป็นผู้จัดพิมพ์ เพื่อเป็นที่ระลึกวันเกิดพระยาอนุমানราชชนนครบก่อนศตวรรษ หนังสือเล่มนี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะความสนับสุนนของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์นั่นเอง ทั้งยังทรงพระนิพนธ์คำนำประทานอีกด้วย แม้ สารวิทยา มีเนื้อหาแต่ในทางวิชาการโดยเฉพาะ แต่ก็เจาะจงผู้เขียนให้อยู่ในวงศิษยานุศิษย์ของท่านพระยาอนุমানราชชนนเท่านั้น และแต่ละเรื่องเป็นการปูพื้นฐานทางวิชาการด้านต่างๆ ที่ท่านสนใจ กล้ายเรื่องสังคมศาสตร์กับประเทศ

ไทย ที่นักวิชาการอเมริกันและไทยร่วมกันขึ้นไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ แต่นั้นให้คนอเมริกันเขียนปัญหาทางวิชาการในแต่ละสาขาวิชา แล้วให้คนไทยเขียนถึงปัญหาทางวิชาการในบ้านเมืองของตน โดยตีพิมพ์เป็นภาษาไทยและอังกฤษควบคู่กันไป ส่วน สารวิทยา ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นทัศนะของนักวิชาการไทยแต่ฝ่ายเดียว และตีพิมพ์เป็นภาษาไทยเท่านั้น (มีเรื่องของนักวิชาการอเมริกัน ซึ่งเป็นศิษย์ของท่าน ที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษพ่วงท้ายอยู่เรื่องเดียว)

โดยที่คณะกรรมการโครงการตำราฯ ได้รับบทเรียนจากการจัดพิมพ์ชุมนุมบทความทางวิชาการที่เป็นภาษาไทยมาเช่นนี้แล้ว จึงเห็นว่าหนังสือที่จะจัดพิมพ์ด้วยคราวนี้ ควรที่จะคิดการเสียแต่เนิ่น ๆ และควรจะให้มีส่วนแทนจากสถาบันทางวิชาการต่าง ๆ มาร่วมแสดงความคิดเห็นและความอ่านและให้ความร่วมมืออย่างกว้างขวาง ดังนั้น คณะกรรมการจึงเริ่มวางแผนงานแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยขอให้ผู้แทนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ในฐานะที่ทรงเป็นอธิการบดีอยู่ในขณะนั้น) จากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (ในฐานะที่ทรงเป็นนายกอยู่ในขณะนั้น) และจากสยามสมาคม (ในฐานะที่ทรงเป็นนายก) มาร่วมหารือ กับได้ปรึกษานายกสมาคมบัณฑิตแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นต่างหากออกไปด้วย ในที่สุดตกลงกันได้ว่า โครงการตำราฯ จะเป็นผู้ดำเนินการในค้ำรวบรวบบทความทางวิชาการต่าง ๆ โดยมีผู้แทนจากสถาบันนั้น ๆ ให้ความร่วมมือ ถ้าไม่ในทางทุนทรัพย์ ก็ในทางทัศนะ และได้มีมติให้ตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นเพื่อการนี้ โดยที่ต้องรายงานให้คณะกรรมการโครงการตำราฯ ทราบความเคลื่อนไหวด้วยทุก ๆ เดือนที่มีประชุมกรรมการ

เกณฑ์สำหรับเลือกนักวิชาการเพื่อเขียนบทความต่าง ๆ นั้น ขอให้ประธานในแต่ละสาขาวิชา ซึ่งอยู่ในโครงการตำราฯ ไปเสาะหาชื่อและคุณสมบัติมาเสนอคณะกรรมการ ซึ่งขอให้นำไปพิจารณาโดยรอบคอบแล้วให้ลงคะแนนว่าควรเชิญผู้ใดเขียน จำกัด้วงไว้ให้มีสาขาวิชาละสามสี่คน ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงวุฒิอย่างอื่นแต่ประการใด ใครที่ได้คะแนนสูง ย่อมได้รับเชิญให้เป็นผู้เขียนอยู่เอง ส่วนอัตราค่าสมนาคุณผู้เขียน คณะอนุกรรมการได้ไปทำรายงานเสนอมาจนเป็นที่ตกลงกันได้ คณะอนุกรรมการ โดยได้ขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิรอกกีเฟลเลอร์เพื่อการนี้เป็นพิเศษ

เมื่อดำเนินงานขั้นต้นมาได้ถึงเพียงนี้แล้ว จึงได้ออกจดหมายเชิญไปยังนักวิชาการนั้น ๆ แต่เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ เพื่อถามความสมัครใจ ดังความตอนหนึ่งว่า

ในโอกาสที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ จะมีพระชนมายุครบ ๘๐ ในเดือนสิงหาคม ๒๕๑๔ คณะกรรมการบริหารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เห็นสมควรที่จะรวบรวมบทความทางวิชาการขึ้น เฉพาะสาขาวิชาที่พระองค์ท่านสนพระทัย

อันได้แก่วิชานิติศาสตร์ การต่างประเทศ รัฐศาสตร์ วารสารศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ภาษา
ศาสตร์ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ปรัชญา วัฒนธรรม การศึกษา ทั้งนี้เพื่อเป็นการเฉลิม
พระเกียรติ และเป็นการบำรุงวิชาในด้านต่างๆ จึงใคร่เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชานั้น ๆ
จัดทำบทความขึ้นแล้วนำมาตีพิมพ์รวมเป็นเล่ม กับจะคัดเลือกบทความบางชิ้นออกแสดง
ปาฐกถาด้วย เข้าใจว่าต้องได้ต้นฉบับตีพิมพ์ในราวต้นศกหน้า

บทความที่ประสงค์จะรวบรวมนี้ คณะกรรมการบริหารโครงการตำราฯ จะขอให้เป็น
บทความวิชาการ แสดงถึงข้อคิดและทฤษฎีในสาขาวิชาแต่ละสาขา ซึ่งเป็นของใหม่ เพื่อ
แสดงให้เห็นว่าในภาวะปัจจุบันนี้ แต่ละสาขาวิชาได้ก้าวหน้ามาเป็นลักษณะใด (โดยไม่จำเป็น
ที่จะลำดับประวัติวิวัฒนาการของแต่ละวิชา)

ผู้ที่ได้รับจดหมายเช่นนี้ มักให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ด้วยต่างก็ต้องการสนอง
พระคุณพระองค์ท่าน แม้จะไม่ได้เคยเป็นศิษย์หา แต่ก็เคยได้รับวิทยาการมาจากท่านกัน ไม่
โดยทางตรงก็ทางอ้อม ถึงบางท่านจะรับเขียนให้ไม่ได้ ก็มีแก่ใจแนะนำให้ติดต่อผู้อื่นต่อไป
แต่กว่าจะนัดท่านเหล่านี้มาพร้อมกันได้ เพื่อจะอธิบายรายละเอียดด้วยวาจา ก็ตกเป็นต้นเดือน
มิถุนายน กรรมการโครงการตำราฯ บางคนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ทรงคุณวุฒิ
ต่างๆ ที่สาขาวิชา เป็นเวลาสามวัน จึงเข้าใจกันได้ดี โดยตกลงกันว่า ในแต่ละสาขาวิชาที่
รับกันว่าจะเขียน ขอให้ผู้หนึ่งรับหน้าที่ติดต่อประสานงาน โดยที่คนอื่นๆ ในสาขานั้นจะส่ง
เค้าโครงที่จะเขียนไปยังบุคคลผู้นั้นก่อน และในสาขานั้นๆ จะได้นัดพบปะหารือ โต้เถียงกัน
ถึงหัวข้อเค้าโครงนั้นๆ ก่อนนำไปเขียน ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลในทางวิชาการอย่างเต็มที่ โดย
เข้าใจว่าจะส่งเค้าโครงได้ภายในกันยายน และส่งข้อเขียนที่บริบูรณ์ได้ภายในสิ้นปี ๒๕๑๓
เพื่อจะได้มีเวลาจัดพิมพ์โดยไม่ต้องรีบเร่งจนเกินไปนัก เพราะนักวิชาการมักชอบแก้เนื้อหา
แม้เมื่อเรียงพิมพ์แล้ว ถ้ามีเวลา ค่อยๆ จัดพิมพ์ ก็จะได้หนังสือดี หนังสืองาม กับมีเวลาทำ
สารบัญคั่นเรื่องอีกด้วย แม้ข้อเขียนจะส่งล่าช้าจนต้น พ.ศ. ๒๕๑๔ ก็ยังมีเวลาเพียงพอ

กำหนดการที่วางไว้เช่นนี้ หาเป็นไปไม่ได้ดังคาดไม่ เพราะนักวิชาการเมืองไทยมักมีงาน
ทำกันจนล้นมือ แม้การส่งเค้าโครงที่จะเขียน ก็เป็นไปไม่ได้โดยยาก การนัดพบกันในแต่ละสาขา
วิชาที่เช่นกัน ถึงกระนั้น ก็มีบางสาขาที่มีการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างมีประโยชน์
ยิ่ง และผู้เขียนบางท่านก็ส่งเค้าโครงและบทความได้ในเวลาเห็นๆ ทั้งยังเป็นข้อเขียนที่
ประณีตและมีความคิดความอ่านอย่างสุขุมอีกด้วย จะอย่างไรก็ตาม คณะอนุกรรมการต้องทำ
งานหนักในด้านกาหนดต้นฉบับ ปรากฏว่ามีจดหมายออกทุกต้นเดือน ตั้งแต่กันยายน ๒๕๑๓
จนถึงมิถุนายน ๒๕๑๔ ทั้งนี้ โดยไม่นับการโทรศัพท์และการพบปะเป็นส่วนตัว ที่ต้องทำเช่นนั้น
ก็ใช่ว่านักวิชาการนั้นๆ จะทอดทิ้ง หากความจำเป็นบังคับ งานด่วน งานเร่ง มีมา ก็ต้องทำ

ให้ไปก่อน ข้อเขียนทางวิชาการที่จะให้เป็นข้อคิดในทางทฤษฎีที่แปลก ใหม่ และลึกซึ้ง ย่อมต้องหาเวลาว่าง ที่ปลอดโปร่งพอสมควร ซึ่งนักวิชาการที่มีความสามารถหาได้ยากอย่างยิ่ง และแล้วบางท่านก็จำเป็นต้องบอกเลิก ด้วยไม่อาจหาเวลาเขียนให้ได้ นี่เป็นข้อที่น่าเสียดายมาก แต่ทางเราก็เห็นใจ เมื่อแรก กรรมการในโครงการตำราฯ บางนายไม่ยอมรับเขียน เพราะเกรงข้อครหาว่าเลือกกันเองให้มาเขียน แต่เมื่อขาดตัวผู้เขียนลง กรรมการบางท่านก็มีแก้ไขเขียนให้ แม้เวลาจะน้อยลงแล้ว แต่บางท่านก็ยังคงเขียนให้ไม่ได้อยู่นั่นเอง เพราะกรรมการเองก็หาผิดไปจากนักวิชาการอื่นๆ นักไม่ ในข้อที่ว่ามีงานประจำอันทับถมมาอยู่เนืองๆ ทั้งบางกรณียังมีเหตุสุดวิสัยส่วนตัวมาแทรกอีกด้วย ด้วยเหตุฉะฉิน บางสาขาวิชาจึงมีคนเขียนน้อยมาก จะอย่างไรก็ตาม ทุกเรื่องที่ส่งมา คณะกรรมการรับตีพิมพ์ทั้งสิ้น ส่วนบทไหนจะตี เลวเพียงใด ก็ต้องขอละไว้ในดุลยวินิจฉัยของท่านผู้อ่าน

โดยที่เรารวบรวมเรื่องต่างๆ ทางวิชาการเหล่านี้ไม่ได้พร้อม จนถึงต้นเดือนกรกฎาคมแล้ว ก็ยังขาดอยู่อีกประมาณหนึ่งในสามของบทความทั้งหมด ย่อมเป็นการยากที่จะตีพิมพ์ให้แล้วเสร็จทันได้ มิใช่ต้องเอ่ยว่าจะได้หนังสือที่ประณีตงดงาม เศรษฐกิจของและผู้จัดการบริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี นอกจากจะช่วยเร่งทำงานให้โดยพักงานอย่างอื่นแล้ว ยังกรุณาคิดเงินในอัตราพิเศษ ทั้งยังให้เราชำระได้ภายหลังจากที่หาเงินจากแหล่งอื่นมาได้แล้วด้วย นอกไปจากนี้ มูลนิธิไทยวัฒนา ต. สุวรรณ ยังบริจาคสมทบทุนเพื่อการนี้เป็นต่างหากออกไป นับได้ว่างานชิ้นสุดท้ายนี้ ได้รับความเอื้ออารีจากนายบุญธรรม นางบุญพริ้ง และนายวีระ ต. สุวรรณ โดยแท้ บุญคุณทำนองนี้ คณะกรรมการโครงการตำราฯ เคยได้รับมาแล้วจากท่านทั้งสามนี้ แต่คราวนี้นับเป็นกรณีพิเศษออกไปอีก จึงขอจารึกไว้ในที่นี้ด้วย

คณะกรรมการฯ ขอขอบคุณท่านผู้เขียนทุกท่าน ที่ได้ร่วมมือสละเวลาอันมีค่าของแต่ละท่านเขียนเรื่องขึ้น ผู้รวบรวมและจัดพิมพ์หนังสือ มีชื่ออยู่ในบัญชีคณะอนุกรรมการจัดพิมพ์ในเล่มแล้ว ซึ่งสมควรแก่การยกย่อง แต่ผมใครจะระบุนว่า ผู้ที่เห็นดีเห็นชอบและใช้สติปัญญาและเวลามากกว่าใครๆ คือผู้ที่ได้รับคำนิพนธ์นี้มาตลอดแต่ต้น ซึ่งได้ร่วมอยู่ในคณะอนุกรรมการนี้เอง ในนามของคณะกรรมการฯ ผมจึงขอขอบคุณไว้เป็นพิเศษด้วย

อนึ่ง โดยที่เรื่องต่างๆ ซึ่งรวมพิมพ์ไว้นี้ มีมากด้วยกัน จึงขอป็นเป็น ๒ เล่ม เพื่อให้หนาเทอะทะเกินไป และแต่ละสาขาวิชาก็มีเนื้อหาอันควรแก่การศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยด้วย จึงให้แยกพิมพ์เป็นเล่มย่อยๆ ออกไปในแต่ละสาขาวิชาอีกด้วย แต่บางวิชามีเรื่องน้อยก็ให้รวมสองสาขาวิชาอยู่ในเล่มย่อยฉบับเดียวกัน ฉะนั้น เลขหน้าในเล่มใหญ่จึงขึ้นที่เลข ๑ ทุกครั้ง ที่ขึ้นภาควิชาใหม่ แต่ก็ได้ทำไปคั่นไว้ให้อย่างชัดเจนแล้ว เชื่อว่าการกระทำเช่นนี้ คงไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ท่านผู้อ่าน

เรื่องพุทธธรรม ของ พระศรีวิสุทธิโมลี นั้น ได้กำหนดรวมไว้ในสาขาวิชาปรัชญา หากพระองค์เจ้าเขียนยาวและลุ่มลึก จนเป็นสาขาวิชาต่างหากได้ จึงเห็นควรแยกมาตีพิมพ์ไว้เป็นเอกเทศ โดยให้นำเรื่องอื่นทั้งหมด เท่ากับหนังสือนี้เริ่มที่พระพุทธศาสนา ย่อมเป็นสิริมงคลแก่พุทธศาสนิกชนคนอ่านโดยทั่วหน้ากัน และที่เดิม กะกันว่า จะเลือกผู้ใดผู้หนึ่งไว้แสดงบรรยายเป็นพิเศษนั้น โดยที่ ได้รับเรื่องต่าง ๆ ล่ามามาก ย่อมไม่อาจหาผู้รู้มาคัดสินได้ในเวลาอันจำกัด ว่าควรเลือกเรื่องใด ของท่านผู้ใด ให้เป็นปาฐกถาพิเศษ ในโอกาสอันเป็นมงคล เช่นนี้ คณะกรรมการจึงตกลงอาราธนาพระศรีวิสุทธิโมลี ให้แสดงธรรมกถา เนื่องในวันประสูติ โดยขอให้ท่านย่อความจากข้อเขียนของท่านนั่นเอง วิธีดังกล่าว เท่ากับว่ารักษาประเพณีโบราณที่มีการสดับพระธรรมเทศนาในมงคลสมัยพิเศษเช่นนี้ และเป็นการประยุกต์มาในรูปของสังคมปัจจุบัน เพราะธรรมกถานี้เป็นบทความทางวิชาการอันเหมาะสมแก่กาลสมัยยิ่งนัก

คณะกรรมการ ฯ เชื่อว่า เมื่อพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครานุรักษ์ฯ ได้ทรงสดับธรรมกถาภาสิต ที่เป็นคำบรรยายทางวิชาการอย่างศกสมัยและประสมัยเช่นนี้ ก็เห็นที่จะทรงพอพระทัย ทั้งยังเพิ่มพระศรัทธาพระปสาทะในพระรัตนตรัย และเป็นการเพิ่มพูนพระปัญญาบารมี ซึ่งทรงมีอยู่แล้วเป็นอันมาก ให้เต็มเปี่ยมขึ้นโดยลำดับ พร้อมกันนี้ คณะกรรมการ ฯ ก็หวังว่าบทความต่าง ๆ ทางวิชาการเหล่านี้ เมื่อทรงอ่านไปแล้ว คงจะทรงบังเกิดพระอศิตารมณ์ ชื่นชมโสมนัส ด้วยพระกุศลจรรยาที่ทรงบำเพ็ญมาเป็นวิทยาทานนั้น อย่างน้อยก็มีส่วนช่วยอำนวยผลให้บังเกิดหนังสือเล่มนี้ ซึ่งคณะกรรมการโครงการตำรา ฯ ขอประทานอนุญาตขานนามว่า วรรณไวทยากร ตามพระนามเมื่อก่อนทรงกรม เพราะเชื่อว่านามนี้เป็นสิริมงคลแก่หนังสือนี้ และเชื่อว่าหนังสือนี้เป็นบ่อเกิดแห่งวิทยาการ สมดังพระนามซึ่งพระองค์ท่านได้รับพระราชทานมา แต่สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันมหาประเสริฐแก่วงวิชาการของไทย

ประธานกรรมการ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

พระประวัติ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

เนื่องในการฉลองพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ดร. บัวย อึ้งภากรณ์ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอให้ข้าพเจ้าเขียนบทนำเกี่ยวแก่พระเกียรติศักดิ์ และ พระเกียรติคุณของเสด็จในกรม ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะสนองความประสงค์ เพราะรู้จักพระองค์ท่านแต่จำความได้ เคยรับราชการใกล้ชิดกับพระองค์ท่านมาเป็นเวลานาน ข้าพเจ้าขอโอกาสถวายพระพร ขอให้ทรงมีความสุขปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระนามเดิม หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ประสูติวันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ ที่ตำบลบ้านตะนาว อำเภอสำราญราษฎร์ จังหวัดพระนคร เป็นโอรสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในรัชกาลที่ ๔ และหม่อมหลวงท่วนศรี วรวรรณ ในสกุลมนตรีกุล แสดงว่าได้ทรงทำความดีมาแล้วแต่ก่อน จึงมีบุญมาแต่ประสูติ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์โปรดปรานแต่ต้นมา และเป็นพี่รักใคร่ของคนในวังนั้น ได้ทรงรับการอบรมเป็นอย่างดี ประกอบด้วยพระปรีชาสามารถ มีสติปัญญาดี มีความขยันหมั่นเพียร ที่สำคัญก็คือ เป็นคนมีโชค ศึกษาเล่าเรียนและทำการงานอะไร ก็มักจะได้ตามพระประสงค์ ได้ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์ ได้ทรงรับราชการ รับผิดชอบประเทศชาติด้วยความสามารถเป็นเวลานาน ได้ทรงมีส่วนช่วยเหลือในทางวิชาการในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง มีพระประวัติย่อดังต่อไปนี้

การศึกษาในประเทศไทย

พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงศึกษาในโรงเรียนสวนกุหลาบเป็นเวลา ๑ ปี สอบไล่ได้ชั้น ๑ พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงศึกษาที่โรงเรียนราชวิทยาลัย ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา ที่จังหวัดธนบุรี เป็นเวลา

ประมาณ ๓ ปี สอบไล่ได้ชั้น ๕ เมื่อโรงเรียนราชวิทยาลัยหยุดสอนไปคราวหนึ่ง เพราะครู
ตายสองคน ทรงย้ายไปศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบ เมื่อโรงเรียนราชวิทยาลัยเปิดสอนที่สาย
เสาวลีภิรมย์ ที่ตำบลสะพานยศเส พระนคร ได้เสด็จกลับมาเรียนที่โรงเรียนราชวิทยาลัยอีก
ครั้งหนึ่ง สอบไล่ได้ชั้นมัธยมพิเศษ เป็นที่ ๑ ได้ชัยชนะอย่างงดงาม ทำชื่อเสียงให้โรงเรียน
ได้รับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๑๔ ปี
เศษ นับได้ว่าเป็นเลิศเนื้อเชื้อไขของโรงเรียนราชวิทยาลัย ที่ทรงศึกษาได้ดีได้เร็ว เพราะครู
ฝรั่งรักใคร่โดยที่เห็นว่าเป็นคนมีสติปัญญาดี และขยัน จึงช่วยสอนให้เป็นพิเศษ เพื่อจะได้
ชิงทุนเล่าเรียนหลวง เอาชื่อให้โรงเรียน เป็นที่รักใคร่นับถือของนักเรียนราชวิทยาลัยตลอดมา
เมื่อโรงเรียนราชวิทยาลัย ย้ายไปตั้งใหม่ที่จังหวัดนนทบุรี ทำใหญ่โตเพื่อจะรับนักเรียน
ให้มีจำนวนมากขึ้น ค่าใช้จ่ายที่รัฐบาลจะต้องช่วยเหลือเป็นจำนวนมาก เมื่อเศรษฐกิจตกต่ำ
รัฐบาลได้ยุบเลิกโรงเรียนอีกครั้งหนึ่ง นักเรียนเก่าได้จัดตั้งเป็นสมาคมขึ้น เพื่อปรึกษาหารือ
ที่จะหาโอกาสตั้งโรงเรียนราชวิทยาลัยอีกครั้งหนึ่ง เสด็จในกรมเป็นคณบดีในสมาคมนี้ เป็น
กรรมการ ต่อมาเป็นประธานกรรมการ ได้ใช้ความพยายามถึง ๓๖ ปี จึงได้ตั้งโรงเรียน ภ.ป.ร.
ราชวิทยาลัย ขึ้นได้ที่ตำบลสามพราน จังหวัดนครปฐม

การศึกษาในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ โดยทุนเล่าเรียนหลวงที่โรงเรียน
ประจำชื่อ Marlborough College ทาง Modern Side ก็สอบไล่ได้ในเวลาเร็ว ครูที่โรงเรียน
เห็นว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญาดี ชั้นที่ ๑ และมีความขยันหมั่นเพียรดี ทั้งพระชนมพรรษา
ยังน้อยอยู่ จึงขออนุญาตต่อผู้ปกครองผู้ดูแลนักเรียนไทยที่ลอนดอน ให้เรียนทาง Classical
Side อีกทางหนึ่ง เพื่อจะได้มีรากฐานการศึกษาที่ดี ผู้ดูแลนักเรียนก็อนุญาต จึงได้เรียนใน
โรงเรียนนี้ถึง ๕ ปี นับว่าเป็นโชคอย่างหนึ่งที่ได้มีโอกาสเรียนภาษาและความรู้ทั่วไปดีมาก
ทรงได้รับรางวัลถึง ๑๗ อย่าง

พ.ศ. ๒๔๕๓ เสด็จเข้าทรงศึกษาในมหาวิทยาลัย Oxford ใน Balliol College เป็นเวลา
๔ ปี ทรงได้รับปริญญา B.A. เกียรตินิยมชั้นโท ทางประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้
เสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ Ecole Libre des Sciences Politiques ที่กรุงปารีส ในประเทศฝรั่งเศส
ทรงศึกษาวิชาการทูตเป็นเวลา ๒ ปี สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรวิชาการทูต รางวัลที่ ๑ ในปี
พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้รับปริญญา M.A. แห่งมหาวิทยาลัย Oxford ต่อมาได้รับคุณวุฒิปดกติกตติมศักดิ์
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คุณวุฒิปดกติกตติมศักดิ์ (การทูต) มหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์ คุณวุฒิปดกติกตติมศักดิ์กฎหมาย มหาวิทยาลัยแพร์เลติกินเสน โคลัมเบีย นิวยอร์ก

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙—๒๕๐๐ สมัชชาใหญ่ขององค์การสหประชาชาติ ในสมัยประชุมครั้งที่ ๑๑ (General Assembly Plenary Meeting Eleventh Session 1956—1957) ได้ออกเสียงลงคะแนนเป็นเอกฉันท์ ซึ่งไม่เคยมี เชิญเสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ แห่งประเทศไทย ขอให้ทรงรับตำแหน่งเป็นประธานสมัชชา มีหน้าที่ในทางสร้างสันติต่อชาวโลกเป็นสำคัญ และมีกิจการอย่างอื่น นับว่าเป็นเกียรติอันสูงยอดเยี่ยม สำหรับส่วนพระองค์ รัฐบาลไทย ประเทศไทย คนไทย และโรงเรียนทุกโรงเรียนที่ได้เคยทรงศึกษา เมื่อได้ทราบว่าในเวลาที่ทรงปฏิบัติหน้าที่ที่สหประชาชาติ ได้ทรงแก้ปัญหาขัดข้องสำคัญถึง ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ เมื่อประเทศรัสเซีย ยกกองทัพเข้าไปในฮังการี คราวหนึ่ง ครั้งที่ ๒ เมื่อประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และอิสราเอล ยกทัพเข้าตีประเทศอียิปต์ อีกคราวหนึ่ง ถึงกับทำให้มีสงครามเกิดขึ้น ทำให้คนไทยมากตใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อหมทวาระของหน้าที่ในสหประชาชาติ เสด็จในกรม ฯ ได้ทรงแสดงความขอบใจสมาชิกทั้งหลาย ที่ได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในที่ประชุมใหญ่ สมาชิกทุกคนได้ยืนขึ้นถวายพระพร โดยการตบมืออย่างพร้อมเพรียงโดยไม่มีกัณธหมายมาแต่ก่อน แล้วจึงเสด็จจากที่ประชุม ต่อมามหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ได้เชิญเสด็จให้มารับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมายแพ่ง ได้เสด็จมาทรงรับเกียรติอันสูงนี้ในห้องประชุมใหญ่ต่อหน้าผู้มีเกียรติทั้งหลายเป็นจำนวนมาก เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๕๘ มีผู้อ่านเกียรติคุณความดีเป็นภาษาลาติน มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษตั้งต่อไปนี้

English Abstract of Latin Oration delivered by the Public Orator in a Convocation held on 1 March 1958.

Major General H.R.H. Prince Wan Waithayakorn Krommun Naradhip Bongsprabandh M.A. Balliol College.

Not long ago I was congratulating Marlborough College on having natured within a single decade three sons of such eminence as the Archbishop of Canterbury, the Lord High Chancellor of that time, and the Lord Chief Justice. Congratulations are now due again : for here is a younger son of the same school to add to the three—one whose name commands respect not only among his own people but throughout the world. This country was the first to see him serving as envoy of his own; France and the League of Nations were next; and later our American allies; to whose country he went as Ambassador and also as Thailand's Delegate to the United Nations. You know how big a part he has played internationally and with what acclaim he presided two years ago over a session of the United Nations General Assembly. You know, too, how distinguished a place he occupies at home in virtue of his birth, his rank, and his honours : and how remarkably popular has been his appointment these last six years as Minister for Foreign Affairs. He agrees, if I am not mistaken, with Cicero, who once wrote : There is nothing more glorious nor of wider import than the solidarity of mankind—a partnership, as it were, and sharing interests, and true affection of man for man throughout the world. Certainly no one has worked harder to restrain warlike passions ; to make individuals think of the common good ; and to ensure that with one mind and one voice we can all quote Ovid's words:

In U.N.O. is our one salvation.

I present to you for admission to the honorary degree of D.C.L. His Royal Highness Prince Wan Waithayakorn.

ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ เสด็จในกรมเป็นเลขานุการตรี อยู่ที่สถานทูตไทยที่กรุงปารีส ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเลขานุการคณะทูตไทยในที่ประชุมสันติภาพทางกรุงเทพฯ ก็ได้ส่งคณะทูตไทยออกไปสมทบ มี มองซิเออร์ ประเด็นเก ชาวฝรั่งเศส ซึ่งรับราชการเป็นที่ปรึกษากฎหมายในกระทรวงยุติธรรม ไปด้วย มองซิเออร์ ประเด็นเก บอกข้าพเจ้าว่า คณะทูตไทยจะเอาไปใช้ให้วังเต็น และให้เขียนหนังสือราชการเป็นภาษาฝรั่งเศส เมื่อคณะทูตไทยที่ไปจากกรุงเทพฯ ถึงกรุงปารีส ก็มีข่าวว่าประเทศไทยจะมีผู้แทนในที่ประชุมสันติภาพคนเดียว ประเทศเล็กๆ อื่นมีถึง ๒ คน คณะทูตไทยรู้สึกว่าจะเสียเกียรติ เพราะไทยส่งทหารไปช่วย มองซิเออร์ ประเด็นเก เมื่อกลับมาบอกข้าพเจ้าว่า หลงทางเข้าไม่ถึงหาทางไม่พบ ส่วนหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร ได้ทรงวังเต็นเข้าหาคนสำคัญ เห็นทางจะขอให้ไทยมีผู้แทน ๒ คน และจัดการได้สำเร็จ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร เป็นผู้สามารถเขียนหนังสือราชการภาษาฝรั่งเศสดีกว่าเขาซึ่งเป็นคนฝรั่งเศส เป็นคนที่มีปัญญาดี มีความคิดดี เขียนหนังสือกลมเกลี้ยง ต่อไปจะเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เป็นใหญ่ในราชการ เพราะเป็นผู้ที่สามารถแก้ปัญหาคัดข้อที่สำคัญๆ ได้อย่างดี

เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้เสด็จกลับเข้ามารับราชการที่กระทรวงต่างประเทศ ได้ทรงเลื่อนชั้นเป็นเลขานุการเอก ประจำกองบัญชาการ เป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไป ทำงานได้ดีแคล่วคล่องว่องไว รู้ภาษาอังกฤษดีมาก เลยโปรดเกล้าฯ ให้แปลเทศน์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเป็นภาษาอังกฤษ ก็ทรงได้ดี สมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ เสนาบดีโปรดปรานมาก ได้เลื่อนชั้น เงินเดือน และเหรียญตรา ได้รับพระราชทานตรา ประถมภรณ์มงกุฎไทยเร็วมาก เร็วกว่าเจ้านายในวังนั้น เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเป็นภราทรแห่งขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมวงศ์ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก มหาวิกรมมงกุฎ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา และเข็มราชการแผ่นดิน และได้ทรงรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศเป็นจำนวนมาก เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ทรงเป็นเสนาบดีสืบต่อเนืองมา และมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เสด็จในกรมหมื่นนราธิปฯ เป็นปลัดทูลฉลอง เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๓๓ พรรษา ได้รับราชการเต็มสติปัญญาและความสามารถ ในพุทธศักราช ๒๔๖๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเสด็จในกรมหมื่นนราธิป-

พงศ์ประพันธ์ ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน เฮก และบรัสเซลส์ เมื่อพระ
ชนมพรรษาได้ ๓๕ พรรษา ได้ทรงทำหน้าที่นี้เป็นอย่างดี ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เมื่อครบกำหนด
การเป็นอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน เฮก และบรัสเซลส์ ๔ ปีแล้ว ก็ได้เสด็จกลับ
ประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ทรงรับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ทรงรักษาการณ์แทนคณบดี คณะนิติศาสตร์
ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ประเทศไทยคำรวิที่จะขอแก้ไขสนธิสัญญากับนานาชาติ จึงได้สืบหาคนที่
ศึกษามีความรู้ ความชำนาญ และสามารถในเรื่องสนธิสัญญากับนานาชาติ และรู้การต่าง
ประเทศดี เพื่อตระเตรียมการ ได้ประชุมกันหลายครั้งหลายหน ในที่สุดตกลงให้เชิญเสด็จ
ในกรมหมื่นนราธิป มาดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายไทยในกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อทรง
รับตำแหน่งนี้แล้วจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เสด็จในกรมหมื่นนราธิป เป็นที่ปรึกษา
ฝ่ายไทยในกระทรวงการต่างประเทศ ทรงแสดงความสามารถแก้ปัญหาข้อขัดข้องได้ดี และ
สามารถทรงงานอย่างอื่นได้ จึงได้ขอให้ทรงเป็นที่ปรึกษาสำนักงานนายกอีกตำแหน่งหนึ่ง ใน
สมัยที่พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ได้รับคำขอร้องให้ทรงราชการมากมาย
ได้ทรงงานสำคัญให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปได้ ทรงเห็นเหนื่อยเป็นอันมาก ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้มี
การแก้ไขสนธิสัญญากับนานาชาติ เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นกำลังสำคัญใน
งานเรื่องนี้ เมื่อได้แก้ไขสนธิสัญญานานาชาติสำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ เดือน
กันยายน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระองค์เจ้า มีคำนำหน้าพระนามตาม
จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์ไวยยากร ในเดือน ธันวาคม
๒๔๘๔ สงครามเอเชียบูรพาได้เกิดขึ้น เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงงานที่
สำคัญ เหน็ดเหนื่อยเป็นอันมาก ในเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
สถาปนาพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์ไวยยากร ขึ้นเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ

ใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งให้เป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ
ฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้ทรงงานในสภาผู้แทนเป็นอย่างดี ทรงมีความรู้เรื่องกฎหมายรัฐธรรมนูญดี
ต่อมาที่ประชุมสภาผู้ร่างรัฐธรรมนูญได้ตั้งให้เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นประธาน
กรรมการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๑

ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งเอกอัคร
ราชทูตประจำสหรัฐอเมริกา และผู้แทนฝ่ายไทยในองค์การสหประชาชาติ ที่กรุงนิวยอร์ก ก็
ได้ทรงทำราชการในหน้าที่นั้นเป็นอย่างดี ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้
สถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์ไวยยากร ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระ
นามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ เสด็จในกรมหมื่นนราธิป ฯ ได้ทรงรับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ พระราชทานยศทหารให้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นพลตรี

ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงรับตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี ได้ทรงราชการเต็มสติปัญญา และความสามารถ ต่อมาได้ทรงรับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกตำแหน่งหนึ่ง เพราะเหตุว่า ทรงคุ้นเคยกับนิสิตนักศึกษาทั้งหลาย โดยที่เป็นศาสตราจารย์ ทรงสอนมาเป็นเวลานาน เมื่อทรงลาออกจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีเพราะพระชนม์มาก ท่านนายกรัฐมนตรีอนุญาโตให้ออก แต่ขอให้ดำรงเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไปอีกวาระหนึ่ง ได้ทรงรับตำแหน่งนี้จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔

ในทางสังคม ได้เคยทรงเป็นนายกสมาคมนักเรียนเก่าอังกฤษ และสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนราชวิทยาลัย เคยเป็นนายกสโมสรโรตารีกรุงเทพ และเคยเป็นผู้ว่าการภาคโรตารี ๓๓๐ ซึ่งมีเขตกว้างขวาง รวมประเทศไทย ประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์ และกูดซิงห์ กว้างขวางในระหว่างคนไทยและต่างประเทศ คนโดยมากในโลกนี้รู้จักพระองค์ท่าน เพราะได้ทำชื่อเสียงไว้ที่สหประชาชาติ

ตามพระประวัตินี้ แสดงให้เห็นว่า เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงศึกษาดีเด่นในโรงเรียนราชวิทยาลัย ถึงได้ทุนเล่าเรียนของหลวงเป็นรายวัน ทรงศึกษาดีเด่นที่โรงเรียนประจำ ชื่อ Marlborough ที่ประเทศอังกฤษ ถึงได้รางวัล ทรงศึกษาดีเด่นที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด และที่โรงเรียนการทูตที่กรุงปารีส ทรงศึกษาดี ได้รางวัลที่ ๑ เมื่อทรงรับราชการเป็นข้าราชการพลเรือน ก็ทรงราชการได้ดีเด่น ได้บำเหน็จความชอบ ได้เงินเดือนเลื่อนขั้นตั้งแต่ผู้น้อยขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ทรงรับตำแหน่งปลัดกระทรวงการต่างประเทศเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๓๓ พรรษา เป็นราชทูตไทยที่กรุงลอนดอน เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๓๕ พรรษา เมื่อทรงรับราชการเป็นข้าราชการการเมืองก็เป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ และทรงเป็นรองนายกรัฐมนตรี เมื่อทรงราชการในสหประชาชาติ ในฐานะที่เป็นผู้แทนประเทศไทย ก็ได้รับเกียรติอย่างสูงถึงเป็นประธานสมัชชาใหญ่ในองค์การสหประชาชาติ ในสมัยประชุมครั้งที่ ๑๑ ซึ่งเป็นเกียรติแก่พระองค์ท่าน เป็นเกียรติแก่รัฐบาล ประเทศไทย และคนไทย

พระยามานวราชเสวี

ภาษาศาสตร์

	หน้า
อะไรคือบาลี ?	๑
กำเนิดภาษาบาลี	๔
ตำราภาษาบาลี	๑๑
ไวยากรณ์บาลี	๑๖
พจนานุกรมบาลี	๒๓
วิวัฒน์แห่งภาษาบาลีในยุคต่าง ๆ	๒๔
อิทธิพลภาษาบาลีต่อภาษาไทย ?	๕๓
เทียบสัทสฤต-บาลี-ไทย	๕๗
หนังสืออ้างอิง	๘๓
การศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษาตามแนวภาษาศาสตร์เชิงประวัติ	๘๕
การเปลี่ยนแปลงของภาษา	๘๑
ระเบียบวิธีเปรียบเทียบ (The Comparative Method)	๘๗
ภูมิศาสตร์ภาษาล้าน	๑๑๔
สาเหตุของการกลายเสียง	๑๑๗
หนังสืออ้างอิง	๑๒๐

อะไรคือบาลี ?

มติดูเกี่ยวกับ ปาลี หรือ ปาฬิ (ไทย-บาลี) แบ่งออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งว่าบาลีไม่ใช่ภาษาใดภาษาหนึ่งโดยเฉพาะ อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า บาลีเป็นภาษาที่มีชีวิตอยู่ และใช้พูดกันก่อน หรือในพุทธกาล มติหลังนี้ คงไม่มีปัญหาอะไร เพราะเป็นที่ยอมรับกันโดยมากอยู่แล้ว ว่าบาลีเป็นภาษาแน่นอน พระไตรปิฎกที่จารึกด้วยภาษาดังกล่าว ก็มีเป็นหลักฐานอยู่ ฝ่ายหลังนี้จะขัดแย้งกันอยู่บ้าง ก็เกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของภาษาบาลีเท่านั้น ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

แต่พวกที่เห็นว่า บาลีไม่ใช่ภาษาเก่า มีเหตุผลอย่างไร ?

ในอภิธานปทีปิกา^๑ ก็มีวิธีวิเคราะห์ศัพท์ต่าง ๆ ท่านเขียน ปาฬิ แต่บอกไว้ด้วยว่าที่นิยมเขียน ปาลี ก็มี ขอคัดข้อความมาลงไว้ดังนี้

ปา รกขณเฬ พิ. ปาติ รกขตีติ ปาฬิ. ปาลี อิติ เอกจเจ.

ปาฬิสทโท ปาฬิธมเม ตพากปาฬิมปี จ

ทสฺสีเต ปนฺตยณฺเฬ อิติ เณยฺย วิชานตา.

อัยฺ หิ ปาฬิสทโท ปาฬิยา อตุลฺลํ อุปฺปริกฺขณฺตีติ อาทิสฺสํ ปฺริยตฺติธมฺสงฺขาเต ปาฬิธมฺเม ทิสฺสตี มหโต ตพากสฺส ปาฬีตี อาทิสฺสํ ตพากปาฬิมฺ ปาฬิยา นิสฺสํตีติ อาทิสฺสํ ปฏฺฐิปาฎฺฐิยา นิสฺสํตีติ อตุลฺลํ. อิมฺสุมฺ ปนฺตเฬ ธาตุยา กิจฺจํ นตฺถิ. ปฏฺฐิปาฎฺฐิโก หิ ปนฺตฺวาจโก ปาฬิสทโท. ปฺริยตฺติธมฺวาจเฬ ปาฬิสทฺเท อตุลฺลํ ปาติ รกขตีติ ปาฬีตี จ อนฺโตทกํ รกฺขณฺตฺเถน มหโต ตพากสฺส อธิรา มหตี ปาฬิ วิย ปาฬีตี จ ปกฺกฺขจฺฉานํ อุกฺกฺขจฺฉานํ สึลาทิสฺสจฺฉานํ โพรชนโต สภาวนิสฺสจฺฉานํ พุทฺธาทิสฺสํ ภาสิตตฺตา จ ปกฺกฺขจฺฉานํ วจนปฺปพฺนฺชานํ อาฬีตี ปาฬีตี จ นิสฺสจฺฉานํ เวทิตพฺพานิ.

ถอดความดังนี้ — ปาฬิ แปลว่า รักษา ปา ธาตุ พิ บัณฑิตว่า ปาฬิ แปลได้หลายนัยเช่น

๑. แปลว่า ปาฬิธรรม (ปรียัติธรรม)

๒. แปลว่า ขอบสระ

๓. แปลว่า แลว แนว

ที่แปลว่า ปาฬิธรรม หรือปรียัติธรรม เช่นตัวอย่างว่า

^๑ อภิธานปทีปิกา สฺจ หนา ๖๒๕ - ๒๖

ปาฬิยา อตุลฺลํ อุปปริกฺขนติ = พิจารณาอรรถแห่งปาฬิ (ปริยัติธรรม)
ที่แปลว่าชอบสระ เช่นตัวอย่างว่า

ตพากสฺส ปาฬิ = ชอบสระใหญ่
ที่แปลว่า แถว แแนว เช่นตัวอย่างว่า

ปาฬิยา นิสํหิตุ = นั่งเรียงแถว หรือนั่งตามลำดับ

ที่แปล (ว่าชอบ แถว แแนว) นี้ ไม่จำเป็นต้องยกขาทมาอธิบาย เพราะศัพท์ว่า ปาฬิ ก็แปลกันว่า ชอบ แถว แแนว อยู่แล้ว แต่ศัพท์ว่า ปาฬิ ที่แปลว่า ปริยัติธรรม พึงทราบอธิบายโดยสามนัยยะ คือ

๑. ชื่อว่า ปาฬิ เพราะรักษาอรรถไว้
๒. ชื่อว่า ปาฬิ เพราะเปรียบได้กับชอบสระใหญ่ ที่กินน้ำไว้ภายใน
๓. ชื่อว่า ปาฬิ เพราะเป็นทำนบกั้นจวนประพันธ์อันยอดเยี่ยม โดยซึ่งแจ้ง

อรรถแห่งศีลเป็นต้นอันสูงสุด และเป็นคำรัสที่ตรัสไว้ โดยสภาวะ นิรุกติ เป็นอันได้ใจความว่า คำว่า ปาฬิ หรือ ปาลี (ต่อไปจะเขียน ปาลี หรือ บาลี ตามที่ใช้กันส่วนมาก) ตามความหมายธรรมดาก็ได้แก่ ชอบ แถว แแนว นั่นเอง ครั้นต่อมามีผู้นำเอา มาเรียก พระพุทธวจนะ โดยเปรียบเทียบกับสิ่งเหล่านั้น ว่าที่เรียกชื่ออย่างนั้น ก็เพราะเป็น จวนประพันธ์ที่มีระเบียบแบบแผน ถูกต้องโดยนิรุกติ รักษาอรรถไว้ไม่ตกหล่น เหมือน ชอบสระใหญ่ที่มันคงกินน้ำไว้ฉะนั้น ในขั้นต้นนี้คำว่า บาลี คงหมายถึงเพียง “ตำราหลัก” หรือพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎก Text ซึ่งต่างจากอรรถกถา Commentary ที่แต่งขึ้นมาภายหลังโดยใช้ภาษาเดียวกันนั่นเอง โปรดสังเกตตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ปาลิมุตฺตํ อีธานันตํ	นตฺถิ อฏฺฐกถา อีช
ตถาจริยาบาทา จ	ภินฺนรูปา น วิชฺชเร
สีหฺลฏฺฐกถา สุตฺธา	มทินฺเทน มตีมตา
สงฺคีตฺติยมารุพฺหิ	สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตฺติ
กตา สีหฺลภาสา	สีหฺเลสฺส ปวตฺตติ
ตํ ตตฺถ กนฺตฺวา สุตฺวา	ตฺवं มากฺขาน นีรุตฺติย
ปรีวตฺเตหิ ตา โหติ	สพฺพโลกहितาวหา.

แปลว่า

หนังสือที่นำมาที่นี้ มีเฉพาะพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถา และอาจริยาบท

ต่าง ๆ แต่ในลังกา มีอรรถกถาอันบริสุทธ์ พระมหินทเธรผู้มีปัญญาญาณไว้ โดยอาศัยพระพุทธรูปอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และนำเข้าสู่สังคายนา ๓ ครั้ง อรรถกถาเหล่านั้น ภายหลังได้มีผู้แปลเป็นภาษาสิงหล ท่านจงไปที่นั่นศึกษาแล้ว แปลกลับเป็นภาษามคธ อันจักนำประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งมวล
(พุทธโฆสอุปตติ)

๒. อิมานิ ตาว ปาลี อฏฐกถาย ปน อณฺณานิ รูปานิ อหริตฺวา

ในพระไตรปิฎกมีเท่านั้น แต่ในอรรถกถาท่านนำรูปเหล่าอื่นมาอธิบายมากมาย
(วิสุทฺธิมรรค)

๓. ปาลี อฏฐกถณฺเจว

โธโลกเตว วิจฺจฺโณ

สงฺฆิกะ ปจฺจเย เอว

อปฺปมตฺโต วิภาชเย

ภิกษุผู้ภักตฺเทศก์ ผู้ฉลาด อย่าประมาท พึงตรวจสอบทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาให้เข้าใจ แล้วจึงแบ่งปัจจัยสงฆ์ตามนั้น

(สมันตปาสาทิกา)

คำว่า ปาลีมตฺตํ ปาลีํ ปาลี ในอุทาหรณ์ที่ยกมาแสดงนี้ หมายถึงพระไตรปิฎก หรือ“ตำราหลัก” ซึ่งตรงกันข้ามกับ อรรถกถา และอาจริยวาท ซึ่งไม่นับว่าเป็น“ตำราหลัก” หรือ Text เพราะฉะนั้นตามมติของฝ่ายแรกนี้ ตำราหลักหรือ Text จะเขียนเป็นภาษาใดก็ได้ ย่อมเรียกว่า ปาลี ทั้งนี้

อีกคำหนึ่งที่มีความหมายทำนองเดียวกัน คือ ปาฐฺ แปลตามตัวว่า “สวด” หรือ Recitation สมัยก่อนที่จะจารึกพระพุทธรวจนจะเป็นลายลักษณ์อักษร พระสาวกทรงจำต่อกันมาโดยวิธีท่องจำ หรือสวด โดยแบ่งกันท่องเป็นคณะ ๆ คณะหนึ่งท่องพระสูตร อีกคณะหนึ่งท่องพระวินัย พระอภิธรรมตามลำดับ นาน ๆ ก็มาประชุม“สวด” หรือสังคายนา สอบทานให้ถูกต้องแน่นอนเสียทีหนึ่ง ครั้นจารึกพระพุทธรวจนเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วระบบท่องจำก็ค่อย ๆ หายไป ในอรรถกถาที่พระคันถรจนาจารย์แต่งไว้ เมื่อต้องการจะอ้างข้อความในพระไตรปิฎก ก็ยกเอาข้อความที่ต้องการมาลงไว้ แล้วลงท้ายว่า อิติปิ ปาฐฺ = สวดกันดังนี้ก็มีบ้าง อิติปิ ปาลี = ที่กล่าวมานี้มีจารึกไว้ในพระไตรปิฎกบ้าง ต่อมาปรากฏว่า อิติปิ ปาฐฺ มีน้อยลงทุกที เห็นอยู่ดาษดื่นก็แต่ อิติปิ ปาลี แสดงว่า คำ ปาลี เกิดทีหลัง ปาฐฺ และในชั้นแรกทีเดียว คำนี้คงหมายถึงเพียงข้อความที่จารึกเป็นแถว เป็นบรรทัด หรือพระพุทธรวจนในพระไตรปิฎก และในที่สุดเลยกลายมาเรียกภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก และอรรถกถา ฎีกา ที่เขียนด้วยภาษาดังกล่าว

กำเนิดภาษาบาลี

ประเพณีโบราณเชื่อกันว่า ภาษาที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศอินเดีย ได้แก่ ภาษาไวทีกะ ซึ่งเป็นภาษาที่มีระเบียบแบบแผน สมบูรณ์ ใช้อัยกรองพระเวท (ฤคเวท) ท่องจำสืบทอดกันมา ในระหว่างชนชั้นสูง หรือวรรณพราหมณ์ ครั้นตกลมาถึงยุคกลาง มีหลักฐานระบุว่า ได้เกิดมีภาษาที่ใช้พูดกัน มากมายหลายภาษา พระพุทธโฆส พระอรธกถาจารย์ นามอุโฆษ แห่งเถรวาท กล่าวว่ามีถึง ๑๐๑ ภาษา (คงหมายความว่า “มาก” ไม่จำเป็นต้องมีจำนวนเท่านั้นจริง ๆ) ภาษาเหล่านี้ แบ่งเป็นสองตระกูล คือ สักกฤต ตระกูลหนึ่ง ปรากฤต ตระกูลหนึ่ง สักกฤตถือกันว่าสืบสายมาจากภาษาไวทีกะดั้งเดิม แปรตามศัพท์ว่า ภาษาที่ร้อยกรองไว้ดีแล้ว หรือภาษาที่มีกฎเกณฑ์ถูกต้อง สมบูรณ์ ตรงกันข้ามกับปรากฤต ภาษาที่ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ (ปฺรากฤต < ปฺรฤติ = ธรรมชาติ) ภาษาของชนชั้นต่ำ หรือภาษาตลาด นั่นเอง

ภาษาตระกูลปรากฤต มีหลายภาษา เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ ตามที่นักไวยากรณ์โบราณจำแนกไว้ มีอยู่ ๖ ภาษา คือ

๑. มากฐิ ภาษาของมกษรฐิ
๒. อารษ หรือ อรรธมากฐิ ภาษากิ่งมากฐิ
๓. เสารเสนิ ภาษาของสุรเสนรฐิ
๔. มหาราชภูริ ภาษาของมหาราชภูริรฐิ
๕. ไปสจจิ ภาษาปัสจ หรือภาษาของชนชั้นต่ำ ไม่มีระเบียบแบบแผน
๖. อปกรังศ ภาษาอรุณหลัง ซึ่งไวยากรณ์ได้เปลี่ยนไปจนหมดรูปแล้ว

เนื่องจากความคิดที่ว่า ภาษาสักกฤต เป็นภาษาสูงกว่าภาษาปรากฤตทุกภาษา นักวรรณคดีอินเดีย เมื่อแต่งบทละคร (ซึ่งนิยมกันแพร่หลายในยุคนั้น) จึงมักเกณฑ์ให้ตัวละครพูดภาษาต่างกัน ตามชั้นฐานะ เช่น ตัวเอกของเรื่อง (ส่วนมากเป็นกษัตริย์ หรือเจ้าชาย) ให้พูดภาษาสักกฤต สตรี วิทูษกะ (ตัวตลกพี่เลี้ยงคนสนิทของพระเอก) ตัวโง่ และตัวละครชั้นต่ำ พูดภาษาปรากฤต แม้ภาษาปรากฤต ก็ยังแบ่งออกไปอีก วิทูษกะ และสตรี ให้พูดเสารเสนิ บทร้องของตัวละครฝ่ายหญิงเป็นภาษามหาราชภูริ ส่วนตัวโง่ และตัวละครชั้นต่ำ ให้พูดภาษามากฐิ ในทางศาสนาเล่า ศาสนาเซนได้รับเอาภาษาอรรธมากฐิ เสารเสนิ และมหาราชภูริ มาใช้จารึกพระสูตร หลักคำสอนของมหาวิระ

ถึงแม้ท่านมิได้ระบุถึงภาษาบาลี แต่เมื่อพระอรธกถาจารย์ท่านยืนยันว่า ภาษาบาลีก็คือภาษามากฐิ (หมายเลข ๑) ก็เป็นอันยุติในชั้นหนึ่งก่อน ต่อไปนี้ขอให้เรามาศึกษา

ว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย มีความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับความเป็นมาของภาษาดังกล่าว ซึ่งจะขอประมวลมาโดยย่อ ดังต่อไปนี้

๑. มติส่วนใหญ่เห็นว่า ภาษาบาลี มีรากฐานมาจากภาษามาคธี มตินี้เป็นที่ยอมรับทั่วไปในกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา และถือกันว่า ภาษาบาลี เป็นมูลภาษา ภาษาหลัก หรือภาษาแรกที่สุดของมวลมนุษย์ (The primary speech of all men)^๑ เป็นสภานิรุตติ คือภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส และใช้เป็นสื่อสั่งสอนพุทธบริษัท^๒ มีถิ่นกำเนิดที่แคว้นมคธ ดินแดนที่พระพุทธองค์ทรงประกาศพระศาสนา

มีข้อความที่น่าสนใจอยู่ตอนหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องนี้ ในพระวินัยปิฎก เล่าเรื่องภิกษุจำนวนหนึ่งเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลให้พระองค์ทรงอนุญาตให้สาวกแปลพระพุทธวจนะเป็นฉันทสะ (หรือฉันทะ) (เชื่อกันว่า คือภาษาสันสกฤต) แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามทำเช่นนั้น ทรงบัญญัติให้เหล่าสาวกเล่าเรียนพระพุทธวจนะโดย สภานิรุตติ (ภาษาบาลีหรือมาคธี) พระพุทธดำรัสสอนนี้ว่า

- ๑. น ภิกขเว พุทธวจนํ ฉนฺทโส อโรเปตุ โย อโรเปยฺย อปตฺติ ทุกฺกนฺตสฺส.
- ๒. อุนฺชานามิ ภิกขเว สกาย นโรตฺติยา พุทธวจนํ ปริยาปฺณิตุํ.

คำแปล

๑. ภิกษุทั้งหลาย เราไม่อนุญาตให้ยกพุทธวจนะขึ้นสู่ ฉันทสะ ภิกษุใดพึงยกขึ้น ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ

๒. ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุเล่าเรียนพระพุทธวจนะโดย สภานิรุตติ พระพุทธโฆส ผู้แต่งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อธิบายว่า พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตให้เหล่าสาวกแปลพระพุทธวจนะเป็นภาษาสันสกฤต อนุญาตให้เรียนเฉพาะภาษามาคธี ซึ่งเป็นภาษาของพระพุทธเจ้า มตินี้มีอิทธิพลต่อความเชื่อถือของชาวพุทธฝ่ายเถรวาทรุ่นหลังมากพอควร ถึงกับรังเกียจพระไตรปิฎกฝ่ายมหายาน ที่จารึกเป็นภาษาสันสกฤต ว่าไม่ถูกต้อง เพราะขัดพุทธประสงค์ ในที่นี้มีข้อควรพิจารณาอยู่ ๒ ประเด็น คือ

^๑ สกถชนสาธารมณาย มูลภาสาย สา มาคธี มูลภาสา นราย อาทิกปปีกา-วินยวินิจจยฎีกา (Quoted in Buddhadatta's Manuals PP. 14 Kaccāyana's Pali Grammar) สภานิรุตติยา มาคธิกาย สพพสตุตทานิ มูลภาสาย-วิสุทธีมรรค ในรูปลัทธิปริภรณทานแต่งเป็นคาถาว่า

สา มาคธี มูลภาสา นรา ยายาทิกปปีกา
พฺรหฺมาโน จสสุตฺตลาปา สมฺพุทฺธา วาปี ภาสเร
ภาสามาคธีเป็นภาษาแรก พุตกันมาแต่ปฐมกาลปี โดยหุมุมนุษย์
พฺรหฺม พุทฺธเจทฺถึทฺถึลลย และแม้ผู้ที่ไม่เคยสดับคำพูดของมนุษย์ชาติเลย

ประเพณีที่เชื่อกันว่าภาษาของตนเก่าแก่ที่สุดในโลก มีอยู่ทุกศาสนา เพื่อให้เห็นว่าภาษาที่จารึกพระคัมภีร์ของตนศักดิ์สิทธิ์ เช่นศาสนาฮินดู กล่าวว่า ภาษาฮีบรูเป็นภาษาแรกของมนุษยชาติ

^๒ เอตฺถ สกานิรุตฺติ นาม สมฺมาสมฺพุทฺเธน วุตฺตปฺปกาโร มาคธิโก โวหาโร - สมันตปาสาทิกา

- ก. ห้ามยกพระพุทธวจนะขึ้นสู่ฉันทสะ คือห้ามแปลห้ามแต่งเป็นภาษาฉันทสะ
 ข. อนุญาตให้เรียน โดย สกานิริตติ ฉันทสะ และสกานิริตติ คืออะไร ?

พระพุทธโฆสชี้แจงว่า ฉันทสะ คือภาษาสํสกฤต (สกุฎฐาสา) สกานิริตติ คือภาษามาคธี นำสังเกตว่า คำว่า สกุฎฐาสา ที่พระพุทธโฆสใช้เป็นคำรุ่นหลังปาณินิ และแม้พระพุทธกาลด้วยซ้ำ ปาณินิมิได้ใช้คำนี้เลยในอัสถยฺหยาโย (Aṣṭadhyāyī) ปาณินิจำแนกภาษาไว้ ๒ ประเภทคือ

๑. ไวทิกะ ภาษาพระเวท หมายถึงภาษาฉันทสะ
๒. เลากิกะ ภาษาที่พูดกันอยู่ในปัจจุบัน (ในสมัยปาณินิ)

กล่าวสั้น ภาษาไวทิกะคือภาษาตาย ที่เลิกใช้กันแล้ว ภาษาเลากิกะ คือภาษาที่มีชีวิตอยู่ในสมัยปาณินิ การที่พระอรธกถาจารย์ลงความเห็นว่ พระพุทธเจ้าตรัสภาษามาคธี ใช้ภาษานี้สั่งสอนประชาชนและห้ามเรียนห้ามแปลพุทธวจนะเป็นภาษาอื่น ดูค่อนข้างจะจำกัดให้พระพุทธองค์เป็นคนใจแคบ ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ดังนี้

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระพุทธเจ้ามิใช่ชาวอมร หากทรงเป็นเชื้อสายศากยะในเมืองกบิลพัสดุ์ในปกครองของโกศลรัฐ ภาษา “นํานม” ของพระองค์ต้องไม่ใช่ภาษามาคธีแน่ แต่เพราะเหตุที่ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ประกาศพระศาสนาในแคว้นอมร พระองค์จึงทรงใช้ภาษาของชนดินนั้น แต่คงมิได้หมายความว่าพระองค์ทรงใช้เฉพาะภาษามาคธี ถ้าเสด็จไปเมืองมาถุมิ พระองค์ก็คงใช้ภาษาของชาวบิลพัสดุ์ และถ้าเสด็จไปแคว้นอื่น ๆ ก็คงใช้ภาษาของดินนั้น ๆ เช่นกัน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้พระนามยกย่องอีกอย่างหนึ่งว่า นิรุตติโกวิท = ผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ และความเป็นผู้ฉลาด ใช้ภาษาถูกต้องตามกาลเทศะก็เป็นคุณสมบัติที่ทรงยกย่องอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น สกานิริตติก็น่าจะมีความหมายตรงกันข้ามกับที่พระพุทธโฆสนิยามไว้ คือแทนที่จะหมายถึงภาษาถิ่นของพระพุทธองค์ หมายถึงภาษาถิ่นของพระสาวกนั้น ๆ และแทนที่จะทรงห้ามเรียนห้ามแปล กลับทรงอนุญาต แต่ทรงห้ามอย่างเดียว คือห้ามแปลเป็นภาษาฉันทสะ (ไวทิกะ) หรือภาษาที่ตายแล้ว ส่วนจะแปลเป็นภาษาที่มีชีวิตอยู่ภาษาใดภาษาหนึ่งนั้น ไม่ทรงห้าม ข้อสันนิษฐานนี้นอกจากจะสมกับคำ นิรุตติปฏิสัมภิตา ความแตกฉานในภาษาต่าง ๆ อันเป็นคุณสมบัติที่ทรงยกย่อง^๑ ยังสนับสนุนพระดำรัสมิให้ติดอยู่ในภาษาถิ่นภาษาใดภาษาหนึ่งโดยเฉพาะพระพุทธพจน์นั้นมิใช่ในอรรถวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย ดังต่อไปนี้^๒

^๑ ดู ธรรมบทคาถาที่ ๓๕๒

^๒ ดู History of Pali Literature by B.C. Law, introduction อ้างมติของ Dr. Barou ในอรรถวิภังคสูตร

“ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ไม่พึงยึดมั่นภาษาถิ่น^๑ ไม่พึงล้วงเลยคำพูดสามัญเสีย นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่าเป็นการยึดมั่นภาษาถิ่น และเป็นการล้วงเลยคำพูดสามัญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภาษาชนนั้นแลในโลกนี้ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปาตี ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปฎฐะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า สรวะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า หโลสะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ณะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิปีละ ภิกษุพูดยึดมั่นถ้อยคำตามที่ชนทั้งหลายหมายรู้เรื่องภาษะนั้นกันดังนี้ ในชนบทนั้น ๆ ตามกำลัง และความเชื่อมั่นว่า นี้เท่านั้นจริง อันเปล่า อย่างนี้แลชื่อว่า เป็นการยึดมั่นภาษาถิ่นและเป็นการล้วงเลยคำพูดสามัญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่าเป็นการไม่ยึดมั่นภาษาถิ่น และเป็นการไม่ล้วงเลยคำพูดสามัญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภาษาชนนั้นแลในโลกนี้ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปาตี ฯลฯ ภิกษุพูดตามที่ชนทั้งหลายหมายรู้เรื่องภาษะนั้นกันดังนี้ ในชนบทนั้น ๆ ไม่ยึดมั่นถ้อยคำว่าเป็นอันท่านผู้มียุทธ์อายุทั้งหลายพูดแก่ข้าพเจ้า หมายถึงภาษะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า เป็นการไม่ยึดมั่นภาษาถิ่น และเป็นการไม่ล้วงเลยคำพูดสามัญ”^๒

ตามพระพุทธพจน์นี้ ทำให้เข้าใจว่า เราอยู่ในถิ่นไหน ก็ควรพูดภาษาถิ่นนั้น ไม่พึงยึดมั่นภาษาถิ่นใดถิ่นหนึ่ง ว่าถูกต้อง ภาษาอื่นผิด เช่นคำว่า ถ้วย ในภาษาไทย บางท้องถิ่นเรียกว่า ปาตี บางแห่งเรียกปัตตะ บางแห่งเรียก ปฎฐะ บางแห่งเรียก สรวะ บางแห่งเรียก หโลสะ บางแห่งเรียก โปณะ บางแห่งเรียก ปิปีละ เมื่อไปอยู่ในถิ่นที่เขาเรียก ปัตตะ ก็ควรเรียกตามเขา หาไม่คงพูดกันไม่รู้เรื่อง พระพุทธทวณะก็เช่นกัน ควรเรียนควรสอนในภาษาถิ่นที่ตนอยู่ แต่เมื่อไปต่างถิ่นก็ควรใช้ภาษาของถิ่นนั้น ๆ ^๓ นี้อธิบายความหมายของคำว่า สกานีรุตติ ภาษาของตน

^๑ พระไตรปิฎกภาษาไทยแปลว่า “ไม่พึงปรักปรำภาษาชนบท” เห็นว่าไม่ตรงความหมายของคำว่า อภินิเวสเยย ซึ่งตามปกติแปลกันว่า ยึดมั่นถ้อยคำ เช่น สหเพ ฌมมา นาลิ อภินิเวสเยย=สิ่งทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถ้อยคำ

^๒ ขนปทนิรุตติ นภินิเวสเยย สมณณิ นาคธาเวยยติ อิติ โข ปเนตติ วุตติ กิมเจตติ ปฎิจจ วุตติ กถณจ ภิกขเว ขนปทนิรุตติยา อภินิเวโส โหติ สมณณาย อติสาโร อธิ ภิกขเว ตเทเวกกุเจสุ ขนปเทสุ ปาตีติ สมุชานนติ ปตุตตนติ ปฎฐจนติ สรวานติ หโลสนนติ โปณนติ หนนติ ปิปีลนติ สมุชานนติ อิติ ยถา ยถา น เตสุ เตสุ ขนปเทสุ ตถา ตถา งามสา ปรามสสุ อภินิเวสสุ โวหริติ อิทเมว สจจ โมฆิ อลภณนติ เอว โข ภิกขเว ขนปทนิรุตติยา จ อภินิเวโส โหติ สมณณาย จ อติสาโร กถณจ ภิกขเว ขนปทนิรุตติยา จ อนภินิเวโส โหติ สมณณาย จ อนติสาโร ฯลฯ สมุชานนติ อิทิ กิร เม อายสมโต สนธาย โวหริตติ ตถา ตถา โวหริติ อปรามส เอว โข ภิกขเว ขนปทนิรุตติยา จ อภินิเวโส โหติ สมณณาย จ อนติสาโร—อรชเววิภังคสูตร มัชฌิมนิคาเย พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๙ ฉบับแปลไทย เล่มที่ ๒๒ หน้า ๕๑๙-๒๐

๒. อีกมติหนึ่งว่า ภาษาบาลี ไม่ใช่ภาษามาคธี หรือมีรากฐานมาจากภาษามาคธี ผู้ที่ควรกล่าวถึงก็คือ เบิร์นออฟ (Burnouf) และลาสเสน (Lassen) * นักปราชญ์ทั้งสองนี้ ให้เหตุผลว่า ภาษาทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันในลักษณะที่สำคัญๆ หลายอย่าง อาทิ

๑. ในภาษามาคธี มี ล อักษรอย่างเดี่ยว ร เดิมในภาษาสัสกฤต จะกลายเป็น ล หมด แต่ในภาษาบาลีมีทั้ง ร และ ล ในบางกรณี ร อาจกลายเป็น ล ได้บ้าง แต่ก็ไม่ใช่กฎตายตัว เช่น ลุหุชติ เอลณฯ ตลุณ ทททุล ลุทุท อนตุลิกข มาลุต กุมภัลล

๒. ในภาษามาคธี ไม่มีเสียง ส เสียง ส ในภาษาสัสกฤต เมื่อเขียนเป็นมาคธี จะกลายเป็น ศ หมด แต่จะคงรูปเป็น ส ตามเดิมในภาษาบาลี

๓. นัยกลับกัน ศ ในภาษาสัสกฤต จะกลายเป็น ส ในภาษาบาลี แต่คงรูปเดิมในภาษามาคธี

๔. ย ระหว่างสระทั้งสอง (Intervocalic Ya) จะคงรูปไว้ในภาษาบาลี แต่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นในภาษามาคธี เช่น แปลงเป็น ช หรือไม่กลบทิ้งเสีย

๕. อ การันต์ ปฐมาวิกติ เอกพจน์ ทั้งบุลึงค์และนปัสกสิงค์ ในภาษามาคธีจะลงท้ายด้วยเสียง เอ แต่ในภาษาบาลี บูลึงค์มีรูปเป็น โอ นปัสกสิงค์มีรูปเป็น อํ นานๆ ครั้ง จะปรากฏมีเสียง เอ บ้าง แต่ก็มีใช้กฎตายตัว และดูเหมือนนักไวยากรณ์เจ้าถิ่น (Native Grammarians) ไม่ยอมรับข้อนี้ จึงบัญญัติว่า เสียง เอ ที่ปรากฏนั้น ที่จริงเป็นสัตตมีวิกติ (Locative) แต่ให้แปลความอย่างเดียวกับ ปฐมาวิกติ (Nominative) เรียกตามภาษาไวยากรณ์ว่า สัตตมีบัจจัตตะ คือ สัตตมีวิกติ ใช้ในความหมายแห่ง ปฐมาวิกติ และ เอ แทน โอ ในคำอื่นที่มีใช้ ปฐมาวิกติ เช่น อนเตปรุ ปุเรตร ฯลฯ

ก็เมื่อภาษาทั้งสองนี้ เข้ากันไม่ได้ในลักษณะที่สำคัญๆ ดังกล่าวมา นักปราชญ์ที่กล่าวนามมาข้างต้น จึงไม่เห็นด้วยกับประเพณีที่เชื่อถือกันมาแต่เก่าก่อนว่า ภาษาบาลี คือภาษามาคธี

๓. อีกพวกหนึ่ง อาทิ เวสเตอร์การ์ด (Westergard)^๒ คุห์น (E. Kuhn)^๓ สันนิษฐานว่า ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี คือ เมืองอุชเชนี พวกนี้อ้างหลักฐานในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกที่ค้นพบ โดยเฉพาะ Girna Inscriptions ว่าภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกละม้ายคล้ายคลึงกับภาษาบาลี ในส่วนสำคัญๆ และตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาก็บ่งว่า พระมหินทเถร โอรสพระเจ้าอโศก ผู้ไปสืบศาสนาขังลังกาทวีป ประสูติและเจริญเติบโตที่กรุงอุชเชนี ย่อมเป็นที่แน่นอนว่า เมื่อท่านไปประกาศพระศาสนา ก็จักต้องประกาศโดย

* อ้าง Essai sur le Pali, Paris, 1826

^๒ อ้าง Über den ältesten Zeitraum der indischen Geschichte, pp. 87

^๓ Beitr, pp. 6 ff. Cf. Muir, Original Sk. Texts 2, pp. 356

ภาษา “น้ำนม” ของตน ฟรังเก (R.O. Franke) สันนิษฐานว่า มาตุภูมิของภาษาบาลี คงอยู่ระหว่างบริเวณตั้งแต่ใจกลางของประเทศจดเทือกเขาหิมาลัยตะวันตก (ซึ่งความจริงก็รวมเอากรุงอุชเชนีเข้าไปด้วย) ส่วน โคนอร์ (Sten Konow) นั้นพยายามเปรียบเทียบระหว่างภาษาไปสัจกับภาษาบาลี เห็นความละม้ายคล้ายคลึงของสองภาษานั้นจนแน่ใจว่า มีรากฐานความเป็นมาอย่างเดียวกัน และกำหนดเขตมาตุภูมิของภาษาบาลีไว้ที่แถบเทือกเขาวินธัยเหมือนกัน และยืนยันว่า ภาษาไปสัจ มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบเทือกเขาวินธัย หาใช่แถบตะวันตกเฉียงเหนือดังที่ เกียร์สัน (Geirson) เข้าใจไม่

๔. นักปราชญ์อีกท่านหนึ่ง นาม โอลเดนเบอร์ก (Oldenberg)^๑ มีความเห็นว่า ภาษาบาลีถือกำเนิดที่กาลิงครรัฐ ภาคใต้ของประเทศอินเดีย นักปราชญ์ท่านนี้ปฏิเสธพงศาวดารเรื่อง พระมหินทเธร ไปสืบศาสนาที่เกาะลังกา ว่าเป็นเรื่องแต่งขึ้น ไม่มีตัวจริงในประวัติศาสตร์ ทั้งยังค้านมติของ เวสเตอร์การ์ด คูห์น และ ฟรังเก ที่ว่า ภาษา “น้ำนม” ของพระมหินทเธร คือ ภาษาชาวอุชเชนี โอลเดนเบอร์กกล่าวว่า พระมหินทเธรเกิดที่เมือง วิทิส (หรือ Bhilsa) อโศกกุมารครองเมืองอุชเชนีอยู่ ๑๐ ปี เมื่อพระราชบิดาสวรรคต ได้ย้ายจากอุชเชนี ไปครองปาฏลีบุตร มหินทกุมารได้ติดตามบิดาไปอยู่ปาฏลีบุตรแต่บัดนั้น เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ได้บวชในพระพุทธศาสนา ระยะเวลาที่มหินทกุมารอยู่ที่อุชเชนี กับ ปาฏลีบุตรจึงไล่เลี่ยกัน ครั้นบวชแล้วก็ได้เล่าเรียนพระพุทธพจน์อยู่ที่ปาฏลีบุตร ถ้าสองแคว้นนี้พูดภาษาต่างกัน พระมหินทเธรก็น่าจะต้องเรียนพระศาสนาในภาษาของชาวปาฏลีบุตรมากกว่าภาษาชาวอุชเชนี แต่เมื่อ โอลเดนเบอร์ก ไม่ยอมรับตำนานเรื่องสืบศาสนาของพระมหินทเธรที่เกาะลังกา เป็นเรื่องจริง หากเห็นว่าเป็นเรื่องแต่งขึ้น เพื่อให้เห็นว่าการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในเกาะลังกา เป็นเรื่องเอิกเกริกเลิศลอย โดยดึงเอาบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ เช่นพระเจ้าอโศกมาเกี่ยวข้อง ข้อเสนอของ เวสเตอร์การ์ด คูห์น และฟรังเก จึงเป็นอันตกไป นอกจากนี้โอลเดนเบอร์ก ยังกล่าวอีกว่า ต่อมาได้มีผู้ค้นพบศิลาจารึกหลักหนึ่งที่แคว้น Bhilsa^๒ (เข้าใจกันว่าเมืองวิทิส) เมืองมาตุภูมิของมารดาพระมหินทเธร ปรากฏว่า ภาษาในศิลาจารึกต่างจากภาษาบาลีที่เราู้กันในปัจจุบันลิบลับทีเดียว

มติเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของภาษาบาลี ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ จนกระทั่งบัดนี้ไม่ยุติลงได้ นักปราชญ์ทางศาสนาและประวัติศาสตร์ ต่างแสดงหลักฐานข้อขัดแย้งไปคนละทางสองทาง ซึ่งล้วนมีเหตุผลน่าพิจารณาทั้งนั้น ความยุ่งยากประการหนึ่งก็เห็นจะอยู่ที่ชื่อของภาษานี้ ไม่ปรากฏว่าเป็นชื่อของภาษาถิ่น (Dialect) ใด ๆ มาก่อน ในสมัยพระพุทธเจ้า

^๑ The Vinayapitakam I, London, 1897

^๒ ดู Cunningham - The Bhilsa Tope, pp. 95

คำนำพระอรธรรคถาจารย์เพิ่งจะนำมาใช้เรียก พระพุทธพจน์ก็ต่อเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่มาถึงเกาะลังกาแล้ว ในขณะเดียวกัน ท่านใช้คำนี้ในความหมาย สองประการ คือ “ตำราหลัก” หรือ พระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (Text) ตรงกันข้ามกับอรธรรคถา หรือตำราที่เขียนที่หลัง (ซึ่งเขียนในภาษาเดียวกัน) นี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง หมายถึงภาษาถิ่น (Dialect) โดยเฉพาะในความหมายนี้ ท่านว่า บาลี เป็นภาษาเดียวกับ มาคธี หรือ มาคธิโกโวหาร ที่เข้าใจว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส

คำที่พระอรธรรคถาจารย์ท่านใช้นี้ก็น่าพิจารณาอยู่ ที่ว่าน่าพิจารณา ก็เพราะท่านใช้คำแปลคั้งนี้ สมมาสมพุทธเรน วุตตปปลากโร มาคธิโก โวหารโร = ภาษามาคธี แบบที่พระพุทธเจ้าตรัส (ปลาร = แบบ ชนิด อย่าง สไตล์) คงหมายความว่าพระพุทธองค์ทรงใช้ภาษามาคธี (หรือภาษาใดภาษาหนึ่งที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นมคธ) แน่นนอน แต่เนื่องจากพระองค์มิใช่ชาวมคธโดยกำเนิด สำเนียงพูดของพระองค์อาจผิดเพี้ยนจากชาวพื้นเมืองมคธ และอาจทรงใช้ศัพท์ ใช้คำอันเป็นอารามิกโวหารบรรยายคำสอน อันเป็นแบบหรือสไตล์ของพระองค์โดยเฉพาะ ตัวอย่างที่เห็นได้ง่ายในปัจจุบันนี้ เวลาพระท่านเทศน์ โดยใช้ภาษาเดียวกับเรา เราก็ยังเห็นว่าเป็นภาษาหนึ่งต่างหาก ที่มีวิธีการพูด และใช้ศัพท์ใช้คำเต็มไปด้วยอารามิกโวหารยากที่จะเข้าใจ เพราะฉะนั้นภาษามาคธีแบบที่พระพุทธเจ้าตรัส จึงเป็นอีกแบบหนึ่งของภาษาชาวมคธ ไม่ใช่มาคธีบริสุทธิ์ (Pure Magadhi) และได้กลายเป็น Lingua Franca หรือภาษากลางเป็นสื่อในการประกาศพระศาสนาอย่างกว้างขวางต่อมา (แม้ภาษา อารษ หรือ มาคธี จารึกสูตรของศาสนา เช่น แบบมหาวิระ ซึ่งมีลักษณะร่วมกันหลายอย่างกับ มาคธี แบบพระพุทธเจ้า ภายหลังมีผู้เรียกว่า อรรธมาคธี ‘กั้งมาคธี’ ก็คงเนื่องมาจากเหตุผลอย่างเดียวกัน)^๑

ครั้นล่วงไป ภาษามาคธีแบบพระพุทธเจ้า ได้วิวัฒน์ไปตามสมัย ได้ทรงจำถ่ายทอดกันมาโดยมุขปาฐ (Oral Tradition) กว่าจะได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้กลายเป็นภาษาตายเลิกพูดกันแล้ว^๒ ย่อมจักแปลกไปจากลักษณะเดิมมากเป็นธรรมดา เพราะผลแห่งวิวัฒน์ เมื่อนักปราชญ์รุ่นหลัง เอาภาษาบาลีแบบปัจจุบัน ไปเปรียบเทียบกับภาษามาคธี จึงได้เห็นความแตกต่างในลักษณะที่สำคัญหลายอย่าง จนไม่ยอมรับประเพณีที่เชื่อถือต่อกันมาว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาเดียวกับภาษามาคธี

อย่างไรก็ตาม ถ้าเราเชื่อว่า พระมหินทเถร ได้นำเอาศาสนาที่ทรงจำกันมาในภาษามาคธีแบบพระพุทธเจ้าไปประดิษฐานยังลังกาทวีปจริง ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก ที่เราได้

^๑ Pali Literature and Language by Wilhelm Geiger, English translated by B. Ghosh

^๒ The Pali Literature of Ceylon by G.P. Molalasekera

รับเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ แท้ที่จริงก็คือ ภาษาภาคพื้นนั่นเอง แม้ภาษาทั้งสองนี้ จะไม่มีลักษณะร่วมกันในบางสิ่งบางอย่างก็ตาม

ตำราภาษาบาลี

ตำราภาษาบาลี เท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ถือกำเนิดในระยะเวลาแตกต่างกัน ถ้าจะแบ่งกว้าง ๆ อาจแบ่งได้สองระยะ หรือสองยุค คือ

๑. ยุคตำราหลัก (Canonical Period)

๒. ยุคอรรถาธิบาย (Non-canonical Period)

๑) ยุค “ตำราหลัก” หมายถึงตำราที่บรรจุพระพุทธพจน์ ที่พระธรรมสังคหอาจารย์สังคายนา หรือรวบรวมไว้เป็นหมวด เรียกว่าพระไตรปิฎกถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาโดยระบบมุขปาฐ หรือท่องจำ (Oral Tradition) จนถึงสมัยจาริกเป็นลายลักษณ์อักษร ประมาณ ๘๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช เคยมีผู้สงสัยว่า สมัยพุทธกาล คนยังไม่รู้จักการเขียนหนังสือหรืออย่างไร จึงไม่ปรากฏว่ามีตำราจารึกไว้เป็นหลักฐาน แม้บริจารที่จำเป็นของพระภิกษุ ก็ไม่ระบุหนังสือไว้ด้วย^๑ ความจริง การเขียนหนังสือน่าจะมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว ในพระไตรปิฎกเองก็มีข้อความเอ่ยถึงการขีดเขียนเป็นครั้งคราว เช่น ตอนหนึ่งห้ามภิกษุเล่นเกม “อักษริกา”^๒ (ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่การเล่นทายอักษรในอากาศหรือบนหลังของเพื่อนภิกษุ) วิชาเขียนหนังสือ (เลขา) ได้รับยกย่องว่าเป็นศิลปะพิเศษอย่างหนึ่ง^๓ สิกขาบทบางข้อห้ามภิกษุณีเรียนศิลปะทางโลก หนึ่งในศิลปะเหล่านี้ มีวิชาเขียนหนังสือด้วย^๔ ในบทสนทนาภายในครอบครัว พ่อแม่ปรารถนา จะให้บุตรเรียนวิชาอะไรดี ถ้าจะให้เรียนเขียนหนังสือ บุตรก็อาจยังชีพอยู่ได้อย่างสบาย แต่ก็อาจเจ็บนิ้วมือ (เพราะเขียนหนังสือ)^๕ ถ้าภิกษุเขียนหนังสือพรรณนาคุณของอตฺวิบาตกรรม ปรับทุกกฎทุกตัวอักษร ถ้ามีผู้อ่านพบข้อความนั้นเข้าเห็นดีเห็นงามด้วย แล้วมาตัวตายตามนั้น ปรับอาบัติปาราชิก^๖ หลักฐานเหล่านี้แสดงว่า อักษร หรือการเขียนอักษรมีมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ที่พระพุทธองค์ไม่นิยมใช้ หันมาใช้วิธีมุขปาฐแทน น่าจะทรงเห็นประโยชน์อันสูงส่งบางสิ่งบางอย่างกระมัง หรือว่าระบบการขีดเขียนยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร

^๑ บริจาร ๘ ของภิกษุ คือ จีวร ๓ ผืน บาตร มีดโกนผม กลองเขม ประคตเอา ผักกรองน้ำ

^๒ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเล่นที่ทรงห้ามใน Dialogue of the Buddha vol. 1 pp. 3-26 และเกี่ยวกับเกมอักษริกาเล่นเดียวกัน หน้า ๑๑

^๓ Book of Discipline part 2 pp. 177 และ Vinaya Pitakam vol. 4 pp. 7

^๔ Book of Discipline part 3 pp. 337-8 และ Vinaya Pitakam vol. 4 pp. 305

^๕ Book of Discipline part 3 pp. 10 และ Vinaya Pitakam vol. 4 pp. 128

^๖ Book of Discipline part 3 pp. 10 และ Vinaya Pitakam vol. 3 pp. 76

ทั้งยังไม่มีอุปกรณ์การขีดการเขียนเพียงพอ ก็ยากที่จะทราบได้ แต่ที่น่าคิดอยู่อย่าง วิธีเรียนด้วยมุขปาฐะ นี้ นอกจากจะสร้างสัมพันธภาพอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้เรียนและผู้สอนแล้ว ยังเป็นการสร้างสมาธิฝึกจิตของผู้เรียนไปในตัวด้วย นักปราชญ์ยุคก่อนที่มีความคิดเช่นนี้ ก็มีไม่น้อย เปเลโต เคยกล่าวไว้ว่า “ การคิดอักษรจีนใช้แทนการท่องจำ ทำให้มนุษย์ขาดอานุภาพแห่งความทรงจำ คือ แทนที่จะจดจำจากอินทรีย์ภายใน ต้องอาศัยสัญลักษณ์ภายนอกเข้าช่วย”^๑

พระไตรปิฎก หรือ “ตะกร้าบรรจุพุทธวจนะสามใบ” (พิมพ์เป็นอักษรไทย เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ มีทั้งหมด ๔๕ เล่ม เล่ม ๑ ถึง ๘ บรรจุนิยัฎก เล่ม ๙ ถึง ๓๓ บรรจุนิยัตตปิฎก เล่ม ๓๔ ถึง ๔๕ บรรจุนิยัตถปิฎก) มีดังนี้

๑. วินัยปิฎก หมวดพระวินัย หรือ ระเบียบข้อบังคับสำหรับภิกษุสงฆ์ แบ่งย่อยออกไปอีก ๕ คือ

๑.๑ มหาวิภังค์ — ว่าด้วยวินัยที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ของภิกษุ

๑.๒ ภิกษุณีวิภังค์ — ว่าด้วยวินัยของภิกษุณี

๑.๓ มหาวิภังค์ — ว่าด้วยประวัติพระพุทธเจ้าตอนต้น และพิธีกรรมทางวินัย

๑.๔ จุลวรรค — ว่าด้วยพิธีกรรมทางวินัย ความเป็นมาของภิกษุณีสงฆ์ และประวัติการทำสังคายนา

๑.๕ ปรีวาร — ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับวินัย ย่อหรือสรุปเนื้อความและวินิจฉัยปัญหาในสี่เรื่องข้างต้น

๒. สุตตันตปิฎก หมวดพระสูตร คือ พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น ๕ นิกาย เรียกสั้น ๆ ว่า ที. ม. สัจ. อัง. ขุ. ดังต่อไปนี้

๒.๑ ที. — ทีฆนิกาย แปลว่าหมวดยาว หมายถึงที่รวมพระสูตรขนาดยาวมีทั้งหมด ๓๔ สูตร

๒.๒ ม. — มัชฌิมนิกาย แปลว่าหมวดปานกลาง หมายถึงที่รวบรวมพระสูตร ที่มีขนาดไม่ยาวและไม่สั้นเกินไป มีทั้งหมด ๑๕๒ สูตร

๒.๓ สัจ. — สัจยัตตนิกาย แปลว่าหมวดประมวล คือ ประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระมหากัสสป เรียกกัสสปสังยุต เรื่องเกี่ยวกับท้าวสักกะ เรียกสักกสังยุต ฯลฯ

^๑ Buddha and gospel of Buddhism by Coomaraswamy อ้างคำของ Plato pp. 259-60

๒.๔ อัง — อังกุตรนิกาย แปลว่าหมวดที่เกินกันที่ละองค์ คือ จัดลำดับธรรมไว้เป็นหมวด ๆ เรียงลำดับจากน้อยไปหามาก เช่น หมวดธรรมข้อเดียว เรียกเอกนิบาต สองข้อเรียก ทูคนิบาต เป็นต้น ในหมวดนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๕๕๕๗ สูตร

๒.๕ ขุ — ขุททกนิกาย แปลว่าหมวดเล็กน้อย รวมข้อธรรมเบ็ดเตล็ด แบ่งเป็น ๑๕ หัวข้อใหญ่ คือ (๑) ขุททกปาฐ บทสวดสั้น ๆ (๒) ธรรมบท ธรรมภาษิตสั้น ๆ (๓) อุทาน ธรรมภาษิตที่เปล่งออกด้วยความบังคาลัย (๔) อิติวุตตะกะ “ท่านกล่าวไว้ดังนี้” เป็นการอ้างอิงข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ (๕) สุตตนิบาต รวมสูตรเบ็ดเตล็ดไว้ บอกชื่อกำกับไว้ด้วย (๖) วิมานวัตถุ เล่าเรื่องผู้ทำกรรมดีแล้วไปเกิดในวิมาน (๗) เปตวัตถุ เล่าเรื่องเปรต (๘) เถรคาถา ภาษิตของพระเถระต่าง ๆ (๙) เถรีคาถา ภาษิตของพระเถรี (๑๐) ชาตกล่าอดีตนิทาน (๑๑) นิเทศ อธิบายความแห่งพุทธภาษิตในสุตตนิบาต (๑๒) ปฏิสัมภิทามรรค รวมอธิบายธรรมของพระสารีบุตร (๑๓) อปทาน รวมประวัติพระพุทธเจ้าและสาวก (๑๔) พุทธวงศ์ เล่าประวัติพระพุทธเจ้าในอดีต และโคตมพุทธในปัจจุบัน รวมทั้งหมด ๒๕ องค์ (๑๕) จริยาปฎีก แสดงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า*

๓. อภิธรรมปฎีกา หมวดพระอภิธรรม หรือพุทธปรัชญา แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ เรียกโดยย่อว่า สัง. วิ. ธา. ปุ. ก. ย. ป. ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ สัง. — สังคณี ว่าด้วยการรวมหรือจัดธรรมไว้เป็นประเภทใหญ่ ๆ
- ๓.๒ วิ. — วิภังค์ ว่าด้วยการแยก หรือขอยธรรมออกเป็นข้อ ๆ เพื่อให้เข้าใจง่าย
- ๓.๓ ธา. — ธาตุกถา ว่าด้วยธาตุหรือสิ่งเป็นต้นเดิมในทางธรรม
- ๓.๔ ปุ. — ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ ๖ ชนิด พร้อมทั้งแจกรายละเอียดเรื่องบัญญัติบุคคลต่าง ๆ

* มีข้อควรสังเกตเกี่ยวกับลักษณะพิเศษของพระสูตรสามประการ คือ (๑) มักพูดข้อความเดียวซ้ำ ๆ ทั้งนี้เพื่อสะดวกแก่การท่องจำนั่นเอง (๒) เป็นระบบสนทนา หรือ Dialogue มากกว่าเทศน์องค์เดียว ระบบนี้โสกราตีสก็ใช้แทนที่ผู้เทศน์จะพูดเสียคนเดียว ก็ชักถามผู้ฟังบ้าง เพื่อหาจุดและความแจ่มแจ้ง เป็นกันเอง ไม่น่าเบื่อแก่ผู้ฟัง ถึงแม้ว่าการสนทนาแบบพระพุทธเจ้า จะเป็นไปในรูปเดียว คือ ผู้ฟังถูกจำกัดให้ยอมรับ หรือ Yes ถ้าย่อย และยอมให้ล้างสมองมอบตัวเป็นสาวก ดังที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ก็ตาม แต่ก็เชื่อว่าเสมอไป ผู้สนทนาที่ฉลาด ๆ มีข้อโต้แย้งที่คมคายก็มีมิใช่น้อย (๓) ส่วนมากใช้อุปมาอุปไมยเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย วิธีนี้ ยุคหลังก็ปรากฏใช้กันมาก เช่น มิติเทพปัญหา และอุปมาอุปไมยต่าง ๆ ส่วนมากก็ยกเอาสิ่งที่ประชาชนสมัยนั้นคุ้นหูคุ้นตาอยู่แล้ว ซึ่งบุคคลสถานที่ ที่อ้างถึง บางทีก็ช่วยให้ความกระจ่างแก่กับประวัติศาสตร์ไม่น้อย

๓.๕ ก. — กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบเกี่ยวกับหลักธรรมชั้นสูง เพื่อชี้แจงธรรม
ที่ถูกตั้งตามมติพุทธศาสนา

๓.๖ ข. — ยมก ว่าด้วยจัดธรรมเป็นคู่กัน โดยอาศัยหลักการต่าง ๆ

๓.๗ ป. — ปัญญา ว่าด้วยปัจจัย หรือสิ่งที่อาศัยกันเป็นไปในทางธรรม ๒๔ อย่าง

๒) ยุคอรรถาธิบาย ได้แก่ยุคที่พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายแต่งอรรถกถา ปกรณ์-
วิเศษ ฎีกา อนุฎีกา อธิบายความพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก นับระยะเวลาตั้งแต่พระ
ไตรปิฎกเป็นรูปเล่มมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานมาก ตำราที่แต่งในยุคนั้น
หลายเล่มเราได้ยินแต่เพียงชื่อที่ผู้แต่งตำราระบุอ้างอิงไว้ในหนังสือของท่าน เช่น ที่พระ-
พุทธโฆส กล่าวไว้ในคำปรารภของสมันตปาสาทิกา ว่า ท่านแต่งหนังสือดังกล่าวอาศัย
แนวจากอรรถกถาเหล่านั้น คือ

— สี่หลออรรถกถา^๑

— มหาอรรถกถา

— มหาปัจจรีอรรถกถา

— กรุนที่อรรถกถา

นอกจากนี้ยังมีอีกหลายเล่ม ที่อ้างถึงบ่อย ๆ ในที่ต่าง ๆ แต่บางชื่ออาจเป็นเพียงชื่อซ้ำของ
ตำราเล่มเดียวกันก็ได้ ดังนี้

มหาอฎฐกถา (เอกพจน์)

มหาปัจจรีอฎฐกถา

สุดตณตฎฐกถา

มชฌิมฎฐกถา

อภิธมมฎฐกถา

อฎฐกถา (พหูพจน์)

โปราณกตฺเถรา

อาจริยวาท

ปรสมุทฺทวาสี เถรา

มหาอฎฐกถา (พหูพจน์)

สงเขปฎฐกถา

อาคมฎฐกถา

สียุตตฎฐกถา

สี่หลออฎฐกถา

อฎฐกถาจริยา

โปราณจริยา

อาจริยมต

วิตญฺทวาที

กรุนที่อฎฐกถา

เวียนฎฐกถา

ทิมฎฐกถา

องคฺตุตฺตรฎฐกถา

อฎฐกถา (เอกพจน์)

โปราณ

อาจริยา

เถรสฺลฺลาป

ภาณกา

^๑ เชื่อกันว่าแต่งเป็นภาษาสิงหล ในวรวุทธิ และสารัตถทีปนี ระบุไว้อีกสองเล่ม คือจุลลปัจจรี กับอันธกอรรถกถา
สัทธัมมสังคห หนังสือที่แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่า มหาอรรถกถา แก่สุดตณินบาต มหาปัจจรี แก่อภิธรรม
กรุนที แก้วินัย คันทวัช ยังบอกอีกว่า มหาอรรถกถา แต่งโดย “โปราณจริย” สองเล่มหลัง โดย “คันทจริย”
แสดงว่าเล่มแรกเก่าแก่กว่า

ตำราในยุครัตนธิบาย มีมากมาย ในที่นี้จะขอคัดมาลงไว้ พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

ประเภทปกรณ์พิเศษ

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง
๑. เนติปกรณ์	พระมหากัจจายน
๒. เปฏโกปเทศ	พระมหากัจจายน
๓. มลีนทปัญหา	ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
๔. วิสุทธีมรรค	พระพุทโธส

ประเภทพงศาวดาร

๑. ทวีปวงศ์	ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง
๒. มหาวงศ์	พระมหานาม
๓. ชินกาลมาลี	พระสิริรัตนปัญญา ชาวสยาม
๔. ชินาลังการ	พระพุทธรักขิต
๕. สาสนวงศ์	พระปัญญาสามี
๖. อนาคตวงศ์	พระกัสสป
๗. โพรวงศ์ หรือ มหาโพรวงศ์	พระอุปติสส

ประเภทอรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

๑. สมันตปาสาทิกา	พระพุทโธส
๒. กังขาวิตรณี อรรถกถาพระปาติโมกข์	”

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

๓. สุมังคลวिलाสินี อรรถกถาทีฆนิกาย	”
๔. ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย	”
๕. สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิคาย	”
๖. มโนรถปฺรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย	”
๗. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐ — สุตตนิบาต ขุททกนิกาย	”
๘. ชาตกัณฐกถา อรรถกถาชาดก	”
๙. รัมมปัทธกัณฐกถา อรรถกถาธรรมบท	”
๑๐. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอุทาน — อิติวุตตก — วิมานวัตถุ — เปตวัตถุ เถรคาถา — เถรีคาถา จริยาปิฎก	พระธรรมปาละ

กันว่า เป็นชาวพุทธ จักต้องศึกษาให้เข้าใจ และการศึกษาที่ถูกทางก็ต้องเริ่มต้นด้วย ไวยากรณ์เอง พระสุกัถิเถระ ปราชญ์บาลีชาวลังกากล่าวไว้ในคำนำหนังสือนามมมาลา ว่า “ผู้ใคร่เข้าใจวรรณคดีบาลีทั่วไป และยังใคร่จักแหวกเข้าไปถึงพุทธศาสนธรรม อันสุขุมคัมภีร์ภาพ ซึ่งแสดงวิสุทธิบัญญัติของพระพุทธองค์แล้ว ก็จำต้องศึกษาไวยากรณ์ บาลีให้แตกฉาน” โบราณท่านแสดงเกาศัลย์ คือ ความฉลาด หรือความมีทักษะในการเรียน ไวยากรณ์สองประการ คือ

๑. อักษรเกาศัลย์ (บาลี—โกศล) ความมีทักษะในอักษร
๒. บทเกาศัลย์ ความมีทักษะในบทหรือคำ

การเรียนสนธิให้ผลเป็นผู้ฉลาดในอักษร การเรียนนาม การก สมาส ตัทธิธ อายชาติ กิต্ত์ และอุณาที ให้ผลเป็นผู้ฉลาดในบท

สมัยก่อนท่านเรียนไวยากรณ์จากตำราที่แต่งเป็นภาษาบาลี ชื่อ กัจจายน หรือที่เรียกเป็นไทยว่า “มูลกัจจายน์” นัยว่าเรียนกันลำบากยิ่งนัก ผู้เรียนต้องใช้วิริยอุตสาหมาก ด้วยท่านแต่งเป็นสูตร วุคติ อุทาหรณ์ เป็นภาษาบาลีล้วน กว่าเรียนจบและแปลหนังสือ ได้ก็กินเวลานาน ต่างจากสมัยผู้เขียน ซึ่งเลิกใช้มูลกัจจายน์หันมาใช้ตำราไวยากรณ์ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแต่ง สมเด็จพระมหาสมณฯ ทรงเห็นความลำบากและเสียเวลาในการเรียนมูลกัจจายน์ จึงได้ทรงแต่งตำราไวยากรณ์แบบย่อ หรือ “แบบเรียนเร็ว” ขึ้น ทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนจบและแปลหนังสือได้ภายในเวลาปี หรือสองปี แต่ไม่ต้องสงสัย การรวบรัดเช่นนั้น จำต้องแสดงแต่หลักธรรมดๆ ต้นๆ ผู้เรียนจึงมีภูมิความรู้เพียงขั้นพื้นฐานเท่านั้น ถ้าต้องการความแตกฉาน ทั้งอักษรเกาศัลย์ และบทเกาศัลย์ ก็ต้องชวนขยายหาความรู้เพิ่มเติมจากตำราอื่น ๆ มีมูลกัจจายน์ เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่ผู้ใฝ่ใจในภาษาบาลี ผู้เขียนใคร่ขอกล่าวถึงความเป็นมาของตำราไวยากรณ์บาลีต่างๆ ในอดีตไว้ ณ ที่นี้ โดยสังเขป

ตำราไวยากรณ์บาลีมีมาก เขียนโดยปราชญ์ต่างๆ หลายยุคหลายสมัย ประมาณกว่า ๕๐ คัมภีร์ขึ้นไป เฉพาะคัมภีร์ใหญ่ ๆ คือ ที่มีสูตร ข้อบังคับ วุคติ คำอธิบายสูตร และอุทาหรณ์ ตัวอย่างประกอบ มี ๖ คัมภีร์ คือ

๑. กัจจายน	มีสูตรทั้งสิ้น	๖๗๒	สูตร
๒. โมคคัลลาน	” ”	๘๐๘	สูตร
๓. สัททนีติ	” ”	๑,๓๓๕	สูตร
๔. รูปลีทธิ หรืออุปทรูปลีทธิ	” ”	๖๘๕	สูตร
๕. นยาส หรือ มุขมัตตที่ปนี	” ”	๖๗๓	สูตร

๖. พาลาวตาร มีสูตรทั้งสิ้น

๖๗๓ สูตร

ทุกคัมภีร์แบ่งเป็น ๘ ภาค เหมือนกันหมด คือ

๑. สนธิ ว่าด้วยสัญญาพิธาน การตั้งชื่ออักษร และสนธิการต่อศัพท์ให้เนื่องกัน
 ๒. นาม ว่าด้วยนามศัพท์ และอพยยศัพท์
 ๓. การก ว่าด้วยการแต่งประโยคบาลี และใช้จำนวนให้ถูกต้อง
 ๔. สมาส ว่าด้วยการย่อศัพท์
 ๕. ตัทธิต ว่าด้วยการใช้ปัจจัยแทนศัพท์ต่าง ๆ
 ๖. อาชยต ว่าด้วยกริยา
 ๗. กิตก์ ว่าด้วยกริยากิตก์ และนามกิตก์
 ๘. อุณาทิ ว่าด้วยปัจจัยสำหรับประกอบรูปศัพท์ต่าง ๆ
- แต่ละภาคมีไตรยางค์ คือส่วนประกอบ ๓ อย่าง คือ
๑. สุตต สูตรหรือกฎข้อบังคับ
 ๒. วุตติ อธิบายเนื้อความของสูตร
 ๓. อุทาหรณ อุทาหรณ์ หรือ ตัวอย่างประกอบ
- ทั้ง ๖ คัมภีร์นี้ สรุปเป็น ๓ มติ คือ

กัจจายน มติหนึ่ง
โมคคัลลาน มติหนึ่ง
สัททนีติ มติหนึ่ง

ส่วนอีกสามคัมภีร์ คือ นยาสรูปสัทธิ และพาลาวตารนั้น ดำเนินตามแบบกัจจายน รวมทั้งการจัดลำดับสูตร และแนวอธิบาย ทั้งผู้แต่งก็สืบสายมาจากสำนักเดียวกัน จึงนับรวมเข้ากับมตินี้

๑. กัจจายน เรียกเต็มว่า กัจจายนวยากรณ ตั้งชื่อตามนามผู้แต่งประเพณีโบราณ เชื่อว่าเป็นองค์เดียวกับพระมหากัจจายน แห่งอวันตี ท่านรูปนี้เป็นบุตรพราหมณ์ปุโรหิตแห่งพระเจ้าจันฑบัพโซต กรุงอุชเชนี เมื่อบิดาถึงแก่กรรมได้รับตำแหน่งปุโรหิตสืบแทน ภายหลังถูกพระเจ้าจันฑบัพโซต ส่งไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าไปโปรดชาวอุชเชนี ได้ขอบวชในสำนักพระพุทธองค์ ไม่นานก็ได้บรรลุประอรหัต เมื่อกัจจายนกราบทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า ๆ กลับส่งท่านไปโปรดพระเจ้าจันฑบัพโซตแทนพระองค์ เมื่อไปทำหน้าที่ศาสนทูตโปรดพระเจ้าจันฑบัพโซตกับชาวเมืองอุชเชนีให้เลื่อมใสแล้ว ท่านได้กลับไปยังสำนักพระพุทธเจ้าอีก คราวนี้ได้ทำหน้าที่เป็นผู้อธิบายความแห่ง กัทเทกรัตตสูตร ที่พระพุทธเจ้า

ทรงแสดงโดยย่อแก่พวกภิกษุ ให้พวกเธอเข้าใจแจ่มแจ้ง ความทราบถึงสมเด็จพระบรมศาสดา พระองค์จึงตรัสสรรเสริญความสามารถของท่าน แล้วทรงสถาปนาท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ คือเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุอื่นในทางขยายความ* ท่านได้ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ที่วันตี ซึ่งเป็นสำนักที่ใหญ่แห่งหนึ่ง ในเณรคถาและเถรีคถา ปรากฏชื่อภิกษุ และภิกษุณีจากสำนักอวันตีหลายรูป เช่น โลหิจจะ อารามนันทะ อีสิตตะ รัมมปาละ กัณฑรายณะ พระโสณโกฏกัณณะ^๒ และเมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่สอง ที่เมืองไพศาลี ก็ปรากฏพระเถรสำนักอวันตีมีบทบาทร่วมที่สำคัญอยู่ด้วย^๓ นอกจากนี้ในจุลวรรค วินัยปิฎก ยังมีข้อความกล่าวยกย่องพระสำนักอวันตีว่า เป็นพวก รุตวาทา ปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด โดยเฉพาะพระมหากัจจายนเองเป็นผู้มีบทบาทในการเสนอให้พระพุทธองค์ทรงแก้ไขวินัยบัญญัติบางประการอีกด้วย แสดงว่าท่านเป็นพระเถระที่พระพุทธเจ้าทรงเชื่อในปรีชาสามารถรูปหนึ่ง บ่อยครั้ง เมื่อภิกษุหรืออุบาสกอุบาสิกาพลาดโอกาสฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ก็มักจะไปขอร้องให้พระมหากัจจายนอธิบายให้ฟัง เมื่อความทราบถึงพระกรรม ก็มักตรัสชมเชยว่า พระมหากัจจายนแสดงธรรมได้เหมือนพระองค์ ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย^๔ กล่าวว่า พระมหากัจจายนสามารถขยายความพระพุทธพจน์ถูกต้องทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ แต่สาวกอื่น ๆ อาจทำได้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ดร. มาลาตาเซเกร่า กล่าวว่า เนตติปกรณ์ และเปฏุโกปเทส ที่มีผู้เชื่อกันมากกว่า เป็นผลงานของท่าน ก็ดูมีเหตุผลมากทีเดียว เพราะท่านเป็นผู้เก่งในทางอธิบายความอยู่แล้ว ย่อมเหมาะสมงานใหญ่เช่นนั้น^๕ (ข้อหนังสือบ่งถึงเนื้อความสำคัญของเรื่อง เปฏุโกปเทส—ชี้แจงหรือขยายความพระไตรปิฎก เนตติปกรณ์—หนังสือแนะนำพระพุทธพจน์)^๖

* โปรดอ่าน พุทธานุพุทธประวัติ และ Dictionary of Pali Proper Names ภายใต้อำนาจ กัจจายน หรือ มหากัจจายน
 ๒ อ่านเณรคถา เถรีคถา ภายใต้อำนาจนั้น ๆ
 ๓ Culla Vagga 2 pp. 299
 ๔ หมายถึงมโนรถปूरณ
 ๕ ดู Pali Literature of Ceylon pp. 180-82
 ๖ พระญาณโมลี ผู้แปลเปฏุโกปเทส กล่าวไว้ในคำนำว่า คำว่า “เปฏุก” ที่หมายถึงพระพุทธพจน์นี้ เป็นคำเก่าแก่ปรากฏใช้ในจารึกที่สาญจีว่า “เปฏุกิน” ในความหมายถึงผู้ทรงจำพระพุทธพจน์ คำ “ติปิฎก” หรือ “ปิฎกศุตย” เพิ่งจะปรากฏใช้ทีหลัง ในสมัยของพระพุทธโฆส แสดงว่า แต่ก่อนเขาหมายรู้พระไตรปิฎกโดยชื่อว่า “เปฏุก” และทั้งร่องรอยให้เห็นว่า หนังสือเปฏุโกปเทสต้องเป็นปกรณ์ที่เก่าแก่อย่างแน่นอน

ตำรากัจจายนนี้ ถ้ายึดว่าเป็นผลงานของท่านพระมหากัจจายน ก็อาจเป็นอย่างเดียวกับกัจจายนสูตร หรือ กัจจายนเปยยาล ที่กล่าวว่าเป็นเทศนาของท่านก็ได้^๑ ท่านคงแต่งไว้ แล้วได้รับถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาโดยปรัมปรา หรือลำดับแห่งศิษยานุศิษย์สำนักวันดี จนภายหลังได้มารุ่งเรืองอยู่ที่อินเดียภาคใต้ และเกาะลังกาทตามลำดับ เมื่อครั้งพระพุทธโฆสไปทำงานแปลหนังสืออยู่ลังกานั้น ลังกาได้กลายเป็นศูนย์พระพุทธศาสนาที่ใหญ่มาแล้ว โดยเฉพาะมหาวิหาร เมืองอนุราชบุรี พระเถรานุเถระสำนักนั้น ถึงกับได้รับยกย่องจากพระพุทธโฆสว่า เป็นประดุจธงชัยแห่งพระอรหันต์ พัดไสว ประกาศความรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา เกียรติศัพท์นั้นก็คงล่องเรือไปถึงอินเดียภาคใต้ เนื่องจากมีสัมพันธภาพกันอย่างใกล้ชิดอยู่แล้ว พระภิกษุชาวอินเดียที่อพยพลงมาศึกษายังสำนักมหาวิหาร ก็คงมีจำนวนไม่น้อย บางทีตำราไวยากรณ์เล่มนี้ ก็อาจเป็นหนึ่งในจำนวนคัมภีร์หลายเล่มที่ถูกนำมาขังเกาะลังกาในระยะนี้ (อาจรวมวิมุตติมรรคด้วยกระมัง?) นี่ก็เป็นเหตุผลอย่างหนึ่งที่พระพุทธโฆสไม่รู้จกตำราเล่มนี้เลย มิสซิชิส วิส เดวิดส์ กล่าวว่า ตำรากัจจายน ถูกนำมาขังเกาะลังกา ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ วิทยาฐานะกำหนดกำเนิดกาลของตำราเล่มนี้ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ที่เมืองมถุรา^๒

ตำราไวยากรณ์บาลีในสายของกัจจายน มีดังนี้

๑. นยาส	แต่งโดย	พระวิมลพุทธชิ
๒. สุตตนิเทศ	,,	พระฉปท พ.ศ. ๑๗๑๕
๓. รูปสัททวิ หรือปทรูปสัททวิ	,,	พระพุทธรूपปัย เมธังกร ^๔
- หนังสือเล่มนี้มีผู้กาแก้อยู่เล่มหนึ่ง

^๑ ในคันทังวิงส กล่าวว่าผลงานของท่านกัจจายนมี กัจจายนคันท มหานิรุตติคันท จุพนิรุตติคันท เปฏโกปเทส เนตติ (ปกรณ) คันท และวณณเนตติคันท ดูความพิสดารใน Bode—Pali Literature in Burma ประกอบด้วย อนึ่งมีสัดส่วนมากกว่ากัจจายนเจ้าของตำรานี้ กับมหากัจจายนเป็นคนละคน (ไกเกอร์ อ้างมติของ ดี อัลวิส ด้วย) และคงแต่งหลังสมัยพระพุทธโฆส เพราะไม่ปรากฏว่าพระพุทธโฆสใช้ศัพท์ไวยากรณ์ของกัจจายน Hardy กล่าวไว้ในคำนำเนตติปกรณว่า แม้เนตติปกรณเอง ก็ดูเหมือนพระพุทธโฆสไม่ค่อยรู้จักด้วยซ้ำ ทั้ง ๆ ที่หลักฐานส่วนมากยืนยันว่า เก่าแก่กว่าอรรถกถาอื่น ๆ เขาได้ให้เหตุผลว่า บางทีเนตติปกรณเพิ่งจะถูกนำไปที่ลังกาหลังจากพระพุทธโฆสกลับมาตุภูมิแล้ว (ในอรรถกถาของพระพุทธโฆส มีอ้างข้อความจากเปฏโกปเทสสองสามแห่ง เมื่อพระญาณโมลีผู้แปลหนังสือดังกล่าวสอบดูแล้ว ไม่ปรากฏข้อความที่อ้างถึงเลย—ผู้เขียน)

^๒ Mrs Rhys Davids—Compendium, Preface VIII

^๓ Vidhyabusana—Pali Grammar จัดพิมพ์โดย Maha Bodhi Society

^๔ รูปสัททวิกิติ พาลาวตาร กิติ เป็นเพียงการคัดลอกเขียนแบบกัจจายนเท่านั้น โดยเฉพาะรูปสัททวิ จะต่างอยู่บ้างก็ที่รูปสัททวิรวมกิตกับอุมทาไว้บทเดียวกัน

- ข. ในสองคัมภีร์แรกกล่าวว่า อักษรในภาษาบาลี มี ๔๑ ตัว แต่โมคคัลลานว่ามี ๔๓ โดยเพิ่มเสียง เอะ (short e) กับโอะ (short o) เข้าด้วย
- ค. กัจจายนว่า สจตุตถีวิภัติ แปลงเป็น อาย สุมาบัญญัติวิภัติ แปลงเป็น อาสูมี สัตตมีวิภัติ แปลงเป็น เอ ได้บ้าง แต่จะใช้กับสรรพนามไม่ได้ โมคคัลลานปฏิเสธเรื่องนี้ พร้อมกับอ้างหลักฐานจากพระไตรปิฎกมาประกอบความเห็นของตนหลายแห่ง
- ฉ. กัจจายนกล่าวว่า ส วิภัติ ที่เข้ากับกริยา “ต้องการให้” “ชอบใจ” และ “ทรงไว้” เป็นจตุตถีวิภัติ เช่นอุทาหรณ์ว่า สมณสฺส จีวรํ เทติ สมณสฺส โรจเจต สจฺจํ เทวาทตฺตสฺส สุวณฺณฉตฺตํ ชาริยเต ยถฺยทตฺโต แต่โมคคัลลานปฏิเสธเรื่องนี้ กล่าวว่า ส ที่ สมณสฺส และ เทวาทตฺตสฺส ถึงแม้จะเป็นเครื่องหมายบอกทั้งจตุตถีวิภัติ และจตุตถีวิภัติ แต่ ส ที่เข้ากับธาตุเหล่านี้เป็นจตุตถีวิภัติ

ตำราไวยากรณ์ในสายของโมคคัลลาน มีดังนี้

๑. ปทสาธน แต่งโดย พระปิยทัสสี คริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ มีฎีกาเกื้ออยู่เล่มหนึ่งชื่อ ปทสาธนฎีกา หรือ พุทธิปสาธนี แต่งโดย พระศรีราหุล วาจิตร แห่ง ติตถกาม เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕
๒. ปโยคสิทธิ แต่งโดย พระวรนรัตน เมธังกร ตำราเล่มนี้แต่งเลียนแบบ โมคคัลลาน เช่นเดียวกับรูปสิทธิ เลียนแบบกัจจายน พ.ศ. ๑๙๔๓
๓. โมคคัลลายนบัญญัติที่ปนี แต่งโดย พระศรีราหุล เล่มนี้แต่งแก้ บัญญัติของโมคคัลลาน เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๒

การที่พระโมคคัลลาน เพิ่ม สระ เอะ และ โอะ เข้ามาในไวยากรณ์ของท่าน แสดงให้เห็นอิทธิพลของไวยากรณ์สังกฤตในผลงานของท่าน นอกจาก กาดันตร และ ปาณินิ แล้ว โมคคัลลานยังได้รับอิทธิพลจากจันทรโคมิน ด้วย

๓. สัททนต์ติ เป็นตำราไวยากรณ์บาลีใหญ่โตมาก มีสูตรตั้ง ๑,๓๓๕ สูตร วิจิตรพิสดารในตัวเอง ไม่มีหนังสือแก้ แบ่งเป็นภาคใหญ่ ๆ ๓ ภาค คือ ปทมมालา ชาตุมมालา และสุตตมมालา ผู้แต่งเป็นมหาเถระพม่า นาม อัครวงษ์ แต่งในปี พ.ศ. ๑๖๕๘ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาตอนนีกกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าวิชยพหุ สิริสังฆโพธิ ได้เมืองกั้นจากทมิฬคิดจะบำรุงพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยลังการะยะที่ทมิฬครองนั้น ศาสนาได้ถูกเบียดเบียนจนเสื่อมโทรม ขาดวงศ์พระสงฆ์บริสุทธิ์ ประจวบกับศาสนาได้มาเจริญรุ่งเรืองที่ประเทศพม่า ภายใต้ศาสนูปถัมภ์ของพระเจ้าอนรุททมหาธาธา (อโนรธามังช่อ) แห่งเมืองอริมันตะ

(เมืองกุฎาม) พระเจ้าวิชัยพาหุ จึงส่งราชทูตมาขอคณะสงฆ์จากประเทศพม่า ให้ไปอุปสมบทกุลบุตร ฟันฟูสังฆมณฑลที่ลังกา พระเจ้าอนรุททมหาราชได้รับมอบพระไตรปิฎกฉบับสิ่งหลชุดหนึ่งจากพระเจ้าวิชัยพาหุด้วย พระองค์จึงให้ประชุมสงฆ์สอบทานเทียบเคียงพระไตรปิฎกทั้งสองฉบับ และแก้ไขให้ถูกต้อง ยังมีทันจะเห็นผลงาน พระองค์ก็สวรรคตในปี พ.ศ. ๑๖๑๗ การชำระพระไตรปิฎกได้สำเร็จในรัชสมัยต่อมา กล่าวกันว่าในยุคนั้นการเรียนพระไตรปิฎกได้เจริญถึงขั้นสุดยอดทั่วสังฆมณฑล โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีพระที่เชี่ยวชาญพระอภิธรรมปิฎกและนรีตติศาสตร์เป็นจำนวนมาก พระอัครवंส อัครบัณฑิต ได้แต่งตำราศัพท์นิตติ ตำราไวยากรณ์เล่มมใหม่ขึ้น ได้รับยกย่องว่าเป็นตำราที่สมบูรณ์ที่สุดในสาขาไวยากรณ์เท่าที่เคยมีมา หลังจากนั้นไม่นาน ภิกษุรูปหนึ่งนามพระอุตรชิว ได้เดินทางไปลังกา นำเอาศัพท์นิตติติดตัวไปด้วย ปรากฏว่ามหาเถรนักปราชญ์แห่งลังการู้สึกทั้งในผลงานชิ้นนี้มาก ถึงกับยกย่องว่าไม่มีตำราไวยากรณ์เล่มใดในลังกาที่จะสมบูรณ์เท่า

พจนานุกรมบาลี

พจนานุกรมบาลีเท่าที่มี ก็คือ

๑. อภิธาน์ปที่ปีกา แต่งโดยพระโมคคัลลาน* ในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔
๒. อภิธาน์ปที่ปีกา สุกุฎีกาแก้ อภิธาน์ปที่ปีกา แต่งโดย พระสุภูติ
๓. เอกกัชรโกส พจนานุกรมคำโดด แต่งโดย พระธรรมกิตติ ชาวพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘
๔. ชาติมูลยชุสา พจนานุกรมธาตุ ของสำนักกัจจายน แต่งโดยพระสีลวงสแห่งวัดยักขัทธิเลน
๕. ชาติปาฐ พจนานุกรมธาตุ ของสำนักโมคคัลลาน ไม่ทราบนามผู้แต่ง
๖. ชาติวัตตที่ปนี พจนานุกรมธาตุ ของสำนักศัพท์นิตติ

* ท่านผู้นี้ คงเป็นคนละองค์กับผู้แต่งตำราไวยากรณ์ เพราะในคทาท้ายเล่มระบุไว้ว่า ท่านอยู่วัดเซตวัน เมืองโปลัฐปุร (ไปโลนนรุ) เพราะฉะนั้น คันทวงส จึงเรียกท่านว่า นวโมคคัลลาน (โมคคัลลานใหม่) เพื่อให้จำสับสนกับองค์ก่อน

หมายเหตุท้ายบท โปรดทราบว่ ที่ว่าตำราไวยากรณ์บาลีก็ดี พจนานุกรมบาลีก็ดี ในที่นี้ผู้เขียนหมายถึง ไวยากรณ์และพจนานุกรมที่แต่งเป็นบาลีส้วน มิได้หมายถึงที่เขียนในภาษาอื่น ซึ่งปัจจุบันนี้มีมากมาย ประมวลมาไม่หมด

วิวัฒนาการภาษาบาลีในยุคต่าง ๆ

ภาษาบาลีเท่าที่รู้จักกัน เป็นภาษาผสม มีศัพท์และภาษาถิ่นอื่นๆ ปนอยู่มาก รูปไวยากรณ์ส่วนมากคล้ายกับภาษาสันสกฤต จึงมีผู้เข้าใจว่า ภาษาบาลี วิวัฒนาการมาจากภาษาสันสกฤตก็มี แท้ที่จริงแล้ว กฎไวยากรณ์บางอย่างสืบสาวต้นตอไปถึงภาษาไวทิกะ เสียด้วยซ้ำ เช่น เยหิ เตหิ (ย ต สรรพนาม ตติยวิภक्ति พหูพจน์) แจกวิภक्तिคล้ายกับ เยหิ: เตหิ: ในภาษาไวทิกะ ไม่มีรูปเป็น ไย: ไต: อย่างสันสกฤต จึงนำเข้าใจว่า บาลีถือกำเนิดเก่าแก่พอๆ กับสันสกฤต ถ้าไม่ก่อนนั้น แต่เพราะสันสกฤตเป็นภาษาที่นักประพันธ์ใช้ร้อยกรองวรรณคดีอย่างแพร่หลาย จึงมีอิทธิพลต่อภาษาบาลีในยุคต่อๆ มา ทั้งในด้านคำศัพท์ และกฎเกณฑ์ไวยากรณ์ ยิ่งกว่านั้น พระอรชกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ศาสนายุคหลังๆ ล้วนแต่แตกฉานภาษาสันสกฤตกันทั้งนั้น พระพุทธโฆสนั้นถึงกับมีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งมีผู้ประมาทว่า รู้แต่ภาษาบาลีหารู้สันสกฤตไม่ เพื่อตัดข้อกังขานี้ จึงได้แสดงพระธรรมเทศนาเป็นภาษาสันสกฤตก่อนกลับมาตบฏุมิประเทศ^๑ อย่างไรก็ตาม ภาษาบาลีก็มีลักษณะจำเพาะตน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ มีพจน์ (Number) เพียงสองในขณะที่สันสกฤตมีสาม คือ เพิ่ม ทวิพจน์ (Dual) เข้าด้วย บางท่านกล่าวว่า เดิมทีบาลีก็ยังมีสามพจน์เช่นเดียวกับสันสกฤต แต่ได้หายไปภายหลัง เพราะผลแห่งวิวัฒนาการ แต่ถ้อยคำในกัจจายน ตำราไวยากรณ์อันเก่าแก่ที่สุดซึ่งเชื่อว่า

^๑ ปาโต ว บิณฑุปาตปฏิภูกนโต เวลาเช้าวันนั้นพระพุทธโฆสกลับมาแต่บิณฑุปาต ฉนังจันเสร็จแล้วก็ไปยังท่ามกลางบริษัทอนามาสโมสรประชุมพร้อมกันในประเทศที่ใกล้มหาเจดีย์ ขึ้นธรรมาสันอันประดับด้วยรัตนะอันประณีตวิจิตรอันประณีตแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ก็เทศน์ภาษาสันสกฤตว่าดังนี้

อลิ อนุสสรติ ปฐวีปฐมม ลภยมิ รรมมนุสสรติ เณยคุณินมม ปฐกิม มนิมมนุสสรติ สุริสสรลม พุริทิมมสิกรมม-
มนุสสรติ ปฐวีปฐมม ทุกุชสรวิญจ ชรามเยยยุติริ ทุชนา สณจกณจา จ เอว วณณา โหนติ ภาวณณา วณณ สพุพโยค
กาเล วณณา ตินิ ทุกุชา เอกรมมชวาตา อเนกรมม รูปา สุวณณมมเอกรมม นานากมมโคจวิ โคชริมม เอกรมม
พหู นาควม สรตินม ปรมตถ เอกรมม

โฆนโต สีหลวาสิโน ตูกรชาวเจ้าทุกหมู่ อันอยู่ในลังกา ปญญวโนโต มีปัญญาถึงขนาด สุนนุโต จงฟัง สกกฎคณัจ
ซึ่งคัมภีร์สันสกฤต อันเราจักเทศนา ณ กาลบัดนี้ อห อหว่าข้าผู้ชื่อว่า พุทธโฆส จะพรรณนาให้ท่านฟัง อลิ อลิ
แปลว่า แผลงกุ่มนี้ อานุสสรติ ครันตรีกระดิกถึง ปฐวีปฐมม ซึ่งคันทรสดอกไม้อื่นๆ ทูโรยชนสต์ แม้อไกลได้
๑๐๐ โยชน์ก็ดี โส อลิ อันว่าแผลงกุ่มนั้นโสด คนดูว่า อาจไปเอาชาติเกสรดอกไม้อื่นนั้นได้ และภิกษุอยู่ในลังกาอุปมา
ดังกบเผ่าเผ่าอยู่ในสระบัวบาน และจะได้ชมรสดอกบัวอันตระการนั้นหามิได้ แผลงกุ่มนี้ ใช้รูปไมยดังตัวเรา
ยตุถ ปเทเส แม้อยู่ในประเทศอันไกลได้ ๑๐๐ โยชน์ก็ดี ครันตรีกระดิกถึงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันอุดม เราก
มาชมตำราใจ พระสงฆ์นี้ ทรงผำกสาวพัสดุโดยปัญญาดีว่าเป็นสมณะ และจะยิ่งอุดมเป็นนักปราชญ์ทุกองค์นั้น
หามิได้ และพระสงฆ์เจ้าในลังกามานินทาเราขอมจะทรงแต่งตั้งว่าเป็นเจ้าของดอกบัวบาน และจะได้ชมรสดอกบัวอัน
ตระการก็หามิได้... วิสุทธิมรรคเผด็จเล่ม ๖ ๗. ธรรมภักดีจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๘ ว่าด้วยพุทธโฆสนิทาน หน้า ๓๒๗-
๒๘ ที่คัดมานี้ทั้งสันสกฤตและคำแปลคงสะกดการันต์ตามนั้น พุทธโฆสนิทานนี้ กล่าวกันว่า พระมหาสุ่มังคละแต่ง
ถัดดลออกกันมาถูกต้อง ก็แสดงว่าผู้แต่งไม่ชำนาญภาษาสันสกฤตเท่าใดนัก ด้วยใช้คำบาลี สันสกฤตปนกันยุ่งไปหมด

ประพันธ์โดย พระมหากัจจายน อรหันต์แห่งวันตี สมัยพุทธกาล* แล้วจะเห็นว่า ท่านวางพจน์ไว้เพียงสองเท่านั้น^๒ แม้ เทว ทูเว อุโก ที่บางท่านว่าเป็น ทวิพจน์ที่หลงเหลืออยู่ในภาษาบาลีนั้น ก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะจำนวนสอง หรือ ทั้งสองถือเป็นพหูพจน์ในภาษาบาลี เมื่อโยค (คืออ้างถึง) คำนาม คำนามที่อ้างถึงต้องเป็นพหูพจน์เสมอ เช่น เทวชนา = คนสองคน อุโก อนตา = ที่สุดทั้งสอง ไม่เป็น เทว ชเนา อุโก อนตา ดังนั้นเป็นต้น ลักษณะเหมือนอื่นๆ ทั้งในด้านคำศัพท์และกฎเกณฑ์ไวยากรณ์นั้น ก็เป็นผลแห่งกฎวิวัฒน์ของภาษา ซึ่งก็เหมือนกับสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่ต้องวิวัฒน์เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและสิ่งแวดล้อม คำศัพท์บางคำถึงแม้จะสืบได้ว่าขี้นมาจากภาษาอื่น แต่เมื่อใช้นานเข้าก็กลายเป็นคำบาลีไปโดยอัตโนมัติ แม้คำบาลีสักกฤต เช่น โบสถ์ วิหาร พระ สามเณร วิทยู ไทรทัศน์ ไพรณีย์ ประปา ฯลฯ เราก็อ้างว่าเป็นคำไทยไปแล้ว ฉะนั้นได้กั้นนั้น บางทีก็พ้องกันโดยบังเอิญซึ่งเรารู้ไม่ได้ว่าอย่างไรเช่นแบบอย่างไหนกันแน่ คำศัพท์ของภาษาสักกฤต—บาลี—อังกฤษ ซึ่งมีเค้าว่าจะเป็นคนเดียวกันมีมากมาย จะขอยกมาให้ดูพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

* ดู G.P. Malalasekera, Pali Literature of Ceylon หน้า ๑๘๒ แต่ไกเกอร์มีความเห็นว่า เป็นคนละคน ตำราที่แต่งหลังสมัยพระพุทธโฆส (Pali Literature and Language, English Translated by B. Ghosh หน้า ๒๖) ดี อัลวิส (D'Alwis) มีความเห็นทำนองเดียวกันว่า ถ้าตำรากัจจายน มีมาก่อนสมัยพระพุทธโฆส ก็น่าที่จะถูกอ้างบ้าง เมื่อท่านกล่าวถึงตำราไตรปิฎกศาสตร์ ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย (ดู Introduction to his edition of Kaccayana) ข้อที่นำสังเกตอีกอย่างหนึ่ง พระพุทธโฆส ไม่เคยใช้ศัพท์ไวยากรณ์เหมือนกัจจายนเลย เช่นศัพท์เกี่ยวกับวิภक्तिทั้ง ๗ ดังนี้

วิภक्ति	พุทธโฆส	กัจจายน
ที่หนึ่ง	ปัจจุตต	ปัจจมา
ที่สอง	อุปโยค	ทุตติยา
ที่สาม	กรณ	ตติยา
ที่สี่	สมุปทาน	จตุตถิ
ที่ห้า	นิสสทุก	ปมจมี
ที่หก	สามิ	ฉฐิ
ที่เจ็ด	ภุมม	สตุตมี

^๒ สี โย อิติ ปจมา อ โย อิติ ทุตติยา นา หิ อิติ ตติยา ส น อิติ จตุตถิ สุมมา หิ อิติ ปมจมี ส น อิติ ฉฐิ สมิ ส อิติ สตุตมี

	เอกพจน์	พหูพจน์
ปจมา	สี	โย
ทุตติยา	อ	โย
ตติยา	นา	หิ
จตุตถิ	ส	น
ปมจมี	สุมมา	หิ
ฉฐิ	ส	น
สตุตมี	สมิ	สุ

(กัจจายนมูล ข้อ ๕๕ หน้า ๑๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๔)

บาลี	สังสกฤต	อังกฤษ	ความหมาย
ลส	ลษ	Lust	ความใคร่ กาม ปรรารถนา
วิส	วิษ	Risk	เมียดเมียน ทำอันตราย เสี่ยงภัย
สพป	สฤป	Serpent	งู สัตว์เลื้อยคลาน
สัท	สวัท	Sweat	เหงื่อออก เหงื่อไหล
ตส	ตฤษ	Thirst	กระหาย ออยากดื่ม
พันธ	พันธ	Bond	ผูกมัด
ลภ	ลภ	Love	ความรัก ความใคร่ ออยากได้
มิสฺส	มิศฺร	Mix	ระคน ผสม
สิว	สิว	Sew	เย็บ
เถน	สฺเตน	Steal	ลัก ขโมย
ถภิ	สฺตฺภ	Stop	หยุด ห้าม ไม่เคลื่อนไหว
ทมฺ	ทมฺ	Tame	ฝึก ทำให้สงบ
วมฺ	วมฺ	Vomit	อาเจียน คายออก
	ฯลฯ	ฯลฯ	

หรือมองให้ใกล้เคียงเข้ามาอีก ระหว่าง บาลี—สังสกฤต—สันสกฤต ดังนี้

บาลี	สังสกฤต	สันสกฤต	ความหมาย
กโรติ	กโรติ	กรณวา	กระทำ
การาเปติ	การยติ	กรวนวา	สั่งให้เขาทำ
ยาคี	ยาคี	ยนวา	ไป
ยาเปติ	ยาปยติ	ยวนวา	ให้เป็นไป
คณฺหาติ	คฤหฺณาติ	คณฺนวา	ถือเอา
คณฺหาเปติ	คฺราหยติ	คณฺวนวา	ให้ถือเอา
อกฺษร	อกฺษร	อกร อกรฺ	อักษร
องฺคนา	องฺคนา	องฺคน	ผู้หญิง
อกฺค	อกฺร	อค	ยอด เลิศ
กสฺยา กสฺวา	กษาย	กสฺฏ กทฺฏ	น้ำฝน
กฺณป	กฺณป	กฺณ	ซากศพ

บาลี	สังสกฤต	สันสกฤต	ความหมาย
ปาปิยจุล อาปตฺติ กปฺภู	ปาปิยฺญ อาปฺราปฺติ กปฺภู ฯลฯ	ปวิญฺ อาวตฺ กวญฺ กปฺภู ฯลฯ	ปรารถนาลามก อาบัติ กบฏ โกง

พูดถึงความเปลี่ยนแปลงของภาษาบาลี อาจสังเกตได้จากการอ่านตำรา และวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในยุคต่างๆ ถ้าจะกล่าวกว้างๆ แบ่งได้ ๔ ยุค ดังนี้

๑. **ยุคร้อยกรอง (Gatha Language)** ภาษาบาลีที่ใช้ในยุคนี้ ได้แก่ ภาษาที่ท่านประพันธ์เป็นคาถา หรือคำร้อยกรอง ส่วนมากคำศัพท์ก็มีลักษณะเหมือนภาษาอินเดียโบราณทั่วไป โดยเฉพาะภาษาไวทิกะ และภาษาสังสกฤต จะต่างบ้างก็อักขรวิธีและโครงสร้างประโยคซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของภาษาบาลีโดยเฉพาะ ทั้งนี้ เพราะภาษาร้อยกรองส่วนมากต้องการครุ ลหุ บางขณะจึงจำต้องตัดต้องต่อคำเพื่อความไพเราะและสะดวกในการออกเสียง (ซึ่งสมัยนี้เรียกว่า คณะฉันท) รูปคำเก่าๆ ของภาษาไวทิกะ เช่น สมุหตาเส ปจฺญาเส ปณฺหิตาเส (นาม) จรามเส สิกฺขิสามเส (กริยา) ปหตเว อุณฺเมตเว สมฺปยาตเว (นามกิตก์) ฯลฯ มักจะพบดาษดื่นในภาษาร้อยกรอง ซึ่งไม่ค่อยจะพบในยุคหลังๆ

๒. **ยุคร้อยแก้ว (Prose Language)** ได้แก่ภาษาร้อยแก้ว ที่มีในพระไตรปิฎกตั้งแต่ที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าส่วนมากเป็นประเภทคำร้อยกรองหรือคติพจน์สั้นๆ แม้พระสูตรที่ยาวๆ ก็เป็นภาษาประเภท “กลอนเปล่า” ที่กะทัดรัด กินความมาก ซึ่งเป็นลักษณะของภาษาร้อยกรอง นักปราชญ์ส่วนมากมีความเห็นว่า บทร้อยแก้วในพระไตรปิฎกนั้น เดิมเข้ามาในภายหลัง โดยพระธรรมสังคาหกาจารย์ ผู้รวบรวมพระพุทฺธพจน์ ภาษาร้อยแก้วนี้ มีลักษณะคงเส้นคงวา มีโครงสร้างไวยากรณ์แน่นอน คำศัพท์เก่าๆ ไม่ค่อยจะพบนัก

๓. **ยุคร้อยแก้วระยะหลัง (Post-canonical Prose Language)** ได้แก่บทร้อยแก้วที่แต่งขึ้นทีหลัง โดยพระอรรถกถาจารย์ต่างๆ หรือจะเรียกร้อยแก้วรุ่นอรรถกถาก็เห็นจะได้ เช่น เนตติปกรณ์ เปฏฺโปกบฺเทศ มิติหนฺตปัญหา วิมุตฺติมรรค วิสุทฺธิมรรค ฯลฯ ภาษาที่ใช้ไม่ต่างจากภาษาร้อยแก้วในพระไตรปิฎกเท่าใดนัก เว้นแต่ว่าคำศัพท์เก่าๆ ได้หายไปเกือบหมดสิ้น

๔. **บุกร้อยกรองประดิษฐ์ (Artificial Poetry)** ภาษาในยุคนี้มีลักษณะแตกต่างจากยุคแรกๆ มาก แม้ในยุคเดียวกัน ก็ยากที่จะตัดสินได้ ด้วยใช้ภาษาทั้งเก่าทั้งใหม่ปนกันยุ่งไปหมด ผู้แต่งบางทีก็ไม่รู้ภาษาบาลีดี อาศัยคำศัพท์ต่างๆ จากพจนานุกรม การใช้คำจึงเป็นไปตามใจชอบของผู้แต่ง ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ เล่นศัพท์เล่นสำนวน ความหมายคลุมเครือ บางทีผู้ประพันธ์ก็ประดิษฐ์คำขึ้นใหม่ อาศัยแนวจากภาษาสันสกฤต

ความแตกต่างแห่งภาษาระหว่างยุคทั้ง ๔ นั้นจะเห็นได้ชัดก็ยุคแรก กับยุคที่ ๒ ที่ ๓ ส่วนยุคสุดท้ายนั้นเป็นยุคที่ผสมผสาน บางทีก็มีทั้งคำและกฎเกณฑ์ที่เก่าแก่ที่สุด จนทำให้หลงไปว่าเป็นภาษาในยุคต้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็ปรากฏคำศัพท์และโครงสร้างประโยคใหม่ๆ เป็นการพ้องอยู่ในตัว ถ้าจะเปรียบก็เหมือนคนในยุคปัจจุบันนี้ พยายามแต่งโคลงฉันท์ โดยยืมคำหรือวลีที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเก่าๆ เช่น ลิลิตยวนพ่าย กำสรวลศรีปราชญ์ มาใช้ ฉะนั้น ต่อไปนี้ผู้เขียนใคร่ขอแนะนำตัวอย่างคำศัพท์ และกฎเกณฑ์ไววยากรณ์บาลีบางอย่างมาลงเปรียบเทียบไว้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ภาษาบาลีได้วิวัฒนาการมาในยุคต่างๆ อย่างไรบ้าง (ข้อความในนลลิตท้ายคำ หมายถึงที่มาของคำนั้นๆ ในที่นี้มีได้บอกหน้าให้ด้วย เห็นว่าหยาบหยาบใช้เหตุ)

นามศัพท์ (Nouns)

๑. ภาษาบุกร้อยกรอง ตติยวิภัติ เอกพจน์ มักลงท้ายด้วยเสียง อา เหมือนกับภาษาไวทิกะ เช่น

สหตุลา	= ด้วยมือของตน	(ที่ฉนิกาช)
ปาทา	= ด้วยเท้า	(ชาดก ธรรมบท)
โยคา	= ด้วยความเพียร	(ธรรมบท)
สห วจนา	= พร้อมกับพูดจบ	(อุทาน)
มา โสกา ปหโต ภา	= อย่าเป็นผู้อันความโสครครอบงำเลย	อย่าเศร้าโศกไปเลย (เถรคาถา)
ภิกขุสงฆา	= อันภิกษุสงฆ์	(วินัยปิฎก)

แต่ในบุกร้อยแก้วส่วนมากจะลงท้ายด้วย เอน ตามกฎไววยากรณ์ เช่น

- สหตุเลน
- โยเลน
- ปาเทน
- สห วจเนน

มา โสเคน ปหโต ภว
ภิกขุสังเขน

๒. ปฐมาวิกติ พหุพจน์ นบัญญัติ ภาษายุคร้อยกรองลงท้ายด้วยเสียง อา เช่นเดียวกับไวยากรณ์ไวทิกะ เช่น

รูปา = รูป (เถรคาถา วินัยปิฎก ที่ฆนิกาย)
โสตา = หู (สุตตนิบาต)
เนตฺตา = ตา (เถรคาถา)
ผลา = ผลไม้ (วิมานวัตถุ ชาดก)
ตีณิสฺส ลกฺขณํ กตฺเต = มีลักษณะ ๓ อย่างในร่างกายเขา (สุตตนิบาต)

โมฆา เต อสฺสุ ปริณฺทิตานิ = น้ำตาท่านไหลรินลงเปล่า (ชาดก)

ในยุคร้อยแก้วคำเหล่านี้ จะลงท้ายด้วยเสียง อา นี้ ตามกฎไวยากรณ์ เช่น

รูปานิ
โสตานิ
เนตฺตานิ
ผลานิ
ตีณิสฺส ลกฺขณานิ กตฺเต
โมฆานิ เต อสฺสุนิ ปริณฺทิตานิ

๓. ตติยาวิกติ เอกพจน์ ที่ลงท้ายด้วย อสา อย่างแบบ มโนคณะ มักจะพบบ่อย ๆ ในภาษายุคร้อยกรอง (ยุคแรก) ยุคร้อยแก้วสมัยต้น (ยุคที่ ๒) และยุคร้อยกรองประดิษฐ์ (ยุคที่ ๔) แต่จะไม่ค่อยพบในยุคที่สาม หรือยุค Post-canonical Prose ตัวอย่างเช่น

พลสา = ด้วยกำลัง (เถรคาถา)
ทมสา = ด้วยการข่มใจ (สุตตนิบาต)
วาหสา = ด้วยพาหนะ (เถรคาถา วินัยปิฎก ที่ฆนิกาย)
ปฺทสา = ด้วยเท้า (ชาดก มหาवंส)
มุขสา = ด้วยปาก (แปดวัตถุ)
เวกสา = โดยเร็ว (ชาดก)

คำเหล่านี้ในภาษาร้อยแก้วสมัยหลัง (ยุคที่ ๓) จะมีรูปเป็น

พเลน
ทเมน
วาเหน
ปเพน
มุเขน
เวเคน

๔. ปฐมวาทิตี พหูพจน์ ลงท้ายด้วย อาเส* มีมากในภาษายุคร้อยกรอง (ยุคที่ ๑) เหมือนกับ อาสสุ ในภาษา ไวทิกะ (และเสียง เอ ที่ เส แสดงว่าอย่างน้อยก็ได้อิทธิพลมาจากภาษามาคธี) เช่น

อุปาสกาเส	=	อุปาสกทั้งหลาย	(สุดตนิบาต)
รูกุขาเส	=	ต้นไม้ทั้งหลาย	(ชาตก)
อริยาเส	=	พระอริยเจ้าทั้งหลาย	(ชาตก)
ทฤฎฐาเส	=	เสียแล้ว ถูกประทุษร้ายแล้ว	(อิติวุตตก)
โคตมสาวกาเส	=	เหล่าสาวกของพระโคตม	(ที่มนิกาย)
คตาเส	=	ไปแล้ว	(ที่มนิกาย ชาตก)
อุปุปนุนาเส	=	เกิดขึ้นแล้ว	(สังยุตตนิกาย)
นิวิฏฐาเส	=	ตั้งมั่นแล้ว	(สังยุตตนิกาย)

ในยุคต่อๆ มา จะมีรูปตามปรกติ คือ แจกตามลึงค์นั้นๆ ถ้าเป็นบุ้ลึงค์ก็ลงท้ายด้วย อา อิตลึงค์—อาโย และ อา นบ้ลึงค์—อาณี เช่น

อุปาสกา	(บุ้)	อุปาสกาโย อุปาสกา (อิต)
รูกุขา	(บุ้)	
อริยา	(บุ้)	อริยาโย อริยา (อิต)
ทฤฎฐา	(บุ้)	ทฤฎฐาโย ทฤฎฐา (อิต) ทฤฎฐานิ (นบ้)
โคตมสาวกา	(บุ้)	โคตมสาวกาโย โคตมสาวกา (อิต)
คตา	(บุ้)	คตาโย คตา (อิต) คตานี (นบ้)
อุปุปนุนา	(บุ้)	อุปุปนุนาโย อุปุปนุนา (อิต) อุปุปนุนานี (นบ้)
นิวิฏฐา	(บุ้)	นิวิฏฐาโย นิวิฏฐา (อิต) นิวิฏฐานิ (นบ้)

* ผู้เขียนได้ถูกสอนมาว่า คำเหล่านี้ เขียนแยกกันเป็น อุปาสกา เส ทฤฎฐา เส อาจารย์ท่านอธิบายว่า เส เป็นนิบาต ให้แปลว่า ชิ เช่น อุปาสก ชิ ประทุษร้ายแล้ว ชิ ฯลฯ แต่พิจารณาแล้ว ก็จะสอนกันมาผิดกระมัง

๕. ในยุคร้อยกรอง (ยุคที่ ๑) อิทธิพลไวยากรณ์ส์สกฤต ยังทิ้งร่องรอยไว้ให้เห็นบ้าง (ซึ่งยุคต่อมา ไม่พบคำศัพท์เช่นนี้) เช่น

ก. เสียง อา^๑ เครื่องหมายทศยวิภัติ พหูพจน์ อย่างส์สกฤต เช่น เวหาसानุ ในคำว่า เวหาसानุปลงคามิ = ข้าพเจ้าเข้าไปยังอากาศ เหาะขึ้นสู่อากาศ (เถร-กาถา)

ข. เสียง ไอ^๒ ตติยวิภัติ พหูพจน์ ของส์สกฤต ปรากฏเป็นเสียง เอ แทนที่จะเป็น เอหิ ตามกฎไวยากรณ์ เช่น คุณ ทสสุปากต์ = ประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ (พุทธวงศ์) แทนที่จะเป็น คุณหิ ทสสุปากต์

๖. ปฐมวิภัติ เอกพจน์ ปุ่ลิงค์ และนปุ่สกลิงค์ ลงท้ายด้วยเสียง เอ เหมือนอย่างภาษามคธี มีปรากฏบ้างในยุคที่ ๑ และยุคที่ ๒ (ซึ่งนักบาลีประเทศนี้ บัญญัติว่า เป็นสัตตมี บัจจัตตะ) เช่น

ก. ปุ่ลิงค์

อตตกาเร = อาการของตน ตนเอง

ปรกาเร = อาการของคนอื่น บุคคลอื่น

ปุริสกาเร = อาการอย่างชาย (ที่ฉนิกาย)

พาลเ จ ปญฺหิตเ จ = ทั้งคนพาล และบัณฑิต

เก ฉเว สีคาเล เก สีหนาเท = สุนัขจิ้งจอกร้ายตัวไหน สี่หนาทไหน

พหูเก ชเน ปาสปาณิกเ = ชนเป็นจำนวนมากมีมือถือบ่วง (ชาตก)

แทนที่จะเป็น

อตตกาโร

ปรกาโร

ปุริสกาโร

พาลเ ปญฺหิตเ

พหูโก ชโน ปาสปาณิกเ

ข. นปุ่สกลิงค์

สุขุ ทุกฺเข ชิวสตุตเม = สุขุ ทุกข์มีชิวะเป็นที่ ๗ (ที่ฉนิกาย)

๑ คำศัพท์เช่นนี้อาจแยกเป็น เวหาसानุ+อุปสงคามิ ก็ได้ ถ้าเช่นนั้นก็มีใช้เสียง อา^๑ ทศยวิภัติ พหูพจน์ของ ส์สกฤต

๒ คำนี้ก็เหมือนกัน อาจลบ หิ ที่ คุณ (หิ) ออก เพราะอ่านจฉนทลภษณก็ได้ เพราะถ้าจะเขียนเต็มคำก็เกิน คณะฉนทไป (คือ ปุ่ชิวาวัตรฉนท บาทหนึ่ง อนุญาติให้มี ๘ คำ ถ้าเขียน คุณหิ ทสสุปากต์ ก็กลายเป็น ๘ คำไป)

เย อวิตกเก อวิจาเร เส ปณัตตเร = ไม่มีวิตก วิจาร ปณัตตกว่า (ที่ฆนิกาย)
 เย โลกามิสฺสัสโยชเน เส วนฺเต = ละความติดข้องด้วยโลกามิสฺสได้แล้ว (มัชฌิม
 นิกาย)

นวนนฺทเก ทานเ ทิยฺยติ = ให้ทานชนิดใหม่ ทานด้วยความเต็มใจอย่างใหม่
 (ชาดก)

แทนที่จะเป็น

สุขํ ทุกฺขํ ชิวสฺสตฺตมํ
 ยํ อวิตกฺกํ อวิจารํ ตํ ปณัตฺตํ
 ยํ โลกามิสฺสัสโยชนํ ตํ วนฺตํ
 นวนนฺทกํ ทานํ ทิยฺยติ

ก. เสียง อุโน ฉัญฐีวิภคฺติ พหุพจน์ ของภาษามาคธี ก็มีปรากฏบ้าง เช่น
 ปลฺยจ กมฺมุโน สตานิ = กรรม ๕๐๐ (ที่ฆนิกาย) แทนที่จะเป็น ปลฺยจ กมฺมานิ
 สตานิ

คุณศัพท์ (Adjectives)

ก. เฉพาะคุณศัพท์ที่ลงท้ายด้วย วนฺตุ มนฺตุ* บัจจย (หรือ ที่สัทกฤตเรียก
 พยัญชนะการันต์ วตฺ มตฺ นั้นเอง) ในภษาขุคฺรื่อยกรอง (ยุคที่ ๑) การกระจายคำยังคงรักษา
 กฎเกณฑ์แน่นอน เช่น แจก สีสฺวานฺตุ ดังนี้ (Adjectives in Mantu Stem Silavantu)

	เอกพจน์	พหูพจน์
ปฐมา	สีสฺวา (สีสฺวานฺโต)	สีสฺวานฺโต (สีสฺวานฺตา)
ทุติยา	สีสฺวานฺตํ	สีสฺวานฺโต (สีสฺวานฺเต)
ตติยา	สีสฺวตา (สีสฺวานฺเตน)	สีสฺวานฺเตหิ (สีสฺวานฺเตภิ)
จตุตถิ	สีสฺวโต (สีสฺวานฺตสฺส)	สีสฺวตํ (สีสฺวานฺตานํ)
ปญฺจมี	สีสฺวตา	สีสฺวานฺเตหิ (สีสฺวานฺเตภิ)
ฉษฐิ	สีสฺวโต (สีสฺวานฺตสฺส)	สีสฺวตํ (สีสฺวานฺตานํ)
สัตตมี	สีสฺวติ (สีสฺวานฺเต สีสฺวานฺตมฺหิ สีสฺวานฺตสฺมึ)	สีสฺวานฺเตสุ
อาลปน	สีสฺว สีสฺวา (สีสฺวานฺต)	สีสฺวานฺโต (สีสฺวานฺตา)

คำที่ขึ้นขลิจิตล้อมไว้เช่นนี้ เป็นการกระจายคำ แบบ อ การันต์ บู้ลิงค์ ซึ่งในยุคคาถาหรือ ภาษา

* โปรดดูบาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ หน้า ๔๗-๔๘ ประกอบ

ร้อยกรอง (ยุคที่ ๑) ไม่ค่อยจะมีใช้นัก เท่าที่ค้นพบก็มีไม่กี่ตัว เช่น

ฉกฐิ. เอก. สี่ลวนุตตส (ธรรมบท)

สัตตมี. เอก. สี่ลวนุตเต (อรรถกถาชาดก ในคาถา)

ปฐมา. นป. เอก. วรรณวนต์ (เถรคาถา)

นอกจากนี้เป็นรูปคำของภาษาบาลีหลังทงนั้น เช่น ในยุคร้อยแก้วเราจะพบที่แจกแบบนบ่อย ๆ เช่น

ปฐมา. เอก.	มหนโต	(มัจฉิมนิกาย)
ทุดิยา. พหุ.	มหนเต	(วินัยปิฎก)
ฉกฐิ. พหุ.	สี่ลวนุตานั	(อังกุตตรนิกาย)
	สติมนุตานั	(")
	ชติมนุตานั	(สุตตวิภังค์)
	ภควนุตานั	(ทีฆนิกาย)

ข. ศัพท์ที่ลงท้ายด้วย วนตุ มนตุ บัจจย ที่ตัด อนุ ออก เหลือแต่ วม มีใช้เฉพาะปฐมาวิภังค์ กับทุดิยาวิภังค์ และปรากฏอยู่เฉพาะในภาษาบาลีร้อยกรองเท่านั้น เช่น

ทุดิยา. เอก.	สติม	มีสติ	(สุตตนิบาต)
	ภาณุม	มีแสงสว่าง พระอาทิตย์	(สุตตนิบาต)
	หิมัม	มีหิมะ ภูเขาหิมาลัย	(ชาดก)
ปฐมา. พหุ.	มุตินา	มีปัญญา ฉลาด	(ชาดก)
ปฐมา. เอก. อิต. กิตติมา		มีเกียรติ มีชื่อเสียง	(ชาดก)

กริยาภิกตัททหมวดปัจจุบัน (Present Participles)

กริยาภิกตัททหมวดปัจจุบัน หรือ Present Participle กระจายคำแบบเดียวกับคุณศัพท์ที่ลงท้ายด้วย วนตุ มนตุ บัจจย แต่มีแปลกเฉพาะยุคร้อยกรอง ปฐมาวิภังค์ เอกพจน์มีรูปเป็น อ ส่วนมาก เช่น

ชิว	=	เป็นอยู่	< ชิวิต	(สุตตนิบาต)
กุกุฬ	=	กระทำอยู่	< กุกุฬติ	(ชาดก)
วิหรั	=	อาศัยอยู่	< วิหรัติ	(เถรคาถา)
ภณ	=	กล่าวอยู่	< ภณติ	(สุตตนิบาต)
ชาน	=	รู้อยู่	< ชานาติ	(มัจฉิมนิกาย)
ปสส	=	เห็นอยู่	< ปสสติ	(มัจฉิมนิกาย)

น้อยนักที่จะพบลงท้ายด้วย อนฺโต เท่าที่พบก็มี

กนฺทฺโต	คร่ำครวญอยู่	< กนฺทติ	(เถรคาถา)
ควสฺนฺโต	แสวงหาอยู่	< ควสติ	(„)
ปตฺเถนฺโต	ปรารถนาอยู่	< ปตฺเถติ	(„)

แต่ในยุคหลัง ๆ มักลงท้ายด้วย อนฺโต ทั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุคร้อยแก้วสมัยหลัง จะพบอยู่ดาษดื่น ตรงกันข้ามที่ลงท้ายด้วย อํ หายากลงทุกที ดังจะเห็นตัวอย่าง คำศัพท์ในภาษายุคคาถาเป็น นิหฺนํ (ขาดก) อรรถกถาจะแก้เป็น นิหฺนฺนฺโต (ขาดกัฏฐกถา) ดังนี้ เป็นต้น

อนึ่ง การกระจายคำเหล่านี้ ในสองยุคแรกก็มักรักษากฎเกณฑ์ในไวยากรณ์ไว้เสมอ (โปรดดูตัวอย่างในข้อ ก. ประเภทคุณศัพท์) เช่น

ตติยา. เอก.	อิจฺจฺตา	< อิจฺจฺติ	= ปรารถนา	(เถรคาถา)
จตุตถี. เอก.	วสฺโต	< วสฺติ	= อยู่	(ขาดก)
ฉฎฐี. พหุ.	วิขานตํ	< วิขานาติ	= รู้	(เถรคาถา)
	วทตํ	< วทติ	= พุด	(วิมานวัตถุ)
ฉฎฐี. เอก.	ปสฺสฺโต	< ปสฺสฺติ	= เห็น	(มัชฌิมนิกาย)
	วิหฺรโต	< วิหฺรติ	= อาศัยอยู่	(มัชฌิมนิกาย)

สรรพนาม (Pronouns)

สำหรับ ต สรรพนาม (บุรุษสรรพนาม) ปฐมาวักติ เอกพจน์ ปู่ลิงค์ รูป ส มีใช้น้อยกว่า โส ยิ่งในภาษายุคร้อยแก้วด้วยแล้ว แทบไม่จำเป็นต้องใช้เลย จะปรากฏมีบ้างประปรายก็เฉพาะยุคคาถา อาจเป็นเพราะ ส ออกเสียงง่ายกว่า โส และสะดวกแก่คณะฉันท์ที่เป็นได้ เช่น ส เว วนฺตมโล ชีโร ส เว นิพฺพานสนฺติเก ส วนฺตโทโส เมชาวี ออกเสียงง่ายกว่า โส เว วนฺตมโล ชีโร โส เว นิพฺพานสนฺติเก โส วนฺตโทโส เมชาวี ดอกกระมัง ถึงกระนั้นเมื่อเทียบกันแล้ว โส ยังปรากฏใช้มาก ลองนับดูในสุดตนิบาต ส ปรากฏใช้อยู่เพียง ๔๐ ครั้ง แต่ โส มีตั้ง ๑๒๔ ครั้ง ใน ๕๐๐ คาถาแรกของเถรคาถา มี ส เพียง ๔ ครั้ง โส มีถึง ๒๗ ครั้ง

ในสองยุคแรกนั้น ส นอกจากจะใช้เป็นบุรุษสรรพนามธรรมดาแล้ว ยังใช้เพื่อเน้นสรรพนามอื่นอีก ทำนองวิเสสนสรรพนาม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ก. ใช้นำหน้าบุรุษสรรพนาม (Personal Pronoun) เช่น
 โส อหํ (สุดตนิบาต) สุวาหํ (ขาดก) = ข้าพเจ้านั้น

ตัด ตั (ตัด ตั่ว) (ขาดก) = ท่านนั้น
 เตสั โว (อังกฤษตฤนิกาย) = ของพวกท่านนั้น

บางทีก็มีสรรพนามเดี๋ยวจึงสองครั้ง เช่น เตสั โว ภิกขเว ตุมหากั เตสั โน
 อุมหากั ถ้าจะแปลก็เห็นจะแปลได้ว่า พวกท่านๆ เหล่านั้น พวกเราๆ เหล่านั้น
 กระมัง

ข. โส ใช้แทนสรรพนาม (ซึ่งลบทิ้ง) ในรูปประโยค ทั้ง อุมห สรรพนาม และตุมห
 สรรพนาม ส่วนจะหมายถึงอย่างไรนั้น ให้สังเกตกริยา เช่น โส กโรหิ
 (ธรรมบท)

ในที่นี้เรารู้ว่า โส อ้างถึง ตั่ว เพราะกโรหิ เป็นมัชฌมบุรุษ เอกพจน์
 โส ตโต จูโต อมุตฺร อุตฺปาที (ที่ฌนิกาย)
 โส อ้างถึง อหิ สังเกตได้จากกริยาเช่นกัน

ค. ใช้หลัง ย สรรพนาม (Relative Pronoun) ในความหมายว่า “ใครก็ตาม....เขา
 ผู้นั้น” เช่น

ยา ตา สึมา ตั สึมิ (มัชฌิมนิกาย)
 เย เต ชมฺมา ตถารูปสฺส ชมฺมา (มัชฌิมนิกาย)

ง. ใช้เน้นนิยมสรรพนาม อยู่ (Demonstrative Pronoun) เช่น

ตยิทฺถิ (ตัด อิทฺถิ) (ที่ฌนิกาย มัชฌิมนิกาย)
 สุวายฺมึ (โส อยฺมึ) (วินัยปิฎก)

ลึงค์ (Genders)

เรื่องลึงค์ หรือเพศของนาม ดูเหมือนจะสับสนมาแล้วตั้งแต่ยุคแรกๆ เพราะ
 ฉะนั้นจึงไม่น่าแปลกที่บางทีเราพบปรกติสังขยาจำนวนสองหรือสาม นป้สกลึงค์ ใช้ขยาย
 นามที่เป็นป้ลึงค์ หรืออดีตลึงค์ เช่น

สจฺจโย ตึณิ ชนฺนิโย = สตรีเพื่อนกันสามคน (เถรีคาถา)
 ไม่เป็น สจฺจโย ติสฺโส ชนฺนิโย

ความสับสนของลึงค์ทั้งสาม จะเห็นทุกพจน์ทุกวิภัติ เช่น

ชมฺเม สุตฺวาน	เป็น	ชมฺมานิ สุตฺวาน (ธรรมบท ขาดก)
วนฺทติ ปาทะ	„	วนฺทติ ปาทานิ (วิมานวัตถุ)
เปเต ปุตฺเต	„	เปตานิ ปุตฺตานิ
สพฺพา	„	สพฺพานิ (ขาดก)

กฤษณีสร์	เป็น	กฤษณีย์	(ชาตก)
ชาติโว	,,	ชาติโย	(ธรรมสังคณี)
มตฺตสฺส	,,	มตฺตยา	(ชาตก)

นปฺสฺสกลิ่งค์ที่ลงท้ายด้วย อสฺ ในสํสฺสกลุต ก็ใช้คำขยายผิวลิ่งค์อยู่บ่อย ๆ ในบาลี เช่น
 ยตฺถ เม นีรโต มโน = ใจข้าพเจ้ายินดีในที่สุด (ชาตก)
 สมคฺคานํ ตโป สฺโข = ตบะของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข (ธรรม
 บท)
 สุขุมโร โส ปฏิวาตมิว จิตฺโต = เหมือนรู้อะเอียดที่ขัดทวนลม (ธรรมบท)
 มหาเวเคน อากโต นทิสฺสโต = กระแสน้ำพัดมาด้วยกำลังแรง (สุตตนิบาต)

แทนที่จะมีรูปเป็น

ยตฺถ เม นีรโต มโน
 สมคฺคานํ ตโป สฺโข
 สุขุมโร โส ปฏิวาตมิว จิตฺโต
 มหาเวเคน อากโต นทิสฺสโต

การที่นามศัพท์ หรือแม้วลีขยายคำ (Predicate) สัมผัสกันนี้ โดยมากมักปรากฏ
 ในคาถา หรือภาษายุคร้อยกรอง อาจเป็นด้วยเหตุผลหลายประการด้วยกัน อาทิ

- ก. ต้องการคำเพื่อให้ครบคณะฉันท จะเห็นได้จากคาถาในธรรมบทว่า เอวํ ชมฺมานิ
 สุตฺวาน นันํ ถ้าใช้คำให้ถูกไวยากรณ์เป็น เอวํ ชมฺเม สุตฺวาน แล้วจะขาดคณะ
 ฉันทไป และข้อความในบาทนั้นก็สมบูรณ์ในตัวแล้ว จะเติมคำอย่างอื่นมาก็
 เกะกะเปล่า ท่านจึง ยอม ผิดไวยากรณ์เพื่อรักษาความ (จะว่าไปแล้ว กฎ
 ไวยากรณ์ต่างๆ ไม่ว่าของภาษาใด บัญญัติขึ้นที่หลังทั้งนั้น ภาษาย่อมเป็นไป
 ตามธรรมชาติ นักไวยากรณ์เพียงแต่มาจัดถ้อยคำเหล่านั้นมาเข้าหมวด เข้าหมู่
 ตามกฎเกณฑ์ที่ตนสร้างขึ้น เมื่อพบบางศัพท์บางคำที่ไม่สามารถจะจัดเข้าหมวด
 หมู่ได้ ก็หมายเหตุไว้ว่า น้ผิด หรือ วิบัติลาส ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า)
- ข. ต้องการสัมผัส หรือความไพเราะแห่งฉันทลักษณ์ จะเห็นได้จากตัวอย่างข้าง
 บนนั้น

ยตฺถ เม นีรโต มโน
 สมคฺคานํ ตโป สฺโข
 สุขุมโร โส ปฏิวาตมิว จิตฺโต

ได้เสียง โอ สัมผัสใน ฟังไพเราะกว่า นිරตํ มโน ตโป สุขํ สุขุมํ โรโซ แม้ว่าอย่างหลังนี้จะถูกกฎเกณฑ์ไวยากรณ์ก็ตาม การทิ้งกฎเกณฑ์ไวยากรณ์เพื่อรักษาความอ่อนไหวไพเราะแห่งกวีนิพนธ์ หรือทิ้งคำเพื่อรักษาความ กวีทุกยุคทุกสมัยก็ปฏิบัติกัน

ตกมาถึงนักไวยากรณ์ผู้จัดระเบียบภาษา เมื่อเห็นคำที่ท่านใช้อย่างนั้น ไม่สามารถจะจัดเข้าในหมวดหมู่ไหนได้ ก็หมายเหตุไว้ว่า วิบัลลาสหรือวิปลาส คือผิดหลักไวยากรณ์ ขกถวายโบราณจารย์ไป แต่ห้ามนักภาษารุ่นหลังแต่งอย่างนั้น ถ้าแต่งตามนั้น ถือว่าใช้ไม่ได้ วิบัลลาส นั้น ท่านวางไว้ ๖ ชนิด คือ

๑. ลิงควิบัลลาส ผิดลิงค์ เช่น*

ก. เอว ฌมmani สุตฺวาน วิปฺปสํทนฺติ ปณฺชิตา
ปณฺชิตทั้งหลาย ฟังธรรมเช่นนั้นแล้ว ย่อมเลื่อมใส

ข. สิวิปุตฺตานิ จาวหย
พูดกับบุตรแห่งสิวี

คำว่า ฌมmani ปุตฺตานิ ในสองประโยคนี้ จัดเป็นลิงควิบัลลาส เพราะตามกฎไวยากรณ์ถือว่า สองศัพท์นั้นเป็นได้เฉพาะปูลิงค์เท่านั้น

๒. วิกัตติวิบัลลาส ผิดวิกัตติ เช่น

ก. อสฺสกฺกตา จสฺม ฌนฺนชฺชยาย

เราทั้งหลาย เป็นผู้อันชนนุชชยไม่เคารพแล้ว

ฌนฺนชฺชยาย เป็นจตุตถวิกัตติ คือ แปลง ส เป็นอาย เมื่อมาใช้กับ อสฺสกฺกตา ควรเป็นตติยวิกัตติ คือ ฌนฺนชฺชเยน จึงจะถูกหลักไวยากรณ์

ข. ปุณฺณาย สุกฺตํ ยนฺติ จาคาย วิปฺลํ ฌนํ

ชนทั้งหลาย ถึงสุคติด้วยบุญ ได้ทรัพย์ด้วยจาคะ

ปุณฺณาย เป็นปูลิงค์ จาก เป็นปูลิงค์ ที่มีรูปเป็น ปุณฺณาย จาคาย นั้น เป็นจตุตถและผิดวิกัตติ ที่ถูกต้องเป็น ปุณฺณเยน จาเคน

วิรมถายสฺมฺนโต มม วจนาย

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงงดเว้นตามคำของข้าพเจ้า

วจน เป็น นปฺสฺกฺลิ่งค์ และที่เป็น วจนาย เป็นจตุตถวิกัตติ จึงวิบัลลาส ที่ถูกต้องเป็น วจนโต

๓. วจนวิบัลลาส ผิดวจนะ เช่น

นคา นคฺคฺเคสุ วรุฬฺหมานา

* อุทาหรณ์ที่ไม่ได้บอกที่มาไว้ข้างท้าย เอามาจาก สัททนิติ

อุทกุกเมฆน นเวน สิตฺตา

วิเวกามสฺส อรณฺณสณฺณิโน

ชเนติ กิโย อฺสภสฺส กลฺยตฺ

ต้นไม้ในป่า เจริญงอกงามบนจอมเขา ถูกเมฆฝนจากฟากฟ้าตกรดใหม่ ๆ
ย่อมยังความชุ่มชื้นให้เกิดแก่บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้ชอบความสงบวิเวก ชอบ
อยู่ป่า ในคาถาน **นคา** เป็นพหูพจน์ ตัวประธานของประโยค แต่กริยา **ชเนติ**
เป็นเอกพจน์ ฉะนั้น จึงเป็นวิภัตติบัลลาสไป ที่ถูกท่านว่า **ชเนติ** ควรเป็น
ชเนติ

๔. กาลวิบัลลาส ผิดกาล เช่น

ก. จพฺพสุตฺตานิ นาม มุกฺคยฺสํ กุลฺลตฺถยฺสํ กลายฺชยฺสํ หเรณฺญสุตฺตานิ ปสฺตปสฺตมตฺเตน
ยาเปสฺสตี

พระโพธิสัตว์ ให้อัฏภาพเป็นไป ด้วยอาหารเพียงพายม้อหนึ่ง ๆ แห่ง
เขี้ยวเขี้ยว เขี้ยวพู่ เขี้ยวดำ และเขี้ยวทั่ว ๆ ไป ตลอด ๖ ปี **ยาเปสฺสตี**
ตามรูปศัพท์เป็น ภวิสต้นติวิภัติ (อนาคตกาล) แปลว่าจัก แต่ในที่นี้ท่านว่า
เป็นกาลวิบัลลาส เพราะฉะนั้น ให้อ้อเหมือนปัจจุบันกาล*

ข. กถิ หิ นาม ตฺว โมฆปฺริสฺส เหวํ สุวากฺขาเต ชมฺมวินฺเย ปพฺพชิตฺวาน สกฺขิสฺสตี
ชาวชีว ปริบูรณ์ ปริสุทฺธิ พุทฺทมจฺริยํ จริตฺตํ เจ้าคนเปล่าประโยชน์ โฉนเธอ
บวชในพระธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ดีแล้วเช่นนี้ ยังไม่อาจประพฤติพรหม-
จรรย์ให้บริสุทฺธิบริบูรณ์ได้ตลอดชีวิตเล่า (วินัยปิฎก)

น **สกฺขิสฺสตี** เป็นกาลวิบัลลาส (อนาคตกาล) ผิดกาล ในที่นี้ท่านให้แปล
เป็นเหมือนปัจจุบันกาล

๕. ปริสวิบัลลาส ผิดบุรุษ หมายถึงผิดวิภัติอาขยาต หรือ Person เช่น

ก. ปุตุตฺตํ ลเถถ วรทํ

ข้าพเจ้าพึงได้บุตรผู้ให้คุณอันประเสริฐ ตัวอย่างนี้ ประธานคือ อหิ อุดม
บุรุษ (Third Person) แต่วิภัติหมายบุรุษเป็น ปฐมบุรุษ (First Person) ไป
จึงเป็นบุรุษวิบัลลาส ที่ถูกต้องควรเป็น **ลเถยฺยํ**

ข. มา ตฺว ภายิ มหาราช

ข้าแต่มหาราช พระองค์อย่าได้กลัวเลย

ภายิ เป็น อี อัชชตตนิวิภัติ (Aorist) ปฐมบุรุษ แต่มาใช้ กับ ตฺว ซึ่งเป็น

* ประชาญไทยสอนให้แปลเป็นอดีตว่า “แล้ว” แต่ศัพท์นิตติ ให้แปลเป็นปัจจุบัน

มัธยมบุรุษ (Second Person) จึงผิดบุรุษ ที่ถูกควรเป็น ภายหลัง

๖. อักษรวิบัติลาต ผิดอักษร เช่น

ก. ยถา พลาภาโยนิมฺหิ

น วิชชติ ปุโม สทา

ในกำเนิดนกรกระยาง ไม่มีนกรกระยางตัวผู้ โยนิ เป็นอดีตถึงค์ สัตตมวิภัติ
ควรเป็น โยนิยฺ แต่ท่านเขียนเป็น โยนิมฺหิ เพื่อรักษานันท์ลักษณะ เครื่องหมาย
วิภัติ มฺหิ ตามธรรมเนียมเฉพาะปู้ถึงค์ เมื่อมาใช้กับอดีตถึงค์ จึงเป็นอักษร
วิบัติลาตไป

พยัญชนะการันต์ (Consonant ending)

พยัญชนะการันต์ในสี่สกุลต แบ่งเป็นหมวด ๆ และกระจายคำตามแบบของตนไม่
ล็กสั้น คือ

๑. กุ ขุ กุ ฆุ ง ญ ฐ ๆ ฌ ญ ตุ ฤ ฑ ฐ ปุ ฝ พ ภ

๒. จ ญ ช ศ ษ

๓. ห

๔. ร

๕. อินฺ มินฺ วินฺ

๖. อตุ อิตฺ อุตฺ

๗. ยตุ

๘. อดฺ

๙. มตุ วดฺ

๑๐. อนุ มนฺ วนฺ

๑๑. วดฺ

๑๒. อจ

แต่ในบาลี ไม่มีระเบียบ หรือกฎเกณฑ์แน่นอน จะเรียกว่าไม่มีพยัญชนะการันต์
เลยก็ได้ แต่ศัพท์ที่เป็นพยัญชนะการันต์ในสี่สกุลต ท่านก็ยังนำเอาใช้อยู่ วิธีเอามาใช้ อาจ
พูดรวม ๆ ได้สองวิธี คือ

วิธีที่หนึ่ง ตัดพยัญชนะการันต์ทิ้ง แล้วนำไปกระจายคำแบบสระการันต์ คือถ่าลง
ท้ายด้วย อ ปู้ถึงค์ ก็แจกตามแบบปู้ริส (บาลีไวยากรณ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ
วชิรญาณ หน้า ๓๘) ลงท้ายด้วย อา ก็แจกตามแบบ อา การันต์ อดีตถึงค์ (หน้า ๔๔) เป็นต้น

ตัวอย่าง

สุเมธสุ	ตัดพยัญชนะการันต์เหลือ	สุเมธ
โสตสุ	” ”	โสต
อาปทุ	” ”	อาป
สรปีส	” ”	สปปี
อรจิส	” ”	อจจิ
ตาทฤศ	” ”	ตาทิ
วิทฺยตุ	” ”	วิษฺขุ
มรุตุ	” ”	มรุ
อายุสุ	” ”	อายุ
จกฺษตุ	” ”	จกฺขุ

วิธีที่สอง ไม่ตัดแต่เติมสระท้ายคำนั้น ๆ แล้วนำไปกระจายคำแบบการันต์ในลึงค์

ทั้งสาม เช่น

สุเมธสุ	เติมสระการันต์เป็น	สุเมธส	สุเมธสา
อาปทุ	” ”	อาปทา	
วิทฺยตุ	” ”	วิษฺขุตา	
สรท	” ”	สรท	
พฺรหิส	” ”	พฺรหิส	
สริตุ	” ”	สริตา	

ตัวอย่างที่ท่านใช้ เช่น

สุเมธโส	(ธรรมบท)
สุเมธสา	(มหาเวส)
อาปทา	(เถรีคาถา)
อนนฺวาทเจตโส	(ธรรมบท)
อธฺมินสา	(สุตตนิบาต)
วิษฺขุตาสุ	(ที่ฌนิกาย)

วิธีที่สอง คือ คงพยัญชนะการันต์ไว้ แล้วเติมสระท้ายคำนั้น ๆ มีปรากฏใช้มากที่สุด
 สุดในภาษาขุร็อกหรือกรอง และขุร็อกหรือแก้วสมัยต้น จึงเชื่อว่าเป็นแบบที่เก่ากว่า

อาขยาต (Verbs)

ก่อนจะพูดถึงวิวัฒนาการแห่งภาษาบาลีในด้านนี้ ขอประมวลความโดยย่อพอเป็นแนวศึกษา ดังต่อไปนี้

อาขยาตบาลี ประกอบด้วย วิภัติ กาล บท พจน์ บุรุษ วาจก บัณฑิต เหมือนสี่สกฤตวิภัติ เป็นเครื่องหมายให้รู้ กาล บท พจน์ บุรุษ แบ่งออกเป็น ๘ หมวด น้อยกว่าสี่สกฤต (ในสี่สกฤตมี ๑๐ หมวด) คือ

๑. วัตตมานา (ส. วรตมานา ปา. ลฏ)^๑ = Present
๒. บัญจมี (ส. ปญจมี ปา. โลฏ) = Imperative
๓. สัตตมี (ส. สปตมี ปา. ลิง) = Optative or Potential
๔. ปโรกขา (ส. ปโรกษา ปา. ลิกฺ) = Perfect
๕. หิยัตตนี (ส. หยตฺตนี ปา. ลง.) = Imperfect
๖. อชชัตตนี (ส. อชชตฺตนี ปา. ลุง.) = Aorist
๗. ภวิสสันติ (ส. ภวิษฺชนฺตี ปา. ลฤ) = Future
๘. กาลาติปัตติ (ส. กุริยาติปัตติ ปา. ลฤ) = Conditional

๑. วัตตมานา^๒ หรือปัจจุบันกาลแบ่งเป็น ๓ คือ ปัจจุบันแท้ สมเด็จพระมหาสมณฯ ทรงบัญญัติคำแปลว่า “อยู่”^๑. ปัจจุบันใกล้อดีต แปลว่า “ยอม”^๑. ปัจจุบันไกลอนาคต แปลว่า “จะ”^๑.

๒. บัญจมี คือ หมวดต้องการ มีเนื้อความเป็น ๓ อย่าง คือ
 - ก. ความบังคับ คือ บงการ แปลว่า “จง”
 - ข. ความหวัง หรือมุ่งหมายอยากให้เป็นไป แปลว่า “เถิด”
 - ค. ความอ่อนวอน หรือขอร้อง แปลว่า “ขอ – จง”
๓. สัตตมี หรือหมวดความจำนง มีเนื้อความเป็น ๓ อย่าง คือ
 - ก. ความขอมตาม ได้แก่กริยาที่แนะนำหรือชี้ช่อง แปลว่า “ควร”
 - ข. ความกำหนด ได้แก่กริยาภาคกะเน แปลว่า “พึง”
 - ค. ความรำพึงรำพัน แปลว่า “พึง”

^๑ ส. หมายถึง สกฤต ปา. หมายถึง ปาณินิ

^๒ ในภาษาสี่สกฤต กริยาปัจจุบันกาล ถ้ามีนิบาต สม อยู่ท้าย กลายเป็นอดีตไป เช่น วรติ สม = อยู่แล้ว กโรติ สม = กระทำแล้ว ในบาลีไม่ปรากฏโครงสร้างแบบนี้ จะมีก็เฉพาะกริยาอนาคตที่นักบาลีประเภทนี้สอนให้แปลเป็นอดีต (แต่ศัพท์นี้ให้แปลเป็นปัจจุบัน) เช่น น สกฺขิสฺสตี = ท่านไม่อาจแล้ว ในกรณีเช่นนี้ นักไวยากรณ์ถือว่า เป็นวิปลาส ดูตอนว่าด้วยวิปลาส

๔. หมวดอดีตทั้ง ๓ หมวด มีความหมายต่างกันดังนี้

- ก. อดีตหมวดที่หนึ่ง (ลง) หมายถึงเอการที่ลงมือทำไปแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จ
- ข. อดีตหมวดที่สอง (ลิจฺ) หมายถึงเอการที่ทำแล้วในเวลามีกำหนด
- ค. อดีตหมวดที่สาม (ลฺ) หมายถึงเอการที่ทำแล้วในเวลาไม่มีกำหนด

๕. หมวดอนาคต แบ่งเป็น ๒ คือ

- ก. ภวิสสันติ (ลฤ) หมายถึงเอการที่จักทำในเวลาไม่มีกำหนด แปลว่า “จัก”
- ข. กาลาติปัตติ (ลฤ) หมายถึงเอการที่คาดคะเนไว้ไม่ได้ลงมือทำจริง ๆ แปลว่า “จัก – แล้ว”

บุรุษมี ๓ คือ ปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษ อุดมบุรุษ พจน์ มี ๒ คือ เอกพจน์ พหูพจน์
เหมือนนาม

วิภक्ति์นั้นแบ่งเป็น ๒ บท คือ ปรัสสบท (ปรสุไมบท) อัตตโนบท (อาตุมนบท)

- ก. ปรัสสบท แปลว่าบทเพื่อผู้อื่น ใช้เมื่อผลของการกระทำตกแก่ผู้อื่น เช่น
กโรติ = เขาทำ (เพื่อผู้อื่น) ยชติ = เขาบูชาขัตย (เพื่อผู้อื่น)

- ข. อัตตโนบท แปลว่า บทเพื่อตน ใช้ประกอบกริยา เมื่อผลของการกระทำตก
แก่ตน เช่น กुरुเต = เขาทำ (เพื่อตน) ยชเต = เขาบูชาขัตย (เพื่อตน)

วิภक्ति์ทั้ง ๘ หมวดนั้น แบ่งเป็นหมวดละ ๑๒ คือ ประจำปรัสสบท ๖ อัตตโนบท ๖
ดังนี้

๑. วัตตมานา

	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก	พหู	เอก	พหู
ปฐม	ติ	อนตุ	เต	อนตุ
มัชฌม	สี	ถ	เส	วูเท
อุดม	มิ	ม	เอ	มูเห

๒. ปัญจมี

ปฐม	ตุ	อนตุ	ติ	อนติ
มัชฌม	หิ	ถ	ตุ	วโ
อุดม	มิ	ม	เอ	อามุหเส

๓. สัตตมี

	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก	พหู	เอก	พหู
ปฐม	เอยฺย	เอยฺยํ	เอถ	เอริ
มัชฌม	เอยฺยาสี	เอยฺยาด	เอโถ	เอยฺยวฺโห
อุดม	เอยฺยามี	เอยฺยาม	เอยฺยํ	เอยฺยามฺहे

๔. ปโรกทา

ปฐม	อ	อุ	ตุถ	เร
มัชฌม	เอ	ตุถ	ตุโถ	วฺโห
อุดม	อํ	มฺห	อํ	มฺहे

๕. หียัตตนิ

ปฐม	อา	อุ	ตุถ	ตุถุํ
มัชฌม	โอ	ตุถ	เส	วฺหํ
อุดม	อํ	มฺห	อํ	มฺหเส

๖. อัจฉัตตนิ

ปฐม	อํ	อํ	อา	อุ
มัชฌม	โอ	ตุถ	เส	วฺหํ
อุดม	อํ	มฺหา	อํ	มฺहे

๗. กวิสสันติ

ปฐม	สุสติ	สุสนฺติ	สุสเต	สุสนฺเต
มัชฌม	สุสสิ	สุสถ	สุสเส	สุสวฺहे
อุดม	สุสามิ	สุสาม	สุสํ	สุสามฺहे

๘. กาลาติปัตติ

ปฐม	สุสา	สุสํสุ	สุสถ	สุสํสุ
มัชฌม	สุเส	สุสถ	สุสเส	สุสวฺहे
อุดม	สุสํ	สุสามฺหา	สุสํ	สุสามฺหเส

ธาตุ แบ่งเป็น ๘ หมวด (น้อยกว่าสี่สกฤต ๒ หมวด) ก็คือ

๑. หมวด ภู ธาตุ ลง อ เอ ปัจจัย

๒. หมวด รุฑ ชาติ ลง อ เอ บัจจย และลงนิคหิตอาคมหน้าพยัญชนะที่สุด ชาติด้วย (เช่น รุฑ>รุฑ+อ หรือ เอ>รุฑรติ รุฑเรติ เป็นต้น)
๓. หมวด ทิว ชาติ ลง ย บัจจย
๔. หมวด สุ ชาติ ลง ณ ณา บัจจย
๕. หมวด กี ชาติ ลง นา บัจจย
๖. หมวด กหุ ชาติ ลง ณา บัจจย
๗. ตนุ ชาติ ลง โอ บัจจย
๘. หมวด จรุ ชาติ ลง ฌ ญช บัจจย

วากมี ๕ คือ

๑. กัตตวาก บังถึงผู้ทำ เช่น สูโท โอทนํ ปจติ = พ่อครัวหุงข้าว
๒. กรรมวาก บังถึงสิ่งที่ถูกเขาทำ เช่น สูเทน โอทโน ปจยเต = ข้าวถูก พ่อ ครัวหุง
๓. ภาววาก บังถึงความมีความเป็น วากนี้ไม่ค่อยมีใช้นัก เช่น เตน ภูยเต = เขาเป็นอยู่ กริยาภาววากต้องมีรูปเป็นปฐมบุรุษ เอกพจน์อย่างเดียว ส่วนตัวกัตตา จะเป็นบุรุษอื่นก็ได้
๔. เหตุกัตตวาก บังถึงคนหนึ่งใช้ให้อีกคนหนึ่งทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สามิโก สูทํ โอทนํ ปจาเปติ = นายใช้ให้พ่อครัวหุงข้าว
๕. เหตุกรรมวาก บังถึงสิ่งที่ถูกคนหนึ่งทำ โดยได้รับคำสั่งจากอีกคนหนึ่ง เช่น สามิเกน สูเทน โอทโน ปจาปิยเต = ข้าวถูกพ่อครัวผู้ที่ถูกนายสั่งหุง

กัตตวาก ใช้วิภัติหมวดปรสสบท กรรมวากใช้หมวดอัตตโนบท ภาววากใช้ หมวดอัตตโนบทเช่นกัน ตัวอย่าง

โส กมมํ กโรติ = เขาทำกรรม (กัตต)

เตน กมมํ กรียเต = กรรมถูกเขาทำ (กรรม)

เตน ภูยเต = เขาเป็นอยู่ (ภาว)

กริยาเหตุ คือกริยาที่ลงบัจจยเหตุกัตตวาก ในความหมายใช้ให้คนอื่นทำการอย่าง ใดอย่างหนึ่ง เมื่อนำมาใช้กับตัวเอง คือสั่งให้ตัวเองทำ กริยาต้องประกอบวิภัติหมวด อัตตโนบท แทนปรสสบท เช่น คำกริยา “โรหย” ให้ฉัน ตามปรกติลงวิภัติหมวดปรสสบท (เพราะสั่งให้คนอื่นฉัน) แต่เมื่อมาใช้กับตัวเอง ก็ให้ตนเองฉัน ต้องใช้วิภัติหมวดอัตตโน บท เช่น กโซ โรหยเต ช้าง (ยังตัวเองให้) ฉัน

ทั้งหมดนี้ กล่าวตามกฎไวยากรณ์ที่ท่านวางไว้ว่า จะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ แต่ภาษาเป็นเหมือนสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ย่อมเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย กฎเกณฑ์ที่นักไวยากรณ์วางไว้ บางกฎไม่เป็นที่ยอมรับ หรือไม่ถูกใช้เลยก็มี ในวิกิตำนาขนาดทั้ง ๘ หมวดนั้น นับเป็นสิบ ๆ ตัว หรือบางที่ทั้งหมวดเลยก็มีที่มีได้ใช้จริง ๆ เป็นแต่มีอยู่ตามตำราเท่านั้น ถึงจะพยายามประกอบวิกิตำนานั้นเข้ากับธาตุตัวใดตัวหนึ่ง ก็ยอมทำได้ แต่ก็คงไม่มีใช้อยู่นั่นเอง ต่อไปนี้ ขอยกตัวอย่างคำกริยาบางคำ หรือที่ประกอบวิกิตำนาบางหมวดมาลงไว้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า รูปคำหรือกฎเกณฑ์ไวยากรณ์อย่างไหนมีที่ใช้มาก หรือเลิกใช้ไปในยุคไหนสมัยไหน เพราะผลแห่งการเปลี่ยนแปลงและรสนิยมของผู้ใช้ภาษา (เฉพาะส่วนที่ควรกล่าวถึง ในทัศนะของผู้เขียนเท่านั้น) ดังต่อไปนี้

๑. อุดมบุรุษ เอกพจน์ ประสพท แทนที่จะลงท้ายด้วย อามิ (ลง มิ วิกิตำนา แล้วที่ชะระท้ายแก่กริยา เป็น อา) แต่ปรากฏเป็น ออ บ่อย ๆ ในภาษายุคร้อยกรอง เช่น ตสุสทาหิ สนติกั กจัน = ข้าพเจ้า จะไปยังสำนักของเขา

๒. ในยุคร้อยกรอง มักนิยมวิกิตำนาหมวดอัตตโนบท (และยุคร้อยกรองประติษฐ์ก็เลียนแบบบ้างเหมือนกัน แต่การใช้ศัพท์ใช้คำไม่เป็นธรรมชาติ) ไม่ว่าชาตุนั้น ๆ จะลง วิกิตำนาหมวดอัตตโนบทได้หรือไม่ ทั้งนี้เนื่องเพราะต้องการความสะดวก และไพเราะทางฉันทลักษณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

รเม	= เรยินดี	(สังยุตตนิคาย)
กุปเป	= เราโกรธ	(ชาดก)
อนุปุจฺเส	= ท่านถาม	(วิมานวัตถุ)
ลกเส	= ท่านได้	(ชาดก)
ลกเต	= เขาได้	(เถรคาถา)
โสภเต	= เขางาม	(เถรคาถา)
ภาสเต	= เขาพูด	(สุตตนิบาต)
โรจเต	= มัน (เป็นที่) ชอบใจ	(เถรคาถา)
ลมพฺนเต	= พวกเขาแฉวน (สิ่งของ)	(เถรคาถา)
หณฺนเต	= พวกเขาถูกเบียดเบียน ลำบาก	(สุตตนิบาต)

ยุคร้อยแก้วไม่ว่าสมัยไหน ไม่นิยมใช้กริยาแบบนี้ เท่าที่พบก็มีแต่ มณฺเเว = เขาคิด (อรรถกถาชาดก)

๓. อนติวิภัติ	มีรูปเป็น เร อเร	มักมีแต่ยฺหฺกร้อยกรองเท่านั้น	เช่น*
โสจเร	แทน โสจนฺติ	= พวกเขาโสจเศร้า	(สุดตนิบาต)
ขาทเร	„ ขาทนฺติ	= พวกเขาเคี้ยวกิน	(ขาดก)
ชายเร	„ ชายนฺติ	= พวกเขาเกิด	(สุดตนิบาต)
มียฺยเร	„ มียฺยนฺติ	= พวกเขาตาย	(สุดตนิบาต)
ชียเร	„ ชียนฺติ	= พวกเขาแก่	(ขาดก)

๔. โครงสร้างประโยคแบบหนึ่งของภาษาไวทิกะ เรียกว่า Subjunctive (ปรักป) ยังหลงเหลืออยู่ในภาษาบาลียฺหฺกร้อยกรอง โครงสร้างประโยคแบบนี้ ประกอบวิภัติเหมือนหมวดปัจจุบัน เป็นแต่ที่ขึ้นสระหลังคำกริยา เช่น ภวถ เป็น ภวาถ วิครตี เป็น วิคราตี และให้แปลความหมายเหมือนกริยาหมวดต้องการ (Imperative) หรือ หมวดจํานง (Optative) (หรือจะพูดให้หนักบาลีประเทศนี้เข้าใจง่ายกว่า คำกริยาที่ประกอบวิภัติหมวดวัตตมานา ให้แปลเหมือนหมวด บัญญัติ หรือ สัตตมฺกิตได้) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- อตฺตานํ วิครหาตี เอตฺถ = เธอจง (ฟัง) ตีเตียนตนในเรื่องนี้ (ขาดก)
(อรรถกถาขาดกแก้เป็น อตฺตานเมว ครเหยยาตี)
- อาตาปีโน สํเวคิโน ภวาถ^๑ = พวกเธอจง(ฟัง)มีความเพียร รู้สำนึกตน (ธรรมบท)
- อภินิพพชฺชียาถ = พวกเธอจง(ฟัง)งดเว้น (สุดตนิบาต)
- ตํ จ รมมํ ชราถ สพฺเพ = เธอทั้งหมดจง(ฟัง) ทรงธรรมนั้นไว้ (สุดตนิบาต)
- อธิมนสา ภวาถ = พวกเธอจง(ฟัง)มีใจยิ่ง สูง (สุดตนิบาต)
- ปาปานิ กมฺมานิ วิวชฺชยาถ = พวกเธอจง(ฟัง) งดเว้นกรรมชั่ว (วิมานวัตถ)
- ธมฺมานุโยคณฺจ อธิฏฺฐหาถ = พวกเธอจง(ฟัง)ตั้งใจบำเพ็ญธรรมเนื่องๆ (วิมานวัตถ)

Subjunctive หรือปรักปมาลา (สํ. ปรักกัลป-) ที่กล่าวมานี้ เป็นแบบภาษาไวทิกะ ซึ่งมีหลงเหลืออยู่ในภาษาสันสกฤต และภาษาบาลี แต่ปรักปมาลาที่แท้จริงในบาลีมักมีนิบาต เจ หรือ สเจ อยู่หน้าประโยค ในความหมายปรักป คือการคาดคะเน หรือแบ่งรับแบ่งสู้ เช่น

* คำนี้อาจลง ถ สัตตมฺกิต พหูพจน์ ก็ได้ ที่ที่จะเป็น อา เพราะอำนาจฉันทลักษณ์ ต้องการครุที่ ๖ ถ้าเช่นนั้น ก็มีใช้ Subjunctive

สเจ กามยาสี = ถ้าเธอชอบ (ขาดก)
 จขาสี เจ = ถ้าเธอสละ (ขาดก)

(ส่วนที่ มูลเลอร์ว่า* ทหาสี ทหาคี (=ให้) เป็น Subjunctive ด้วยนั้น คงเป็นเพียงการสร้างคำกริยา เลียนแบบสัตกฤตว่า ทหาสี ทหาคี ด้วยในคัมภีร์โมคคัลลาน มีสูตรว่า ชาติสฺส โห = แปลงชาเป็น ห ได้ คำประเภทนี้มีมาก เช่น นิहितทณฺโฑ นิहितสฺสโฑ สมฺมาปณฺนิตํ ฯลฯ)

๕. สำหรับวิภक्तिหมวดบัญญัติ สุตฺ วิภक्ति มัชฌมบุรุษ เอกพจน์ อัตตโนบท มีใช้มากที่สุดในยุคร้อยกรอง และยุคร้อยแก้วสมัยต้น โดยไม่คำนึงว่า ชาติุนั้น ๆ จะประกอบวิภक्तिหมวดอัติโนบทได้หรือไม่ อาทิ

ลกสฺส = จงได้ (เถรีคาถา)
 ภาสสฺส = จงกล่าว (สุตตนิบาต มัชฌิมนิกาย)
 ชหสฺส = จงละ (สุตตนิบาต)
 ภิกขสฺส = จงขอ (เถรีคาถา)
 สิกขสฺส = จงศึกษา (อังกุตตรนิกาย)
 ปยิริปาสสฺส = จงเข้าใกล้ บวงสรวง (มัชฌิมนิกาย)
 นีวตฺตสฺส = จงกลับ (วินัยปิฎก)
 ปาตุภวสฺส = จงปรากฏ (มลินทปัญหา)

๖. เป็นที่น่าสังเกตว่า วิภक्तिหมวดสัตตมี ที่ลงท้ายด้วยเสียง เอ มีใช้ทั้ง ปฐมบุรุษ มัชฌมบุรุษ และอุตมบุรุษ เอกพจน์ ในสัททนต์ที่ตั้งสูตรไว้ว่า สพฺพา เหยฺยา เสฺยฺยา เมฺยฺยาน-เม = สพฺพาหิ ชาติฺหิ เอยฺยาสี เอยฺยามี เอยฺย อิจฺเจตาสี วิภคฺตฺนํ เอตฺตํ โหติ แปลงง่าย ๆ ว่า ให้ลย ยฺยาสี ยฺยามี ยฺย ที่ เอยฺยาสี เอยฺยามี เอยฺย เหลือไว้แต่ เอ แล้วท่านยกตัวอย่างดังนี้

โส ปุริโส กเร = บุรุษนั้นพึงทำ (ปฐม)
 ตวํ ปุณฺณํ กเร = ท่านพึงทำบุญ (มัชฌม)
 อหํ กเร = เราพึงทำ (อุตม)

สูตรไวยากรณ์ท่านวางกันที่หลัง เพื่อจัดภาษาให้เข้าหมวดเข้าหมู่ ความจริงในสมัยก่อนท่านคงไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ไวยากรณ์อะไรนัก คงใช้ไปตามที่เห็นว่าเหมาะสมและไพเราะเสียงลงท้ายด้วย เอ ทั้ง ๓ บุรุษนี้ มีมาก่อนกฎเกณฑ์ไวยากรณ์แล้วตั้งแต่ยุคร้อยกรอง โดยเฉพาะปฐมบุรุษ และมัชฌมบุรุษ เคยเห็นผ่านตาอยู่บ่อย ๆ อาทิ

* E. müller, Simplified Grammar of Pali Language
 ๔๗

อุดม.	ปสุเส	= ข้าพเจ้าพึงเห็น	(ชาดก)
	สุณ	= ข้าพเจ้าพึงฟัง	(ชาดก)
	สัวเส	= ข้าพเจ้าพึงอยู่ร่วม	(ชาดก)
	อานเข	= ข้าพเจ้าพื้งนำมา	(ชาดก)
	ชเว	= ข้าพเจ้าพื้งเป็นอยู่	(สุดตนิบาต)
ปฐม.	อิจุเน	= เขาพื้งปรารธนา	(เถรคธา)
	หน	= เขาพื้งฆ่า	(สุดตนิบาต)
	ฆาตเข	= เขาพื้งสั่งให้ฆ่า	(ธรรมบท)
	ภเช	= เขาพื้งคบ	(ธรรมบท)

รูปกริยาแบบนี้ เป็นลักษณะเฉพาะของภาษาบาลียุคคาถาหรือร้อยกรอง ตกมาถึงยุคร้อยแก้วสมัยต้น และสมัยหลัง ท่านพยายามหลีกเลี่ยงการสร้างคำแบบนี้ คงเกรงจะสับสน ยากแก่การจดจำความแตกต่าง ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อภาษาคาถาเป็น ภเช อุทพฺพเห ภาษาร้อยแก้วจะอธิบายความเป็น ภเชชฺช อุทพฺพเหชฺช ดังนี้ เป็นต้น

๑. ธาตุบางหมวด ประกอบกริยาได้สองรูป เช่น โจเรติ โจรยติ จินเตติ จินตยติ ลกฺขเตติ ลกฺขยติ (ดังที่นักไวยากรณ์ประเทศนี้ เรียกว่า ลงปัจจัยต่างกัน) ทั้งสองรูปนี้ มีใช้มากพอ ๆ กันในยุคร้อยกรอง แต่เข้าใจว่ารูปเต็ม (Uncontracted forms) เป็นโครงสร้างที่เก่ากว่า ในยุคถัดมา มักนิยมใช้แบบย่อ (Contracted forms) กันเป็นพื้น จะขอนำรูปกริยาทั้งสองแบบมาลงไว้ ดังต่อไปนี้

รูปกริยาแบบเก่า

วัตตมานา

อุดม. เอก.	สวยามิ	= เราจะประกาศ	(สุดตนิบาต)
	อามนฺตยามิ	= เราจะเตือน	(ที่ฌนิกาย)
	ปตฺถยเอ	= เราปรารธนา	(เถรคธา)
มัชฌม. เอก.	ปตฺถยสฺมิ	= ท่านปรารธนา	(สุดตนิบาต)
	มคฺคยสฺมิ	= ท่านแสวงหา	(เถรคธา)
ปฐม. เอก.	ปตฺถยตฺติ	= เขาปรารธนา	(สุดตนิบาต)
	การยเต	= เขาให้กระทำ	(ชาดก)
อุดม. พหู.	ฐปฺยาม	= พวกเราตั้งไว้ ดำรงอยู่	(ที่ฌนิกาย)
มัชฌม. พหู.	ภมยถ	= พวกท่านหมุน	(สุดตนิบาต)

ปฐม. พหุ.	ทศฺสนฺติ	= พวกเขาปรากฏ แสดง	(ธรรมบท)
	วาทฺชนฺติ	= พวกเขาให้กล่าว บรรเลง	(สุตตนิบาต)
	รมชนฺติ	= พวกเขายินดี รื่นรมย์	(เถรคาถา)

บัญญัติ

มัชฺยม. เอก.	สวายน	= ท่านจงประกาศ	(ชาดก)
	นินฺยทาหาหิ	= ท่านจงมอบให้	(เถรคาถา)
	ปรีวชฺชยสฺสุ	= ท่านจงละเว้น	(วิมานวัตถุ)
มัชฺยม. พหุ.	กปฺปยวโ	= พวกเขาท่านจงดำริ ตระเตรียม	(สุตตนิบาต)

สัตตม

อุดม. เอก.	ปโปเถยฺย	= เราพึงเขี่ยนตี	(ชาดก)
ปฐม. เอก.	ปฺชเย	= เขาพึงบูชา	(ธรรมบท)
	การเย	= เขาพึงให้กระทำ	(มิลินทปัญหา)
	ปสฺสเย	= เขาพึงเห็น	(สุตตนิบาต)
	กถเยยฺย	= เขาพึงกล่าว	(สุตตนิบาต)
อุดม. พหุ.	สาชเยมเส	= พวกเขาพึงให้สำเร็จ	(ชาดก)

รูปกริยาแบบใหม่

วัตตมานา

อุดม. เอก.	กเถมิ	= เรากล่าว	(ปรมัตถที่ปณี)
มัชฺยม. เอก.	กเถสิ	= ท่านกล่าว	(อรรถกถาชาดก)
ปฐม. เอก.	กเถติ	= เขากล่าว	(อรรถกถาชาดก)
	ทศฺเสติ	= เขาแสดง	(อรรถกถาชาดก)
อุดม. พหุ.	ปเวเทม	= พวกเขาแจ้งให้ทราบ	(มัชฌิมนิกาย)
	นินฺสาเมม	= พวกเขาตั้งใจ สงบใจ	(วินัยปิฎก)
มัชฺยม. พหุ.	โสภเถ	= พวกเขางาม	(อรรถกถาธรรมบท)
ปฐม. พหุ.	กณฺณติ	= พวกเขานับ	(สุตตนิบาต)
	ปญฺญาเปณฺติ	= พวกเขาบัญญัติ	(ที่มนิกาย)
	ปฺุชนฺติ	= พวกเขาบูชา	(ที่มนิกาย)
	กถณฺติ	= พวกเขากล่าว	(อรรถกถาชาดก)

บัญญัติ

มัธยม. เอก.	กาเรหิ	= ท่านจงให้ทำ	(ชาตก)
	กเถหิ	= ท่านจงกล่าว	(อรรถกถาชาตก)
ปฐม. เอก.	เทเสตุ	= เขาจงแสดง	(มัชฌิมนิกาย)
	ธาเรตุ	= เขาจงทรงไว้	(วิมานวัตถุ)
มัธยม. พหุ.	ภาเวถ	= พวกท่านจงบำเพ็ญ	(เถรคาถา)
	ปเลถ	= พวกท่านจงหนีไป	(วิมานวัตถุ)
ปฐม. พหุ.	อาคเมนตุ	= พวกเขาจงคอย	(สูตรนินบาต)
	ปาเลนตุ	= พวกเขาจงรักษา	(อรรถกถาชาตก)

สัตตม

อุดม. เอก.	มนุเตยฺยิ	= เราพึงปรักษา	(สูตรนินบาต)
มัธยม. เอก.	อาโรเจยฺยาสี	= ท่านพึงบอก	(มัชฌิมนิกาย)
	ธาเรยฺยาสี	= ท่านพึงทรงจำ	(มิลินทปัญหา)
ปฐม. เอก.	ชาเลยฺย	= มันพึงสว่างไสว	(มัชฌิมนิกาย)
	ทสุเสยฺย	= เขาพึงแสดง	(มิลินทปัญหา)
อุดม. พหุ.	สัเวเชยฺยาม	= พวกเราพึงสลดใจ	(สูตรนินบาต)
	สาเชยฺยาม	= พวกเราพึงให้สำเร็จ	(อรรถกถาชาตก)
มัธยม. พหุ.	ปาเชยฺยาล	= พวกท่านพึงสวด	(อรรถกถาธรรมบท)
	กเถยฺยาล	= พวกท่านพึงกล่าว	(อทาน)
ปฐม. พหุ.	วาเจยฺยํ	= พวกเขาพึงบอก พูด	(ทีฆนิกาย)
	ตาเสยฺยํ	= พวกเขาพึงหวาดกลัว	(มิลินทปัญหา)

๔. หมวดปโรกขา (Perfect) ดูเหมือนจะมีแต่ในกฎไวยากรณ์ ไม่มีที่ใช้จริงๆ ไม้ว่ายุคไหนสมัยไหน เท่าที่พบก็มีแต่ อาห = กล่าวแล้ว (เอก.) กับ อาหุ (พหุ.) เท่านั้น (ส่วน อาหํสุ ที่ใช้เป็นพหูพจน์นั้น เป็นคำสร้างขึ้นใหม่ ในยุคหลังๆ)

๕. หมวดหิยัตตนี (Imperfect) กับ อัชชัตตนี (Aorist) นั้น ปนกันยุ่งไปหมด จนกลายเป็นกาล (Tense) เดียว แต่ก็ได้ความว่า อัชชัตตนีมีใช้มากกว่า หิยัตตนี และจัดเป็นอดีตที่แท้จริงของบาลี อ อาคม หน้ากริยานั้น บางทีก็คงไว้ บางทีก็ลบทิ้ง มีนักปราชญ์บางท่านตั้งข้อสังเกตไว้ ดังนี้

ก. เมื่อธาตุแก่กริยามีตัวเดียว มักคง อ อาคมไว้ เช่น อคา อํ อุปัจจกา (อุป+อติ+อ+กา)

- ข. ถ้า कैกริยามี่สามอักษร คง อ อากมไว้ เช่น อทสฺสาตี อปฺจฺฉิสฺ
 ก. หมวด S Aorist คือธาตุที่ต้องเพิ่ม ส อากมมาข้างหลังก่อนลงวิภक्ति คง อ
 อากมไว้ เช่น อกาตี อทาตี อโหตี

ที่ว่ามานี้ หาใช้กฎที่จะพึงยึดถือตายตัวไม่ เพราะการคง หรือ ตัด อ อากมหน้าธาตุ
 เป็นไปตามใจชอบของผู้ใช้ภาษา และดูเหมือนส่วนมากในยุคร้อยกรองมักเอา อ อากมไว้
 แต่ยุคร้อยแก้ว ท่านมักตัด อ ทั้ง เช่น เทเสศฺ กถยฺสฺ ภินฺทิ ลภิ ถ้าจะถือว่ายุคร้อยกรอง
 กับยุคร้อยแก้วต่างกันตรงนี้ ก็เห็นจะได้

ทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นการวิวัฒน์ หรือเปลี่ยนแปลงของภาษาบาลีในยุคต่าง ๆ ใน
 ด้านอาชยาศ หรือรูปกริยาเพียงอย่างเดียว ส่วนในด้านความหมายของศัพท์ต่าง ๆ นั้น มี
 กว้างขวางมากมาย ยากที่จะประมวลมาได้หมด (สมควรเขียนไว้อีกต่างหาก) ดังที่เรา
 อยู่แล้วภาษาบาลีเป็นภาษาผสม ได้รับอิทธิพลจากภาษาถิ่นอื่น ๆ หลายภาษา คำศัพท์ที่
 ใช้จึงมีทั้งคำบาลีแท้และบาลีเทียม และความหมายของคำก็งอกหรือหด แล้วแต่กาล
 สมัยและความนิยมของผู้ใช้ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างมาให้ดูพอสังเขป

๑. อาสว เดิมหมายเพียงสิ่งที่หมักดองนาน ๆ ทั่วไป แล้วขยายมาเรียกสภาพของ
 จิตใจหมักหมมเช่นนั้น ในยุคหลัง คำนี้กลายเป็นศัพท์เฉพาะ เรียก อาสวะ ๓
 หรือ ๔ ชนิด คือ กาม ภพ ทิฐิ อวิชชา
๒. อุปธิ หมายถึงวัตถุสิ่งของธรรมดา ระยะเวลาใช้หมายถึงความยึดมั่นถือมั่นใน
 วัตถุสิ่งของเหล่านั้น แบ่งออกเป็น อุปธิ ๑๐ ชนิด คือ กิเลส กรรม ทุจริต
 อาหาร ปฏิฆะ กาม ทิฐิ สัสพรต อัตตวาท
๓. อุปาทาน หมายถึงเอาการยึดถือทั่ว ๆ ไป ภายหลังมาแยกประเภทออกเป็นความ
 ยึดมั่น ๔ แขนง คือ กาม ทิฐิ สัสพรต อัตตวาท
๔. โอม เดิมหมายเพียงกิเลสทั่ว ๆ ไป ต่อมาความหมายได้ขยายกว้างไกลไปเรื่อย
 ในอังกุตตรนิกายพูดถึง กาโมฆ ในสุดตนิบาต พูดถึงโอม ในความหมายของ
 เศธ ในสุดตนิบาตเหมือนกัน แบ่งโอมเป็น ๕ โอมะ (พหูพจน์) เป็นศัพท์
 เฉพาะ หมายถึงอาสวะ ๔ ชนิด เหมือนในข้อ ๑.
๕. ปุริส คำนี้เป็นศัพท์ดั้งเดิมของอุปนิษัต (ปุรุช หรือ ปุรุช) บาลีข้มเอามาใช้ใน
 ความหมายที่แคบกว่าเดิม และส่วนมากในภาษาร้อยกรอง ใช้รูปย่อเป็น โปส
 (ปุรุช>ปุสฺ>โปส>โปส) แต่ในยุคร้อยแก้วหันมาใช้ ปุคฺคฺล แทน เช่นใน
 ธรรมสังคณี เป็นต้น คงเพื่อให้แตกต่างจาก ปุรุช หรือ ปุรุช ของอุปนิษัต

๖. **กิเลส** เป็นคำใหม่ มีใช้ฟุ่มเฟือยเฉพาะยุคร้อยแก้ว เช่นกิเลสทุกข์ กิเลสาวรณ กิเลสปราบ กิเลสบุณช ความหมายต่างจากอุปกิเลส ซึ่งเชื่อว่าเป็นศัพท์ที่เก่าแก่กว่า
๗. **ขนฺธ** เดิมพูดถึงธรรมชั้นที่ ๓ คล้าย ๆ กับ สกนฺธิ์ ๓ ในอุปนิษัต แล้วต่อมาเพิ่มอีกหนึ่งเป็น ๔ (ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ) ต่อมากำนี้นำมาใช้เป็นศัพท์เฉพาะเรียกอุปาทานชั้นที่ ๕ ชนิด
๘. **ตณฺหา** เป็นศัพท์เฉพาะทางศาสนา ไม่ใช้ในทางปรัชญา หรือ จิตวิทยา ส่วนมากมีใช้ในภาษาร้อยกรอง ยุคต่อมาดูเหมือนจะใช้ โลก แทน
๙. **ทณฺฑ** ในความหมายความทารุณโหดร้าย การเบียดเบียน เป็นศัพท์เก่าแก่ และมีใช้มากในยุคกลาง เป็นศัพท์เฉพาะเหมือนกับในศาสนาเซน ทั้งในด้านสะกดการันต์ และความหมาย
๑๐. **ทิฏฺฐิ** เดิมหมายเอาความเห็นธรรมดา ระยะเวลาหลังความหมายถูกจำกัดเป็นความเห็นผิด หรือความเห็นนอกศาสนา
๑๑. **อภิณฺญา** หมายเอาความรู้แจ้งทั่วไป ต่อมาความหมายได้ขยายออกมาเรียกความรู้พิเศษ หรืออานุภาพพิเศษ ๖ ชนิด คืออิทธิฤทธิ์ ฤทธิ์พิย์ กำหนดใจผู้อื่นได้ ตาทิพย์ ระลึกชาติหนหลังได้ รู้ทำอาสวะให้สิ้นไปได้
๑๒. **อภิธมฺม** ความหมายดั้งเดิมคือ “เรื่องเกี่ยวกับพระธรรม” ซึ่งตรงข้ามกับ “เรื่องเกี่ยวกับพระวินัย” มีได้บ่งถึง “ความยิ่ง” หรือ “พิเศษ” แต่ประการใด ในยุคหลังนำเอากำนีมาใช้ในความหมาย “ธรรมอันยิ่งยวด” หรือ “ปรมัตถธรรม”
๑๓. **อมต** เป็นศัพท์เฉพาะ ใช้มากในยุคร้อยกรอง หมายถึงนิพพาน แต่ในยุคร้อยแก้วนิยมใช้ นิพพาน ซึ่งเป็นศัพท์เก่าแก่พอ ๆ กัน
๑๔. **อนาคามี** เดิมกำนั ใช้แสดงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ๓ คน (อรหันต์ บุณชน อนาคามี) ส่วนใครละสังโยชน์ห้าบละเอียด มากน้อยเพียงใด เพิ่งจะมาแบ่งกันทีหลัง และศัพท์เฉพาะเช่น อันตราปรีนิพพายี อุพหัจจปรีนิพพายี สสังขารปรีนิพพายี อุทรังโสโต อกนิฏฐคามี เป็นศัพท์จำแนกความแตกต่างของอนาคามีในภายหลัง

๑๓๑

๑๓๑

สรุปความว่า ภาษาบาลียุคแรก ๆ ก็คงมีกฎเกณฑ์และลักษณะพิเศษเฉพาะตนอยู่ ต่อมากฎเกณฑ์บางอย่างได้เลิกใช้ มีอย่างใหม่เข้ามาแทน เพราะผู้ใช้ภาษาในยุคหลัง ๆ มักได้รับอิทธิพลจากสังสกฤต จะเห็นได้จากโครงสร้างประโยค โดยเฉพาะรูปศัพท์บาลีปน

สํสฺกฤต (Samskritized Pali) ยิ่งนักไวยากรณ์ด้วยแล้ว บางท่านถึงกับรับเอากฎเกณฑ์บาง
 อย่างของสํสฺกฤตมาใช้ เช่น โมคคัลลัน ขอมรับสระ ไอ เอา ของสํสฺกฤตมาไว้ในบาลี และ
 ผู้แต่งพจนานุกรมเอาอย่าง อมรโกษ เป็นต้น วิกิต้อาขยต หมวดอตตโนบทเล็กใช้ไปเกือบ
 หมดสิ้น หันมาใช้ปรสฺสบทแทน ทั้งที่ธาตุบางหมวดประกอบวิกิต้อาขยตปรสฺสบทไม่ได้
 กรียากิตก มีใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการสร้างประโยคยาว ๆ โดยใช้กรียากิตก (Past
 Participles) แทนกรียาคุมพากย์ (Finite Verbs) มีมากในยุคหลัง วิกิต้อาขยตหิยตตนี
 (Imperfect) กับหมวดอชฺชตตนี (Aorist) ปนเปกกันจนกลายเป็นกาล (Tense) เดียวโดย
 อตโนมตี ส่วนหมวดปรอฺกษย (Perfect) นั้นแทบไม่มีใช้เลย เนื่องจากบาลีไม่มีธาตุหมวด
 Root Class อย่างในภาษาไวทิกะ หรือภาษาสํสฺกฤต ที่ประกอบกรียาโดยเติมวิกิต้อา
 ขยตลงที่ธาตุทนต์ (Athematic Stems) เมื่อธาตุเหล่านี้ถูกนำมาใช้ในภาษาบาลี จึงเติม อ
 ที่ธาตุก่อนลงวิกิต้อาขยต (Thematic Stems) เช่น ลิหฺ ธาตุ (=เลีย) ภาษาไวทิกะเป็น เลหิ
 ลิหนติ (Ledhi Lihanti) ภาษาบาลีเป็น เลหติ เลหนติ (Leh-a-ti Leh-a-nti) นับเป็นวิวัฒน
 แห่งภาษาบาลีอย่างหนึ่ง ปรกิปมาลาหรือ Subjunctive Mood อย่างภาษาไวทิกะ มีใช้
 อยู่ประปรายในภาษาขุร้อยกรอง ความสับสนเรื่องลึงค์ของค่านาม เริ่มมีมาตั้งแต่ขุร้อย
 กรอง และมากขึ้นในยุคต่อมาโดยเฉพาะปูลึงค์กับอิตถीलึงค์ จนนักไวยากรณ์รุ่นหลังต้อง
 บัญญัติใหม่ว่า ศัพท์เหล่านี้เป็นได้ทั้งสองลึงค์เพื่อตัดความยุ่งยาก คำศัพท์บาลีส่วมาก
 ยืมมาจากภาษาไวทิกะ แต่ก็แสดงให้เห็นร่องรอยแห่งวิวัฒนด้านความหมาย และการผสม
 สร้างคำใหม่ ๆ คำใหม่ ๆ ที่นักบาลีสร้างขึ้น ภาษาสมัยใหม่นำเอามาใช้ในความหมายอย่าง
 เดียวกันก็มี เช่น กทฺชติ = ลาก ฐ (สํสฺกฤต-กรฺสฺติ) ภาษาบัญญัติเป็น กทฺเช ภาษาอินดี
 เป็น กรฺเห เป็นต้น

อิทธิพลภาษาบาลีต่อภาษาไทย ?

เคยมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีคัมภีร์
 จารึกพระพุทธวจนะเป็นภาษาบาลี ทั้งภิกษุสงฆ์ผู้ศาสนทายาท ก็เล่าเรียนภาษาบาลีมีความ
 รู้แตกฉาน แปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย สั่งสอนประชาชนประเทศนี้มาเป็นเวลา
 นาน โฉนภาษาบาลีไม่มีอิทธิพลต่อภาษาไทยมากเท่าที่ควร เมื่อเทียบกับภาษาสํสฺกฤต
 ซึ่งไม่ค่อยมีใครรู้จักกันเท่าใดนัก แต่คำศัพท์ภาษาไทยส่วนมากยืมมาจากภาษาสํสฺกฤตแทบ
 ทั้งนี้ จะสังเกตได้จากชื่อ สกุล ของบุคคลต่าง ๆ เช่น

คีตกฤษ์ ปราโมช ไทยปนบาลีและสํสฺกฤต (คีก = ไทย กฤษ์ = สํสฺกฤต ปราโมช =
 สํสฺกฤตปนบาลี)

ถนอม กิตติขจร ไทยปนบาลี (ถนอม = ไทย กิตติขจร = บาลี)

ประกาศ จารุเสถียร บาลีปนสังสกฤต (ประกาศ เสถียร = สังสกฤต จารุ = บาลีและสังสกฤต)

พจน์ สารสิน ไทยปนบาลีและสังสกฤต (พจน์ = สังสกฤต สาร = บาลีและสังสกฤต สิน = ไทย)

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ สังสกฤตล้วน

แม้จนข้อสถานที่ บริษัทห้างร้าน ถ้าสังเกต จะเห็นว่า น้อยนักจะเป็นคำศัพท์บาลี ทั่ว ๆ ที่ผู้ตั้งชื่อ (โดยมากพระภิกษุ) บางที่ไม่ได้รู้สำเนียงภาษาสังสกฤตด้วยซ้ำ แต่เวลากิดชื่อกลับใช้คำศัพท์สังสกฤต ยิ่งเวลาแปลบาลีเป็นไทยด้วยแล้ว คำแปลส่วนมากยังคงเป็นคำศัพท์สังสกฤตอยู่ตามความเคยชิน เช่น

สถา	แปลว่า	พระศาสนา
มหาปริส	„	พระมหาบุรุษ
อุปนิสา	„	กัมภีร์อุปนิษัต
ภิกษุปริสา	„	ภิกษุบริษัท
สกุค	„	สวรรค์
เขม	„	เกษม
สตุต	„	ศัตรุ
สุตต	„	สูตร
ศึกษา	„	ศึกษา
โสตุถิ	„	สวรรค์
ปญญ	„	ปราชญ์
เปต	„	เปรต
ปตต	„	บาตร
โกธ	„	โกรธ
กปปรุกข	„	กัลปพฤกษ์
ขตุตย	„	กษัตริย์
อาณา	„	อาชญา
อิทธิ	„	ฤทธิ์
กิตติ	„	เกียรติ

แม้จะไม่แปล เขียนทับศัพท์เฉย ๆ ยังต้องเขียนแบบสัทกฤต เช่น ศาสนา ศากยบุตร พระศรีอารย์ อาจารย์ ธรรมจักร ศรัทธา สัต พรด พรหมจรรย์ ศิลปศาสตร์ เทศนา ไม่เขียนศาสนา ศากยบุตร สิโรริยะ อจริยะ ธรรมจักกะ สัทธา สัต วัด พรหมจริยะ ลิปสัทตะ เทศนาดังนี้ เป็นต้น การที่เมืองไทยมิใช่เมืองพุทธฝ่ายอุตรนิภาย ในวงการคณะสงฆ์ก็ได้สนับสนุนการเรียนภาษาสัทกฤตอย่างจริงจัง แต่คำศัพท์สูงๆ ในทางศาสนา และวรรณคดีไทย จนชั้นชอปปุคคลและสถานที่ที่คำสัทกฤตปนอยู่มาก เช่นนั้นนับว่าน่าอัศจรรย์ บางท่านให้เหตุผลว่าเป็นเช่นนั้น เพราะคำสัทกฤตออกเสียงง่าย มีเสียงกล้ำ เหมาะแก่ลิ้นไทยๆ ฟังไพเราะดีอย่าง ประภาส เสนาะกว่า ปภาส ธรรมศาสตร์ ดีกว่า ธรรมสัทดี ถักกฤต เพราะกว่า ถักกฤต เป็นต้น เมื่อมีผู้มาขอให้ตั้งชื่อให้บุตรหลาน ผู้เขียนเคยตั้งทั้งชื่อบาลีและสัทกฤต และแม้คำเดียวกันก็สะกดการันต์ไว้สองแบบให้เขาเลือก บาลีแบบหนึ่ง สัทกฤตแบบหนึ่ง ปรากฏว่าเขาเลือกเอาคำสัทกฤตมากกว่าคำบาลี เมื่อถามเหตุผลก็บอกง่ายๆ ว่า ฟังเพราะดี เวลาเขียนก็ดูดีกว่า สวยกว่า เพียงแค่นี้ไม่น่าจะเป็นเหตุผลเพียงพอที่เมื่อภาษาสัทกฤตมิได้รับการศึกษาถ่ายทอดกันมาอย่างแพร่หลายเช่นบาลี แต่เหตุไรเล่าจึงมีอิทธิพลต่อภาษาไทยอย่างเหลืออันเช่นนั้น? หรือว่าภาษาสัทกฤต ได้ฝังรากแก้วลงในภาษาไทยตั้งแต่เมื่อไร?

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนากล่าวว่^๑ พระพุทธศาสนาแรกเข้ามาสู่เมืองไทยเป็นลัทธิเถรวาท แต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระธรรมทูตไปประกาศศาสนายังประเทศต่าง ๆ พระโศณะกับพระอุตตระ ได้มายังสุวรรณภูมิ เมืองทวารวดี (นครปฐมปัจจุบันนี้) มีหลักฐานปรากฏเช่น ศิลาทำเป็นรูปธรรมจักร อย่างที่ชาวอินเดียนิยมสร้างกันก่อนสมัยมีพระพุทธรูป กับคาถาหัวใจพระพุทธศาสนา จารึกเป็นภาษามคธหรือบาลีว่า

“เย ชมฺมา เหตุปฺปภา
 เตสฺส เหตุ ตถาคโต (อาห)
 เตสญจ โย นิโรธจ
 เอวํวาทิ มหาสมณ
 สิ่งที่เกิดจากเหตุ พระตถาคตตรัสเหตุ กับความดับเหตุของ
 สิ่งนั้น พระมหาสมณะ ตรัสเพียงเท่านั้น”

ต่อมา เมื่อพุทธศาสนาลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดีย พวกอินเดียก็นำลัทธิมหายานมาสอนยังประเทศต่าง ๆ ดังที่เคยมา ครั้งนั้นได้มายังเกาะสุมาตรา เกาะชวา แล้วแพร่ไปถึงประเทศกัมพูชา ครั้นศักราช พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ผู้ปกครองกรุงศรีวิชัย ในเกาะสุมาตราองค์หนึ่ง มีอำนาจมาก แผ่อำนาจเขตมาถึงแหลมมลายู ในราว พ.ศ. ๑๕๕๐ กษัตริย์เชื้อ

^๑ ข้อความเหล่านี้ กล่าวตามความในตำนาน พุทธเจดีย์สยาม พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ พ.ศ. ๒๔๖๙

วงศ์ศรีวิชัยองค์หนึ่ง ขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ไปครองเมืองลพบุรี แล้วราชบุตรของ กษัตริย์องค์นั้นได้ไปครองประเทศกัมพูชา เป็นเหตุให้สยามประเทศกับประเทศกัมพูชา รวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์เดียวกันมาช้านาน ศาสนาแบบกัมพูชา รวมทั้งวิชาช่างต่าง ๆ ได้แผ่มาถึงประเทศสยามแต่บัดนั้น กษัตริย์ราชวงศ์กัมพูชาบางองค์ก็เลื่อมใสศาสนาพราหมณ์ บางองค์ก็นับถือทั้งพุทธทั้งพราหมณ์ จนบรรทมเนียมประเพณีพราหมณ์จึงปนมากับพุทธ ศาสนาแต่ครั้งนั้น ยุคนั้นเป็นยุคที่พุทธศาสนาลัทธิมหายานเจริญรุ่งเรืองมาก ประเทศ สยามจึงได้เปลี่ยนมาใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระพุทธรูปแทนภาษามคธ เมื่อครั้งพระเจ้า อโนรธามังช่อ (อนุรุธมหาราช) แห่งญากัมพูชา ได้แผ่อาณาเขตเข้ามายังประเทศ ลานนา ลงมาจนถึงเมืองลพบุรี และนำเอาพระพุทธรูปศาสนาแบบญากัมพูชาไปเผยแพร่ด้วยนั้น ก็ปรากฏเจริญแพร่หลายเฉพาะในแถบเหนือ ซึ่งอยู่ใกล้ไปมาสะดวก แต่ทางใต้ คือเมือง ลพบุรียังคงมอบให้พวกขอมปกครองเป็นประเทศราชขึ้นกับญากัมพูชา ลัทธิมหายานที่นับถือ กันมาตั้งแต่ราชวงศ์กัมพูชาก็ยังคงฝังรากมั่นคงอยู่ ระหว่างนี้ชนชาติไทยได้อพยพลงมาสู่ ประเทศสยาม เมื่อล่วงสมัยอนุรุธมหาราช อำนาจเมืองญากัมพูชาเสื่อมลง พวกไทยมีอำนาจ ขึ้นในประเทศสยาม แผ่อาณาเขตมาถึงสุโขทัย ซึ่งพวกขอมได้ขึ้นไปตั้งอยู่ช้านาน ชาติ ไทยเป็นชาติที่รู้จักผสมผสาน แก้ไขดัดแปลงจนบรรทมเนียมบางอย่างของพวกขอม ภายใต้อำนาจที่ตนเห็นว่ามีประโยชน์ ก็ได้รับเอามาแก้ไขดัดแปลงให้เป็นของตน รวมถึงการใช้อักษรขอม และภาษาสันสกฤตจารึกพระคัมภีร์ศาสนา ก็คงปฏิบัติกันมาแต่สมัย นั้น ต่อมาลัทธิเถรวาทแบบลังกาหรือนิกายลังกาวงศ์ ได้มาเจริญรุ่งเรืองในประเทศนี้ ลัทธิมหายานที่นับถือกันมาช้านานก็ค่อย ๆ เสื่อมสูญไป พระสงฆ์ได้เปลี่ยนมาใช้ภาษา มคธแบบลังกาแทนภาษาสันสกฤต เข้าใจว่าการเปลี่ยนดังกล่าวนี้ คงต้องใช้เวลาไม่น้อย ภาษาสันสกฤตเป็น “ภาษาศาสนา” ก่อนที่ลังกาจะเข้ามาช้านาน จะให้หายไประยะนั้น คง เป็นไปไม่ได้ ข้อมจกต้องมีอิทธิพลหลงเหลืออยู่ต่อภาษาไทยเป็นธรรมดา จะเห็นได้จาก พิธีบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร เมื่อให้ไตรสรณาคมแบบมคธ (พุทธ ธรรม จุณามิ) แล้ว ยัง ต้องให้แบบสันสกฤต (พุทธ ธรรม จุณามิ) อีก ผู้เขียนยังทันบรรพชาแบบนี้ เพิ่งจะมา ยกเลิกเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง นี้แสดงให้เห็นว่า ภาษาสันสกฤตนั้น ถึงแม้บัดนี้จะไม่มีเรียนมี สอนกันอย่างจริงจัง รากฐานที่เคยตั้งมั่นแล้วในคัมภีร์ศาสนาและวรรณคดีไทยสมัยก่อน โน้น ยังคงเหลืออยู่และถูกนำมาใช้ โดยที่ผู้ใช้เองบางทีก็ไม่รู้ว่าเป็นภาษาสันสกฤต ภาษา สันสกฤตได้ถูกหล่อหลอมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับภาษาไทยจนยากที่จะแยกได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่คำศัพท์สันสกฤตมีปรากฏอยู่ในภาษาไทยมากกว่าภาษาบาลี อย่างหลัง

นี้ คงต้องกินเวลานานกว่าจะกลายเป็น “อันหนึ่งอันเดียวกับภาษาไทย” เหมือนกรณีภาษาล้านนา ทั้งนี้และทั้งนั้น ต้องขึ้นอยู่กับรสนิยมของผู้ใช้ภาษาอีกโสดหนึ่งด้วย

ต่อไปนี่ ขอนำคำศัพท์ล้านนา - บาลี - ไทย มาลงไว้ เพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบว่า ระหว่างบาลีกับล้านนา อย่างไรเป็นที่ยอมรับมากกว่ากันในภาษาไทย ได้คัดเลือกเอาเฉพาะคำศัพท์ที่ภาษาไทยยืมเอามาใช้ ที่พอมองเห็นรากเดิมของคำอยู่ ไม่ต้องแปลก็ทราบความหมาย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่การสืบสาวหาต้นตอของคำนั้น ๆ ว่ามาจากภาษาไหนอีกด้วย

เทียบล้านนา-บาลี-ไทย

ล้านนา	บาลี	ไทย
อักษร	อักษร	อักษร
อคุนิ	อคุนิ	อักษนี้ อักษนี้
อุง	อุง	อุง
อุง	อุง	อุง
อุงคณา	อุงคณา	อุงคณา
อุงการ	อุงการ	อุงการ
อุงคุลี	อุงคุลี	อุงคุลี
อณชลี	อณชลี	อณชลี
อณช	อณช	อณช
อริปติ	อริปติ	อริปติ
อริชชาน	อริชชาน	อริชชาน
อนง	อนง	อนง
อนนต	อนนต	อนนต
อนาทร	อนาทร	อนาทร
อนามย	อนามย	อนามย
อนุกรม	อนุกรม	อนุกรม
อนจร	อนจร	อนจร
อนช	อนช	อนช

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
อนุศย	อนุศย	อนุสัย
อนฺตราย	อนฺตราย	อันตราย
อนฺตรธา อนฺตรธาน อนฺตรธิ	อนฺตรธาน	อันตรธาน
อนฺชการ	อนฺชการ	อันชการ
อปฺสฺรศ	อจฺจฺรา	อัปฺสร
อกฺย	อกฺย	อกัย
อกฺษิชาติปฺตฺร	อกฺษิชาติปฺตฺต	อกฺษิชาติปฺตฺร
อกฺษิญา	อกฺษิญา	อกฺษิญา
อกฺษิธาน	อกฺษิธาน	อกฺษิธาน
อกฺษิธฺยา	อกฺษิธฺมา	อกฺษิธฺมา
อกฺษิปฺราย	อธิปฺปาย	อกฺษิปฺราย
อกฺวิาทน	อกฺวิาทน	อกฺวิาท
อมฺร	อมฺร	อมฺร
อมาตฺย	อมจฺจ	อํามาตย์ อมาตย์
อมิตฺร	อมิตฺต	อมิตฺร
อมฤต	อมต	อมฤต อมต
อมฺพร	อมฺพร	อัมพร
อรณฺย	อรณฺญ	อรัญญ์ อรัณย์
อรุณ	อรุณ	อรุณ
อรุณว	อรุณว	อรรณพ
อรุถ	อรุถ	อรรถ
อรุถศาสฺตฺร	อรุถสฺตฺถ	อรรถศาสฺตฺร
อลํการ	อลํการ	อลังการ อลงการ
อวยว	อวยว	อวยวะ
อวิทฺยา	อวิทฺชา	อวิทฺชา
อโศก	อโศก	อโศก
อศฺว	อศฺส	อศั้ว

เทียบศัพท์สกฤต-บาลี-ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
อสุร	อสุร	อสุร
อสุถิ	อสุถิ	อัถุ
อหังการ	อหังการ	อหังการ
อากร	อากร	อากร
อากรุป	อากรุป	อากรุป (กิริยา)
อาการ	อาการ	อาการ
อากาศ	อากาศ	อากาศ
อาگیرุณ	อาگیرุณ	อาگیرุณ
อาชฺยาด	อาชฺยาด	อาชฺยาด
อาจารย์	อาจารย์	อาจารย์
อาชานเนย	อาชานเนย	อาชานเนย
อาชฺญา	อาณา	อาชฺญา
อาศฺร	อาศฺร	อาศฺร
อาตมฺน	อตุต	อาตมา อตฺตา
อาทิตฺย	อาทิจฺจ	อาทิตฺย
อาชฺยาน	ฌาน	ฌาน
อาณนฺท	อาณนฺท	อาณนฺท
อาภรณ	อาภรณ	อาภรณ
อามิษ	อามิส	อามิส
อายุสฺ	อายุ	อายุ
อาราม	อาราม	อาราม
อารฺย	อฺยฺย อริย	อริยะ อารยะ
อาลย	อาลย	อาลย
อาศย อาศฺรย	อาศย	อาศย
อาศวีษ	อาศวีษ	อสรพิษ
อาศฺจรย	อจฺจรย	อัศฺจรรย
อาศฺรม	อสุสม	อาศรม

เทียบสัทกฤต-บาลี-ไทย

สัทกฤต	บาลี	ไทย
อาษาฒ	อาสาฬห	อาสาฬห
อาสน	อาสน	อาสน
อาสา	อาสา	อาสา
อาหาร	อาหาร	อาหาร
อินฺท	อินฺท	อินฺท
อินฺทริย	อินฺทริย	อินฺทริย
อิริชยา	อิริสา	ริชยา
อิศฺวร	อิศฺตร	อิศฺวร อิศฺระ
อุจฺจาร	อุจฺจาร	อุจฺจาระ
อุตฺตม	อุตฺตม	อุตฺม
อุตฺตมางฺก	อุตฺตมางฺก	อุตฺมางฺก
อุตฺตร	อุตฺตร	อุตฺร
อุตฺตราสงฺก	อุตฺตราสงฺก	อุตฺราสงฺก
อุตฺปตฺติ	อุปฺตฺติ	อุบฺติ
อุตฺพล	อุปฺพล	อุบฺล
อุตฺสาห	อุสฺสาห	อุตฺสาห อุตฺส่าห
อุทก	อุทก	อุทก
อุทร	อุทร	อุทร
อุทฺาร	อุพฺาร	อุพฺาร
อุทฺาหาร	อุทฺาหรณ	อุทฺาหรณ
อุทฺุมฺพร	อุทฺุมฺพร	อุทฺุมฺพร
อุทฺุยาน	อุยฺุยาน	อุทฺุยาน
อุปฺนิษฺท	อุปฺนิสา	อุปฺนิษฺท
อุปฺมา	อุปฺมา	อุปฺมา
อุปฺสฺรค	อุปฺสฺคค	อุปฺสฺรค
อุปฺาทาน	อุปฺาทาน	อุปฺาทาน

เทียบศัพท์-บาลี-ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
อุปาธยาย	อุปัชฌาย	อุปัชฌาย์
อุรตุ	อุร	อุร อุรา
ฤตุ	อุตุ	ฤตุ
ฤษี	อิสี	ฤษี ฤาษี
เอก	เอก	เอกา
ไอราวณ	เอรราวณ	เอราวณ
โอม	โอม	โอม
โอชตุ	โอชา	โอชา
โอบุช	โอบุช	โอบุช โอบุช
เอารส	โอรส	โอรส
เอาษร	โอสร	โอสถ โอสถ
กฐิน	กฐิน	กฐิน
กณฺฐ	กณฺฐ	กัณฐ กัณฐา
กถา	กถา	กถา
กนิษฺฐา	กนิฐฺฐา	กนิษฺฐา
กนฺยา	กณฺยา	กัญญา กัญยา
กपाल	กपाल	กपाल
กปิ	กปิ	กปิ
กมฺล	กมฺล	กมฺล
กมฺพฺล	กมฺพฺล	กัมพล
กร	กร	กร
กรฺณา	กรฺณา	กรฺณา
กรฺกฏก	กรฺกฏก	กรกฏ
กรฺณ	กรฺณ	กรรณ
กรฺณิกา	กรฺณิกา	กรรณิกา (ช่อฟ้า)
กรฺณิการ	กรฺณิการ	กรรณิการ์ (ดอกไม้)
กรฺปุร	กรฺปุร	การบูร

เทียบศัพท์สกฤต-บาลี-ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
กฤษณ	กาฬ	กาฬ กฤษณ
เกศ	เกส	เกศ เกศา
เกสร	เกสร	เกสร
ไกลาส	เกลาส	ไกลาส ไกรลาส
ไภวลุย	เกวล	ไภวดี
โกณฑฆา	โกณฑฆา	โกณฑฆัตถ์ เกาณฑฆัตถ์
โกมล	โกมล	โกมล
โกลาหล	โกลาหล	โกลาหล
เกาศิก	โกสีย	โกสีย
กฤษยา	กิริย กฤษยา	กฤษยา
กฤษทา	กัฬา	กัฬา กฤษทา
โกธร	โกธ	โกธร
กษณ	ขณ	ขณะ
กษตริย	ขตตริย	กษตริย
กษมา	ขมา	ขมา
กษย	ขย	ขัย กษัย
กษานติ	ขนติ	ขันติ
กษีร	ขีร	เกษียร
เกษตร	เขตต	เขต เกษตร
ขทุก	ขคค	ขรรค์
ขณฑา	ขณฑา	ขันธ์
กงคา	กงคา	กงคา
กณิกา	กณิกา	กณิกา
กณิต	กณิต	กณิต
กรรภ	คพภ	ครรรค์
ครุฬ	ครหา	ครหา
คิริ	คิริ	คิริ คีรี

เทียบศัพท์สกฤต-บาลี-ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
ครู	ครู	ครู
คุหา	คุหา	คุหา
คูถ	คูถ	คูถ
คฤหปติ	คหปติ	คฤหบดี
เคห	เคห	เคหา
โคตร	โคตต	โคตร
โคपाल	โคपाल	โคบาล
คฺราม	คาม	คาม
โฆษณา	โฆสนา	โฆษณา
จักรวรรตินิ	จกฺกวตฺติ	จักรพรรดิ
จกฺษุ จกฺษุสฺ	จกฺษุ	จักษุ
จตุรฺวรฺก	จตุวคฺค	จตุรวรรค
จนฺทุร	จนฺทุ	จันทร
จราจร	จราจร	จราจร
จณฺฑาถ	จณฺฑาถ	จันฑาถ
จิตฺร	จิตฺต	จิต
จิตฺรกร	จิตฺตการ	จิตรกร
จฺฐา	จฺฐา	จฺฐา จฺฐา
จฺฐามณิ	จฺฐามณิ	จฺฐามณี จฺฐามณี
เจตฺย	เจตฺย	เจตย์
ฉตฺร	ฉตฺต	ฉัตร
ฉนฺทุ	ฉนฺทุ	ฉันท์ ฉันทะ
ฉายา	ฉายา	ฉายา
ชนก	ชนก	ชนก
ชนนี	ชนนี	ชนนี
ชนปฺท	ชนปฺท	ชนบท
ชล	ชล	ชล

เทียบศัพท์-บาลี-ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
ชาติ	ชาติ	ชาติ
ชานา	ชานา	ชานา
ชีหฺวา	ชีหฺวา	ชีหฺวา
ชีว	ชีว	ชีพ ชิว
ชฺฌาติ	ฌาติ	ญาติ
ชฺฌาน	ฌาน	ญาติ
โชยติสฺส	โชติ	โชติ
ชฺวาล	ชวาลา	ชวาลา
ตฺรูก	ตูก	ตรรูก
ตถาคต	ตถาคต	ตถาคต
ตปฺส	ตป	ตบะ
ตฺรฺณ	ตฺรฺณ	ตฺรฺณ
ตฺรฺณ	ตฺรฺณ	ตฺรฺณ
ตสฺสกร	ตสฺสกร	ตัสฺสกร
ตาปส	ตาปส	ดาบส
ตารา	ตารา	ตารา
ติถิ	ติถิ	ติถิ
ติริขฺณจ	ติริขฺณจ	ติริขฺณจ เตียรขฺณจ
ตุลฺย	ตุลฺย	ตุลฺย
ตุษฺณิม	ตุษฺณี	ตุษฺณี
ตฤชฺฌนา	ตฤชฺฌนา ตสฺนินา	ตฤชฺฌนา ตาฤชฺฌนา
เตชสฺ	เตช	เตช
ตฺยาค	จาค	จาค
ทกฺษ	ทกฺษ	ทักษ
ทกฺษิณฺนา	ทกฺษิณฺนา	ทักษิณฺนา ทักษิณฺนา
ทกฺษิณฺเอย	ทกฺษิณฺเอย	ทักษิณฺเอย
ทนฺต	ทนฺต	ทนต์

เทียบศัพท์สกฤต-บาลี-ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
ทรวี	ทพฺพี	ทัพพี
ทรฺศน	ทสฺศน	ทรรศนะ
ทศน	ทศน	ทศนะ
ทศพล	ทศพล	ทศพล
ทาน	ทาน	ทาน
ทายาท	ทายาท	ทายาท
ทารุณ	ทารุณ	ทารุณ
ทาส	ทาส	ทาส
ทาสี	ทาสี	ทาสี
ทิกมฺพร	ทิกมฺพร	ทิกัมพร
ทิวา	ทิวา	ทิวา ทิพา
ทึรฺชม	ทึชม	ทึชม ทึรชม เทียรชม
ทุ : ข	ทุกฺข	ทุกข์
ทฺรฺกต	ทฺกฺกต	ทฺกตะ
ทฺรฺกติ	ทฺกฺกติ	ทฺกติ
ทูต	ทูต	ทูต
ทฤษฺฎิ	ทฤฎฺธิ	ทริฐิ ทฤษฎิ
เทว	เทว	เทพ
เทวดา	เทวดา	เทวดา
โทษา	โทโส	โทษ
ทฺรฺวฺย	ทพฺพ	ทรัพย์
ทวาร	ทวาร	ทวาร
ทวารपाल	ทวารपालก	ทวารบาล
ทฺวี่ป	ทึป	ทวี่ป
ชฺรณิ	ชฺรณึ	ชฺรณึ
ชฺรม	ชฺมม	ชฺรม
ชฺรมฺราช	ชฺมฺมราช	ชฺรมราชา

เทียบสำสกดฤต-บาลี-ไทย

สำสกดฤต	บาลี	ไทย
ธยาน	ฌาน	ฌาน
ชาติ	ชาติ	ชาติ
ชาตรี	ชาติ	ชาตรี
ชารา	ชารา	ชารา
ฐลี	ฐลี	ฐลี
ฐวช	ฐช	ฐวช
นฤษฏร	นฤษฏต	นฤษฏร นฤษฏต
นฤษฏเรศ	นฤษฏตตราช	นฤษฏรตราช
นกร	นกร	นกร
นท	นท	นท
นภส	นภ	นภ
นมสการ	นโม่การ	นมสการ
นย	นย	นย
นรก	นรก	นรก
นาฬ	นาลี	นาฬ
นาภ	นาภ	นาภ
นาม	นาม	นาม
นายก	นายก	นายก
นาร	นาร	นาร
นาสา	นาสา	นาสา
นักร	นักร	นักร
นักาย	นักาย	นักาย
นัคม	นัคม	นัคม
นิตย	นัจจ	นิตย นัจ
นัทาน	นัทาน	นัทาน
นัทรา	นัททา	นัทรา
นันทา	นันทา	นันทา

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
นิมิตฺต	นิมิตฺต	นิมิต
นียม	นียม	นียม
นिरนฺตร	นिरนฺตร	นිරันตร
นिरย	นिरย	นรก นีย
นิโรธ	นิโรธ	นิโรธ
นิรวาณ	นิพฺพาน	นิพพาน
นิตฺติ	นิตฺติ	นิตติ
เนตฺร	เนตฺต	เนตร
เนา	นาวา	นาวา
ปกฺข	ปกฺข	ปักข์
ปกฺขินฺ	ปกฺขี	ปักข์ ปักขิน
ปณฺฑิต	ปณฺฑิต	บัณฑิต
ปตี	ปตี	ปตี
ปตฺร	ปตฺต	บาตร
ปทสฺถาน	ปทฏฺฐาน	ปัทสถาน
ปราชย	ปราชย	ปราชัย
ปริชฺการ	ปริกฺขาร	บริหาร
ปริเทวน	ปริทฺทว	ปริเทวนา
ปริภาษณ	ปริภาสน	บริภาษ บริภาษ
ปริษท	ปริสา	บริษัท
ปรีวฺรต	ปรีวฺรต	ปรีวรรต
ปรีวาร	ปรีวาร	บริวาร
ปรีหาร	ปรีหาร	บริหาร
ปฺรณ	ปฺรณ	บรรณ
ปฺรยจฺก	ปฺลลฺก	บัลลังก์
ปฺรยาย	ปฺรียาย	ปรียาย บรรยาย

เทียบศัพท์-บาลี-ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
ปรุวด	ปพฺพต	บรรพต
ปาณทุกมฺพล	ปณฺทุกมฺพล	บัณฑิตมัพล
ปาตุกา	ปาตุกา	บาทุกา
ปาป	ปาป	บาป
ปาสก	ปาสก	บาศ
ปีฎก	ปีฎก	ปีฎก
ปตถ	ปีตุ	บิดา
ปีศาจ	ปีศาจ	ปีศาจ
ปรีดี	ปีติ	ปีติ ปรีดี
ปุณฺย	ปุณฺณ	บุญณะ
ปุตร	ปุตฺต	บุตร
ปุทฺถล	ปุคฺคล	บุคคล
ปุณฺนาค	ปุณฺนาค	บุญนาค
ปุรุษ	ปุริส	บริษัท
ปุຍฺกร	โปกฺขร	บุษกร
ปุຍฺกรณี	โปกฺขรณี	โบทกรณี
ปุຍฺป	ปุยฺพ	บุษบา บุยพา
ปุชา	ปุชา	บุชา
ปุชิต	ปุชิต	บุชิต
ปุรว	บุพฺพ	บุรพ บุพ
ปุรวเทว	บุพฺพเทว	บุพเทพ
ปจฺจฉา	ปจฺจฉา	ปัจฉา
ปถุคฺชน	ปถุคฺชน	บุถุชน
ปถุถวี	ปฐฺวี	ปฐพี ปฐวี ปถวี ปถพี
ปรุการ	ปการ	ประการ
ปรุกาศ	ปกาศ	ประกาศ
ปรุกฤติ	ปกติ	ปกติ ปรกติ

เทียบศัพท์สกฤต-บาลี-ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
ปฺรชา	ปชา	ประชา
ปฺรชาปติ	ปชาปติ	ประชาปตี
ปฺรชฺษา	ปญฺษา	ปัญญา ปรัชญา
ปฺรณิธาน	ปณิธาน	ปณิธาน ประณิธาน
ปฺรณิธิ	ปณิธิ	ปณิธิ ประณิธิ
ปฺรณีต	ปณีต	ปณีต ประณีต
ปฺรติกฺูล	ปฏิกฺูล	ปฏิกฺูล
ปฺรติชฺฌาน	ปฏฺิฌนา	ปฏิฌญา ปฏิฌาณ
ปฺรติภาณ	ปฏฺิภาณ ปฏฺิภาณ	ปฏิภาณ
ปฺรติมา	ปฏฺิมา	ปฏิมา
ปฺรติรูป	ปฏฺิรูป ปฏฺิรูป	ปฏิรูป
ปฺรตฺยกฺษ	ปจฺกฺษ	ประจกฺษ์
ปฺรตฺยนต	ปจฺนต	ปัจจันต์
ปฺรตฺยย	ปจฺย	ปัจย
ปฺรตฺม	ปจฺม	ปฐม ประตฺม
ปฺรทีป	ปทีป	ประทีป
ปฺรธาน	ปธาน	ประธาน
ปฺรปา	ปปา	ประปา
ปฺรภา	ปภา	ประภา
ปฺรภากร	ปภฺกกร	ประภากร
ปฺรมาณ	ปมาณ	ประมาณ
ปฺรมาท	ปมาท	ประมาท
ปฺรราชฺล	ปญฺล	ปราชญ์
ปฺรราณ	ปาณ	ปราณ
ปฺรารุณนา	ปตฺรณนา	ปรารุณนา
ปฺรราสาท	ปราสาท	ปราสาท
ปฺริย	ปฺริย	ปรีชา ปิย

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
เปรีต	เปต	เปรีต
เปรมนุ	เปม	เปรม
ไปรมุณีย์	เปสนีย์	ไปรมุณีย์
พนรุ	พนรุ	พันธุ
พลาหก	วลาหก	วลาหก
พยุห	พยุห	พยุห
พุรหมนุ	พุรหม	พรหม
พุรหมจรัย	พุรหมจรัย	พรหมจรัย
พุราหุมน	พุราหุมน	พราหุมน
ผาณิต	ผาณิต	ผาณิต
พาด	พาด วาด	พาด
พาหุ	พาหุ	พาหุ พาหา
พีช	พีช	พีช
พุทุธ	พุทุธ	พุทุธ
ภกต	ภกต	ภัก
ภกวต	ภกวนต	ภควา ภควันต์
ภากิเนย	ภากิเนย	ภากิเนย
ภาชน	ภาชน	ภาชนะ
ภารุช	ภริยา	ภรรยา ภริยา
ภษา	ภสา	ภษา
ภษิต	ภสิต	ภษิต
ภิกษา	ภิกษา	ภิกษา ภิกขา
ภิกษุ	ภิกษุ	ภิกษุ
ภุชงค	ภุชงค	ภุชงค์
ภุมิ	ภุมิ	ภุมิ
เกษช โภษชช	เกสช เกสชช	เกสช
โภค	โภค	โภค โภคา

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
โกชน	โกชน	โกชนะ โกชนา
ภุมร	ภุมร	ภุมร
ภุราตถ	ภาตุ	ภาดา ภาต
มกร	มกร	มังกร
มงฺกล	มงฺกล	มงคล
มณิ	มณิ	มณี
มณฺฑป	มณฺฑป	มณฑป
มณฺฑล	มณฺฑล	มณฑล
มตี	มตี มุตติ	มตี
มตฺตย	มจฺจน	มัจฉา มัตตยา
มจฺจรส	มจฺจรส	มจฺจรส
มชฺชเทศ	มชฺชเทศ	มัชฌประเทศ
มชฺชม	มชฺชมิ	มัชฌม
มชฺชมา	มชฺชมิมา	มัชฌิมา
มนตฺ	มน	มนัส
มนุชฺช	มนุสฺส	มนุษย์
มโนรถ	มโนรถ	มโนรถ
มนฺตร	มนต	มนต์ มนตร์
มนฺตรินุ	มนตฺ	มนตร์
มนฺทริ	มนฺทริ	มนเทียร
มรณ	มรณ	มรณ มรณะ
มหตฺ	มหนต	มหันต์
มหิสี	มเหสี	มเหสี
มเหสฺวาร	มหิตฺสว	มเหศวร
माणว	माणว	माणพ
มาตถ	มาตุ	มารดา
มาตฺรา	มตฺตา	มาตรา

เทียบศัพท์สกฤต—บาลี—ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
มาชา	มาชา	มาชา มารชา
มาชาการ	มาชาการ	มาชาการ
มาร	มาร	มาร
มารุต	มาลุต	มารุต มาลุต
มารุค	มคค	มรรค มรคา มารค
มาลา	มาลา	มาลา
มิตร	มิตต	มิตร
มกุฏ	มกุฏ	มงกุฏ
มุกตา	มุตตา	มุกตา
มุนินฺทร	มุนินฺท	มุนินทร์
มุตฺร	มุตฺต	มุตฺร
มูรฺชาภิเชก	มูรฺชาภิเสก	มูรฺชาภิเชก
มฤษา	มฺสา	มฺสา
มฤค	มค มิก	มฤค
มฤตยู	มจฺจุ	มฤตยู
เมขลา	เมขลา	เมขลา
เมฆ	เมฆ	เมฆ
เมธา	เมธา	เมธา
ไมตรี	เมตฺติ	ไมตรี
ไมถุน	เมถุน	เมถุน
ไมเรข	เมรข	เมรข
โมฆ	โมฆ	โมฆ
โมห	โมห	โมห
ยกฺษ	ยกฺข	ยักษ์
ยชฺล	ยชฺล	ยัญ
ยจาก	ยจาก	ยจาก
ยาดฺรา	ยาดฺรา	ยาดฺรา

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
ยาน	ยาน	ยาน
ขาม	ขาม	ขาม
บุคคล	บุคคล	บุคคล
บุทุช	บุทุช	บุทุช
ยวติ	ยวติ	ยวติ
โยนิ	โยนิ	โยนิ
รกษส	รกษส	รกษส
รชนี	รชนี	รชนี
รตฺน	รตฺน	รัตน์ รัตนะ
รถ	รถ	รถ
รวี	รวี	รวี รพี
รศฺมิ	รศฺมิ	รศฺมิ รังส
รส	รส	รส
ราชน	ราช	ราชา ราชัน
ราชนุช	ราชณฺช	ราชันย์ ราชัญ
ราศี	ราศี	ราศี
ราชภูร	ราชภู	ราชภู ราชู
ราหุ	ราหุ	ราหุ
รูป	รูป	รูป
เรณู	เรณู	เรณู
โรค	โรค	โรค
ลกษณ	ลกษณ	ลักษณะ
ลกษม	ลกษ	ลักษณะ
ลพฺฐ	ลพฺฐ	(ผล) ลัพท์
ลึงค	ลึงค	ลึงค
ลีลา	ลีลา	ลีลา
เลข	เลข	เลข เลขา

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
เดศ	เดศ	เดศ
โลก	โลก	โลก
โลมน	โลม	โลมา
โลห	โลห	โลหะ
โลหิต	โลหิต	โลหิต
วชฺร	วชฺร	เพชร วัชฺร วิเชียร
วฐุ	วฐุ	พฐุ
วชฺษมาต	วชฺษมาต	เพชรฆมาต
วนิตา	วนิตา	วนิดา
วร	วร	พระ พร
วรก	วรก	วรรค
วรม	วรส	วรรษา พรรษา
วสนต	วสนต	วสันต์
วสตุ	วตถุ	วัตถุ พัสตุ
วสตุร	วตถ	พัสดุ
วาจ	วาจา	วาจา
วาณิข	วาณิข	วาณิข พาณิข
วาณิขุช	วาณิขุช	พาณิขย์
วานร	วานร	วานร
วาริ	วาริ	วาริ
วาสุเทว	วาสุเทว	วาสุเทพ
วาท	วาท	วาท พาท พำห้
วาหน	วาหน	วาหนะ พาหนะ
วิการ	วิการ	วิการ
วิกุรห	วิกุคห	วิเคราะห์
วิจยน	วิจย	วิจัย
วิจารณา	วิจารณา	พิจารณา

เทียบศัพท์-บาลี-ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
วิชย	วิชย	วิชัย
วิชฺฌาน	วิญฺญาณ	วิญญาน
วิชฺฌ	วิญฺญ	วิญญู
วิทฺยตุ	วิทฺย	วิทย์
วิธี	วิธี	วิธี พิธี
วินาส	วินาส	วินาศ
วิปฺรยาส	วิปฺรียาส วิปฺลลาส	วิปลาศ
วิปฺล	วิปฺล	วิบูล พิบูล
วิมล	วิมล	วิมล พิมล
วิมาน	วิมาน	วิมาน
วิลาศ	วิลาศ	วิลาศ
วิวาท	วิวาท	วิวาท
วิวาท	วิวาท	วิวาท วิวาทะ
วิเวก	วิเวก	วิเวก
วิสาขา	วิสาขา	วิสาขะ วิสาขา
วิศาล	วิศาล	วิศาล
วิสุวาส	วิสุวาส	วิสาสะ
วิษ	วิษ	พิษ
วิษย	วิษย	วิสัย
วิสรชฺชน	วิสุตฺตชฺชน	วิสัยชนา
วิสตฺถาร	วิสตฺถาร	วิสตถาร พิสตถาร
วิหค	วิหค	วิหค
เวหายสฺ	เวหายสฺ เวหาส	เวหาส
วิหาร	วิหาร	วิหาร
วิณฺา	วิณฺา	วิณฺา
วิถี	วิถี	วิถี
วิริย	วิริย	วิริยะ เพียร

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
วฤกษ	รุกษ	พฤกษ์
วฤตต	วฤฏฐ	วิฤณะ
วฤษภ	อุสภ	พฤษภ
เวทนา	เวทนา	เวทนา
เวส	เวส	เพส
เวสุยา	เวสียา	แพศยา
ไวชยนุต	เวชยนุต	ไพชยนต์
ไวร	เวร	เวร
ไวศรวณ	เวสสวณ	เวสสวัน
วูชชน	วีชนี	วีชนี
วูยาธิ	วูยาธิ	พยาธิ
วูยามร	วูยคม วูยามร	พยัคฆ์
วูยาปาท	วูยาปาท	พยาบาท
วูณชชน	วูณชชน	พัญชนะ
วูยาหาร	โวหาร	โวหาร
ศกุน	ศกุน	ศกุนา
ศกุนิ	ศกุนี	ศกุนี
ศกุตติ	ศตฺติ	ศักดิ์
ศพฺท	ศทฺท	ศัพท์
ศพฺทศาสตร์	ศทฺทศตฺถ	ศัพทศาสตร์
ศยฺยา	เสยฺยา	ไสยา ไสยาสน์
ศร	ศร	สระ
ศรณ	ศรณ	สรณะ
ศวีร	ศวีร	สวีระ
ศากฺยมุนิ	ศกฺยมุนิ	ศากยมุนี
ศษา	ศษา	สาขา
ศานฺติ	สนฺติ	สันติ ศานติ

เทียบศัพท์สกฤต-บาลี-ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
ศาลา	ศาลา	ศาลา
ศาสน	ศาสน	ศาสนา
ศาสฺตฤ	สฺตฤ	ศาสดา
ศีกฺษา	ศีกฺษา	ศีกษา
ศึขร	ศึขร	ศึขร สิงขร
ศึลา	ศึลา	ศึลา
ศึลป	ศึลป	ศึลปะ
ศึลปศาลา	ศึลปศาลา	ศึลปศาลา
ศึลปึน	ศึลปึก	ศึลปึน
ศึว	ศึว	ศึวะ
ศึษย	ศึสฺส	ศึษย์
ศึรฺษ	ศึส	ศึรฺษะ
ศึล	ศึล	ศึล
ศึนฺก	ศึนฺข	ศึนฺข
ศึทฺร	ศึทฺท	ศึทฺร
ศึนฺย	ศึณฺณ	ศึนฺย ศึณฺณ
ศึศฺกษ	ศึช	ศึช
ศึสฺล	ศึล	ศึล
ศึศก	ศึศก	ศึศก
ศึศกฺน	ศึศกฺณ ศึศกฺน	ศึศกฺณ
ศึศกา	ศึศกา	ศึศกา
ศึศฺมศาน	ศึศฺม	ศึศฺม
ศึศฺมศฺร	มศฺส	มศฺส
ศึชยาม	ศึชาม	ศึชาม
ศึชฺรทฺธา	ศึชฺรทฺธา	ศึชฺรทฺธา
ศึชฺรทฺช	ศึชฺรทฺช	ศึชฺรทฺช
ศึชฺรตฺร	ศึชต	ศึชต

เทียบศัพท์—บาลี—ไทย

ศัพท์	บาลี	ไทย
เสถขมนุ	สีเสตุม	เสลด
โสถก	สีโลก	โสถก
เสวตฉตฺร	เสตฉตฺต	เสวตฉัตร
สํสย	สํสย	สงสัย
สสฺตว	สนฺตว	สันถวะ
สํสฺถาน	สนฺธาน	สันฐาน
สกล	สกล	สกล
สํเกฺษปณ	สงฺเขป	สังเขป
สํขยา	สงฺขา สงฺขยา	สังขยา
สํคม	สงฺคม	สังคม
สํคฺรห	สงฺคห	สงเคราะห์
สํคฺราม	สงฺคาม	สงคราม
สํม	สงฺม	สงฆ์
สํชฺญา	สญฺญา	สัญญา
สตฺย	สจฺจ	สัจ สัตย์
สทฺฤศ	สทฺิส	สาทิส
สํตติ	สนฺตติ	สันตติ
สํตาน	สนฺตาน	สันดาน
สํเทห	สนฺเทห	สนเท่ห์
สพฺรหฺมจาริน	สพฺรหฺมจารี	สพรหมจารี
สภา	สภา	สภา
สมชฺญา	สมญฺญา	สมญา สมัญญา
สมชฺยา	สมชฺขา	สมัชชา
สมย	สมย	สมัย
สมร	สมร	สมร
สมรฺถ	สมรฺถ	สมรรถ

เทียบคำสกฤต-บาลี-ไทย

สกฤต	บาลี	ไทย
สมาธิ	สมาธิ	สมาธิ
สมาน	สมาน	สมาน
สมุทฺย	สมุทฺย	สมุทฺย
สมุทฺร	สมุทฺร	สมุทฺร
สัมปตฺติ	สัมปตฺติ	สมบัติ
สฺรค	สคฺค	สรรค
สฺรปปี	สปปี	สปี
สฺรว	สพฺพ	สรรพ
สฺรวชฺล	สพฺพชฺล	ศัพท์ชฺล
สฺหายน	สฺหายน	สหาย
สฺสาคร	สฺสาคร	สาคร
สฺสาชารณ	สฺสาชารณ	สาชารณ
สฺสาช	สฺสาช	สาช
สฺสามานุช	สฺสามนุช	สามัญ สามานย์
สฺสารถิ	สฺสารถิ	สารถิ
สฺสิทฺฐารุถ	สฺสิทฺฐารุถ	สิทฺฐัตถ สิทฺฐารถ
สฺสีมา	สฺสีมา	สีมา
สฺสุข	สฺสุข	สุข
สฺสุคต	สฺสุคต	สุคต
สฺสุทฺรสน	สฺสุทฺรสน	สุทฺสน์ สุทฺรสน์
สฺสุทฺรมน	สฺสุทฺรมน	สุทฺรรมน
สฺสุนทฺร	สฺสุนทฺร	สุนทฺร
สฺสุนทฺรี	สฺสุนทฺรี	สุนทฺรี
สฺสุปฺรณ	สฺสุปฺรณ	สุปฺรณ
สฺสุรภิ	สฺสุรภิ	สุรภิ
สฺสุรโลก	สฺสุรโลก	เทวโลก สุรโลก
สฺสุรา	สฺสุรา	สุรา

เทียบศัพท์สกฤต—บาลี—ไทย

ศัพท์สกฤต	บาลี	ไทย
ศุกร	ศุกร	ศุกร
ศุกรขุม	ศุกรขุม	ศุกรขุม
ศุตฺร	ศุตฺต	ศุตฺร
ศุรุษ	ศุริย	ศุริย ศุริยา ศุริย์ ศุริย์
เสนา	เสนา	เสนา
เสวก	เสวก	เสวก
ไสนฺชว	สินฺชว	สินฺชพ
ศกนฺช	ขนฺช	ขันชฺ ศกนชฺ
ศตฺร	ถฺร	ศถฺร
ศตฺน	ถน	ถน
ศตฺร	อิตฺถิ ธิ	ศตฺร อิตฺถิ
ศถ	ถ	ศถ
ศถว	ถ	ถระ ศถว
ศถาน	ฐาน	ศถาน ฐาน
ศถาว	ถาว	ถาว ศถาพ
ศถิตฺติ	ฐิตฺติ	ศถิตฺติ ฐิตฺติ
ศถิร	ถิร	เสถียร
ศถาน	นหาน สินาน	ศถาน
ศถุษา	ศถุสิตา ศถุสหา หุตา	ศถุสิตา
ศถุห	สินฺห เสนฺห	เสนหฺ เสนหา
ศปรุศ	พศ	พศ
ศมฤติ	สตี	สตี สมฤติ สมปฤติ
ศวปฺน	ศวปฺน	ศวปฺน
ศวภาว	สภาว	สภาว
ศวขฺม	ศวขฺม	ศวขฺม
ศว	ศว	ศว
ศวสฺตี	ศวสฺตี	ศวสฺตี

เทียบศัพท์บาลี-ไทย

ศัพท์บาลี	บาลี	ไทย
สุวรรณ	สวค	สุวรรณ
สุวามิ	สาม	สาม สาม
ไสวริน	เสรี	เสรี
หรรษ	หาส	หรรษา
หต	หตถ	หัตถ์
หสติ	หตถิ	หัตถิน
หายน	หายน	หายน
หิส	หิส	หิงสา หิงสา
หิมวัต	หิมวัต	หิมพานต์
หฤทย	หทย	หฤทัย หทัย

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณิช

หนังสืออ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

- Oldenberg Hermann, Vinaya Pitakam Vol. 1 London, 1882.
Coomaraswamy, Buddha and the gospel of Buddhism, New York, 1916.
Norman K.R., Elders' Verses 1, PTS ed., 1969.
Davids T.W., Buddhist India, London, 1903.
Horner I.B., The Book of Discipline part 1, PTS ed., 1957.
Malalasekera G.P., Pali Literature of Ceylon, Columbo, 1958.
Warder A.K., Pali Metre PTS ed., 1967.
Adikaram E.W., Early History of Buddhism in Ceylon, Columbo, 1957.
Warder A.K., Introduction into Pali, PTS ed., 1963.
Geiger W., Pali Literature and Language, English Translated by B. Ghosh, 1968.
Perry E.D., Samskrit Primer, Columbia, 1963.
Mc Donell A.A., A Samskrit Grammar for Students, Oxford, 1962.
Nanamoli, Pitaka Disclosure, PTS ed., 1964.
Nanamoli, The Guide, PTS ed., 1962.
Davids Rhys Mrs., Psalms of the Early Buddhists, PTS ed., 1964.
Tipitakam Concordance, PTS ed.
Critical Pali-English Dictionary Vol. 1, Copenhagen.
Pande O.C., Studies in the Origin of Buddhism, Allahabad, 1957.
Davids T.W., The History and Literature of Buddhism, Calcutta, 1962.
Davids Rhys Mrs., Compendium of Philosophy, PTS ed., 1967.
Law B.C., A History of Pali Literature, 1933.
Anderson Dines, A Pali Glossary, 1904.

ภาษาไทย

- พระไตรปิฎกพิมพ์อักษรไทย ฉบับสยามรัฐ รวมทั้งอรรถกถา ฎีกา ต่าง ๆ
พระไตรปิฎกภาษาไทย เฉพาะเล่มที่ ๒๒
นาคประทีป สัสตฤตเทียบมคธ ไทยเขมม (พ.ศ. ไม่แจ้ง)
นาคประทีป บาลี-สยาม อภิธาน โรงพิมพ์ไท พ.ศ. ๒๔๖๔
หลวงเทพรัตนาศิษย์ บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๘๕
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส บาลีไวยากรณ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๐๓

รูปสิทธิปกรณ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการ จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๗
กจายนมูล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๔

สุขุพ ปุณฺณานุภาพ พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน พ.ศ. ๒๕๐๓

วิสุทธิมรรค เสด็จ เฉพาะเล่ม ๖ ศ. ธรรมภักดี จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

พระมหาบุญรอด สุขุโว ปาฐกถาเรื่อง งานคั่นคว่ำภาษาบาลีในตะวันตก พ.ศ. ๒๔๘๔

สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับที่ ๓ ปีที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณฺณวณฺโณ สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัย แปล พ.ศ. ๒๕๐๖

พระศรีวิสุทธิโมลี พจนานุกรมพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๓

พระอุตรคณาธิการ—พระมหาจำลอง ฐิริปญฺโญ พจนานุกรมบาลี—ไทย ฉบับนักศึกษ
(พ.ศ. ไม่แจ้ง)

หลวงเทพทรุณานุศิษฏ์ ธาตุปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี—ไทย มหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๔๕๔

หลวงเทพทรุณานุศิษฏ์ พจนานุกรมธาตุตักกุต มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๕๔

นาคประทีป บาลีอภิธานปทีปิกาพร้อมทั้งสุจิ โรงพิมพ์ไท พ.ศ. ๒๔๖๔

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ตำนานพุทธเจดีย์สยาม พ.ศ. ๒๔๖๕

อภิธานปทีปิกา สุจิ โรงพิมพ์ไท พ.ศ. ๒๔๖๔

การศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษา ตามแนวภาษาศาสตร์เชิงประวัติ

ภาษา หมายถึง เสียงพูดที่มีระเบียบและมีความหมาย ซึ่งมนุษย์ใช้ในการสื่อความคิด ความรู้สึก และในการที่จะให้ผู้ที่เราพูดด้วยทำสิ่งที่เราต้องการ และแทนสิ่งที่เราพูดถึง การศึกษาภาษา เราอาจจะศึกษาได้เป็น ๒ แนว ประการแรก เราอาจจะศึกษาภาษาพื้นเมืองของตนเองหรือภาษาต่างประเทศเพื่อจะได้มีความรู้ความสามารถที่จะนำภาษานั้น ๆ มาใช้ได้ถูกต้อง คือสามารถที่จะพูด ฟัง อ่าน และเขียนภาษานั้นได้ พูดง่าย ๆ ก็คือศึกษาภาษาเพื่อจะนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำหรับสื่อความคิด ความรู้สึกและความต้องการ ฯลฯ ในการศึกษาภาษาพื้นเมืองนั้น เมื่อเป็นเด็กก็เริ่มหัดพูดหัดฟังก่อน ต่อมาเมื่อเข้าโรงเรียนแล้ว จึงหัดอ่านและเขียน คนไทยทุกคน (ยกเว้นคนใบ้) ก็พูดภาษาไทยได้ ฟังภาษาไทยรู้เรื่อง สามารถนำภาษาไทยมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ แต่ผู้ที่ได้รับการศึกษาเท่านั้นที่จะสามารถอ่านและเขียน ยิ่งได้รับการศึกษามากขึ้นก็จำเป็นต้องฝึกหัดอ่านและเขียนมากขึ้น ทั้งนี้เพราะภาษาพูดมักจะเป็นข้อความสั้น ๆ ไม่สลับซับซ้อนมากเท่ากับภาษาเขียน ซึ่งอาจจะเป็นข้อความที่ยาวสลับซับซ้อน ศัพท์ที่ใช้ในภาษาพูดในชีวิตประจำวันก็มีจำนวนจำกัดกว่าศัพท์ที่ใช้ในทางวิชาการ จึงเป็นความจำเป็นที่นักศึกษาระดับสูงจะต้องศึกษาภาษาพื้นเมืองกันด้วย ประการที่สอง เราอาจจะศึกษาภาษาเพื่อให้รู้และเข้าใจลักษณะของภาษาในฐานะที่มันสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อหรือเป็นตัวกลาง ให้มนุษย์ได้ใช้ติดต่อสื่อสารกันได้ คือศึกษาการทำงานและหน้าที่ของกลไกซึ่งเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญของภาษา เราอาจจะศึกษาลักษณะของภาษาแต่ละสมัย เช่น สมัยปัจจุบัน สมัยอยุธยา สมัยสุโขทัย เป็นต้น หรือจะศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษาก็ได้

การศึกษาภาษาตามแนวแรกนั้นเปรียบได้กับการเรียนขับรถ เพื่อจะได้สามารถใช้รถเป็นพาหนะได้ ส่วนการศึกษาภาษาตามแนวที่สองนั้นเปรียบได้กับการเรียนให้รู้และเข้าใจการทำงานและหน้าที่ของกลไก ซึ่งประกอบขึ้นมาเป็นเครื่องยนต์และตัวรถ ซึ่งสามารถทำให้รถแล่นได้

นักภาษาศาสตร์สมัยใหม่เป็นผู้ที่สนใจจะศึกษาภาษาตามแนวที่สอง คือต้องการจะรู้ว่า ภาษานั้นประกอบขึ้นด้วยอะไรบ้าง มีส่วนใดสัมพันธ์กับส่วนใดบ้าง ศึกษาทั้งลักษณะที่เป็นสากลซึ่งมีอยู่ในทุกภาษาและลักษณะเฉพาะของแต่ละภาษา

การที่จะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องราวของภาษาได้ นักภาษาศาสตร์ก็ต้องอาศัยการนำภาษามาวิเคราะห์ และในการวิเคราะห์ก็ต้องอาศัยหลักเกณฑ์และทฤษฎีต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น นักภาษาศาสตร์จึงจำเป็นต้องคิดค้นทฤษฎีต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ภาษาด้วย วิชาภาษาศาสตร์สมัยใหม่จึงเป็นวิชาที่ว่าด้วยทฤษฎีที่จะใช้ในการวิเคราะห์ภาษาด้านต่าง ๆ และในการวิเคราะห์ก็ใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ คือ ขั้นแรกก็ใช้วิธีสังเกตข้อมูลโดยอาจจะฟังภาษาที่พูดกันอยู่จริง ๆ โดยตรง แล้วจดบันทึกรวบรวมไว้ หรือบันทึกเสียงที่คนพูดลงในเครื่องบันทึกเสียงก่อนแล้วนำมาฟังภายหลังก็ได้ เท่ากับเป็นการรวบรวมข้อมูลไว้ขั้นหนึ่งก่อน ต่อไปก็นำข้อมูลเหล่านั้นมาพิจารณาแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ แล้วตั้งเป็นหลักเกณฑ์ข้อสมมุติฐานขึ้น ขั้นต่อไปก็พิสูจน์ว่าหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่วางไว้นั้นถูกต้องหรือไม่ เนื่องจากคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ซึ่งเราถือว่าพูดภาษาเดียวกันนั้น เมื่อศึกษาดูให้ละเอียดแล้วจะเห็นว่า แต่ละคนจะพูดภาษาไม่เหมือนกันทีเดียว ในปัจจุบันนี้เมื่อศึกษาภาษาใดก็ตาม นักภาษาก็มักจะเริ่มศึกษาภาษาของคน ๆ เดียวก่อน

เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ภาษาย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ในช่วงอายุคนหนึ่งจึงไม่ค่อยรู้สึก เพราะต่างก็รู้สึกภาษาที่พูดใช้ก็เหมือนกับที่เราใช้เองและที่ลูกหลานเราใช้ แต่เมื่อนับย้อนหลังไปหลาย ๆ ช่วงอายุคนเราจะรู้สึกได้ทันทีว่า ภาษาที่คนสมัยก่อนใช้กับที่คนปัจจุบันใช้นั้นแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่นเมื่อเราอ่านศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงแล้วเทียบกับภาษาในปัจจุบัน เราจะเห็นว่าภาษาแตกต่างกัน ทั้งนี้เป็นเพราะภาษาได้เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง

ในเมื่อภาษาเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การที่จะเข้าใจลักษณะภาษาให้ต้องแท้ เราก็ควรจะทราบประวัติความเป็นมาของภาษาด้วยว่า แต่ละภาษาได้มีวิวัฒนาการมาอย่างไร เราจึงแบ่งภาษาศาสตร์ออกได้เป็น ๒ สาขา คือ การศึกษาลักษณะของภาษาที่ใช้กันอยู่ในแต่ละสมัย หรือในแต่ละระยะเวลาหนึ่งจัดเป็นภาษาศาสตร์พรรณนา (Descriptive Linguistics) ส่วนการศึกษาภาษาหนึ่ง ๆ ตั้งแต่ ๒ สมัย หรือ ๒ ระยะเวลาขึ้นไป ก็จัดเป็นภาษาศาสตร์เชิงประวัติ (Historical Linguistics)

ในการศึกษาประวัติของภาษานั้น อาจกล่าวได้ว่าแบ่งเป็น ๒ ชั้น

๑. ถ้าจะศึกษาประวัติของภาษาแต่ละภาษาย้อนไปในอดีตให้ไกลเท่าที่มีหนังสือเป็นหลักฐานอยู่ ก็เรียกว่าเป็นการศึกษาภาษาเชิงประวัติ

ในภาษาศาสตร์ เรามีวิธีการศึกษาภาษาซึ่งเรียกว่า **ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (The Historical Method)** ซึ่งเป็นระเบียบที่ใช้ในการสืบสาวให้รู้ประวัติความเป็นมาในเรื่องความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละภาษา ย้อนกลับไปจนถึงสมัยต้นๆ ที่เราสามารถหา

เอกสารที่บันทึกไว้เป็นหลักฐานได้ เช่น สืบสาวประวัติความเป็นมาของภาษาไทยโดยย้อนกลับไปจนถึงสมัยสุโขทัยดังกล่าวแล้ว หรือสืบสาวประวัติของภาษาอังกฤษย้อนกลับไปหาเอกสารซึ่งบันทึกไว้เป็นภาษา แองโกล-แซ็กซอน (อังกฤษโบราณ) หรือประวัติของภาษาเยอรมัน ก็สืบสาวกลับไปหาภาษาเยอรมันสูงสมัยเก่า (Old High German) เป็นต้น

๒. ถ้าจะศึกษาประวัติของภาษาแต่ละภาษาไปในอดีตให้ไกลกว่านั้น คือไปถึงสมัยซึ่งไม่มีหลักฐานอยู่เลย ก็เรียกว่าเป็นการศึกษาภาษาเชิงเปรียบเทียบ หรือไม่ก็เรียกควบกันไปว่า การศึกษาภาษาเชิงเปรียบเทียบและเชิงประวัติ เพราะในการศึกษาประวัติโดยวิธีนี้จะต้องอาศัยวิธีซึ่งเรียกว่าระเบียบวิธีเปรียบเทียบ (Comparative Method) ซึ่งจะต้องอาศัยภาษาต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นคนละภาษากันแล้วเป็นหลักฐานและนำมาเปรียบเทียบกันเพื่อสืบสาวย้อนกลับไปดูว่า ภาษาเหล่านี้มีลักษณะพอที่จะให้นักภาษาศาสตร์นิษฐานว่า มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันมาจากภาษาต้นกำเนิดเดียวกันหรือไม่ และนักภาษาก็จะพยายามคิดตั้งเป็นข้อสมมุติฐานด้วยว่า ภาษาเดิมที่เป็นภาษาต้นกำเนิดนั้นควรจะมีลักษณะอย่างไร เป็นการศึกษาประวัติของภาษาหลาย ๆ ภาษาพร้อมกันไปเลย

วิชาสองสาขานี้เกี่ยวเนื่องกันอยู่มาก เราจะศึกษาภาษาเชิงประวัติได้ก็ต่อเมื่อเราได้ศึกษาภาษาเชิงวรรณาก่อนแล้ว คือเราจะต้องรู้ลักษณะของภาษานั้น ๆ แต่ละสมัยเสียก่อน จึงจะสามารถรู้ประวัติความเป็นมาของภาษานั้น ๆ ได้

ในการศึกษาลักษณะของภาษาตามแนวภาษาศาสตร์วรรณานั้น ในปัจจุบันจะศึกษาลักษณะทั้งทางด้านเสียง ด้านไวยากรณ์ และด้านความหมาย ทางด้านเสียง เช่นว่า ในภาษานั้น ๆ มีเสียงชนิดใดบ้าง ที่เป็นเสียงที่มีความสำคัญในแต่ละคำ เสียงพยัญชนะ เสียงสระ เสียงสูงต่ำ เสียงสั้นยาว หรือการลงเสียงหนักเบา (stress) ในภาษาไทยเสียงสูงต่ำ หรือที่เราเรียกว่า เสียงวรรณยุกต์ มีความสำคัญเท่า ๆ กับเสียงพยัญชนะและสระ เพราะอาจจะเป็นสิ่งเดียวกันที่ทำให้คำ ๒ คำมีความหมายแตกต่างกันได้ เช่นเดียวกับพยัญชนะและสระ ตัวอย่างเช่น มา/ม้า เราถือว่าเป็นคำ ๒ คำ ที่มีความหมายต่างกัน ออกเสียงพยัญชนะ สระ เหมือนกัน ต่างกันที่เสียงวรรณยุกต์เท่านั้น เราจึงถือว่าเสียงวรรณยุกต์สามัญในคำ มา และเสียงวรรณยุกต์ตรีในคำ ม้า มีความสำคัญในภาษาไทย เมื่อเทียบกับตัวอย่าง มา/นา ซึ่งเป็นคำ ๒ คำที่มีความหมายต่างกัน สระกับวรรณยุกต์เหมือนกัน ต่างกันที่เสียงพยัญชนะต้นเท่านั้น เราจึงถือว่าเสียงพยัญชนะต้น [ม] กับ [น] มีความสำคัญในภาษาไทย หรือเมื่อเทียบกับ มา/มี ซึ่งเป็นคำ ๒ คำ ที่มีความหมายต่างกัน มีเสียงพยัญชนะต้นและเสียงวรรณยุกต์เหมือนกัน แต่ต่างกันที่เสียงสระ เราจึงถือว่าเสียงสระ [อา] ในคำ มา และเสียงสระ [อี] ในคำ มี มีความสำคัญในภาษาไทย จะเห็นว่าทั้งเสียงวรรณยุกต์

เสียงพยัญชนะและเสียงสระ ต่างก็อาจจะเป็นปัจจัยเดี่ยวที่ทำให้คำ ๒ คำมีความหมายแตกต่างกันได้ เราจึงถือว่า เสียง ๓ ชนิดนี้ มีความสำคัญในภาษาไทย และในภาษาศาสตร์ก็เรียกเสียงที่มีความสำคัญนี้ว่า หน่วยเสียง (Phoneme) เมื่อเรารู้ลักษณะเช่นนี้แล้วเราก็ต้องศึกษาต่อไปว่า หน่วยเสียงแต่ละชนิดมีจำนวนเท่าไร เมื่อศึกษาภาษาอังกฤษ เราจะเห็นว่าเสียงพยัญชนะและเสียงสระมีความสำคัญในคำแต่ละคำ แต่เสียงสูงต่ำจะไม่มี ความสำคัญในคำแต่ละคำ เพราะเสียงสูงต่ำในภาษาอังกฤษจะไม่มีปัจจัยเดี่ยวที่ทำให้คำ ๒ คำ มีความหมายแตกต่างกัน คือ ไม่ว่าเราจะออกเสียงคำ pin เป็น [พิน] หรือ [พิน] เราก็ยังถือว่า เป็นคำ ๆ เดียวกันอยู่นั่นเอง เพราะความหมายไม่ได้แตกต่างออกไป เสียงสูงต่ำในภาษาอังกฤษจึงไม่ถือว่าเป็นเสียงที่มีความสำคัญ คือไม่เป็นหน่วยเสียง การศึกษา ลักษณะของเสียงในแต่ละภาษา จะต้องศึกษากันอย่างละเอียด ว่ามีเสียงที่สำคัญ ๆ ก็ชนิด อะไรบ้าง และเสียงที่สำคัญหรือหน่วยเสียงเหล่านี้ประกอบกันขึ้นเป็นพยางค์ เป็นคำ เป็น กลุ่มคำ หรือเป็นประโยคอย่างไรต่อไป แต่ละภาษามีระเบียบของการจัดเสียงเป็นหน่วย เสียง และการจัดหน่วยเสียงเป็นพยางค์ เป็นคำ ๆ ลว ๆ แตกต่างกันไป บางที่เราก็รวมเรียก ระเบียบนี้ว่า ระบบเสียงของแต่ละภาษา

ส่วนลักษณะทางด้านไวยากรณ์นั้น เราอาจจะศึกษาว่า มีส่วนประกอบของคำส่วนใดบ้างซึ่งบอกหน้าที่ทางไวยากรณ์ เช่นในภาษาไทย มีเรื่องของคำซ้ำ ซึ่งอาจจะบอกหน้าที่ทางไวยากรณ์ได้ เช่น เมื่อเรานำเอาคำนามบางคำมาซ้ำเข้า เกิดเป็นรูปคำซ้ำขึ้นมา ทำให้ บ่งว่า คำนั้นเป็นพหูพจน์ เช่น เด็ก ๆ หมายถึง เด็กหลายคน แต่ถ้าหากเป็นคำเดี่ยว ๆ เช่น เด็ก อาจจะ เป็นเอกพจน์ หรือ พหูพจน์ก็ได้ เช่น เราพูดว่า เด็กกลับแล้วหรือยัง อาจจะ หมายถึง เด็กคนเดียว หรือหลายคนก็ได้ แต่ถ้าพูดว่า เด็ก ๆ กลับแล้วหรือยัง จะหมายถึง หลายคนเท่านั้น แต่ทั้งนี้จะมีคำนามเฉพาะที่เกี่ยวกับเครือญาติจำนวนไม่กี่คำเท่านั้น ที่บอก ลักษณะทางไวยากรณ์เช่นนี้ได้ เช่น พี่ ๆ น้อง ๆ ลูก ๆ หลาน ๆ น้า ๆ เป็นต้น หรือคำบาง คำเช่น หนุ่ม ๆ สาว ๆ คำนามส่วนใหญ่จะไม่มีลักษณะเช่นนี้ เช่นถ้าต้องการจะพูดว่า ฉัน ต้องการหนังสือหลายเล่ม แล้วจะพูดว่า ฉันต้องการหนังสือ ๆ ก็ย่อมจะไม่ใช่ภาษาไทย หรือในทางกลับกัน เมื่อเรานำเอาคำลักษณะนามมาซ้ำ เกิดเป็นรูปคำซ้ำ ทำให้บ่งว่า คำ นั้นเป็นเอกพจน์ เช่น ใช้ดินสอเป็นแท่ง ๆ หมายความว่า ใช้ดินสอที่ละหนึ่งแท่ง เป็นต้น

การศึกษาไวยากรณ์โดยดูจากส่วนประกอบของคำ หรือที่เราเคยอธิบายว่า โดยดู จากการเปลี่ยนแปลงรูปคำ เป็นการศึกษาศาสตร์สาขา ระบบหน่วยคำ (Morphology) คือ ส่วนประกอบของคำแต่ละส่วนที่บอกหน้าที่ไวยากรณ์ เราถือว่ามีความหมายและ เรียกว่าเป็น หน่วยคำ (Morpheme)

อย่างไรก็ดี เราก็จะเห็นว่า นี่เป็นแต่เพียงลักษณะส่วนน้อยในภาษาไทย ส่วนใหญ่แล้วเมื่อมีคำอยู่คำเดียว เราจะรู้หน้าที่ทางไวยากรณ์ยังไม่ได้ เราจะรู้หน้าที่ของมันก็ต่อเมื่อมันปรากฏอยู่ในกลุ่มคำ ซึ่งในไวยากรณ์จัดเป็น วลี ประโยค ตัวอย่างประโยคว่า เด็กอ้วนเหลือเกิน คำ อ้วน ในที่นี้ทำหน้าที่เป็นกริยาของประโยค ส่วนในประโยคว่า เด็กอ้วนมักกินจุ คำ อ้วน ในที่นี้ทำหน้าที่ขยาย เด็ก และ เด็กอ้วน ซึ่งเป็นวลีในที่นี้ ทำหน้าที่เหมือนกับคำ ๆ เดียว เช่น ผู้ชาย ในตัวอย่างว่า ผู้ชายมักกินจุ การศึกษาไวยากรณ์ของภาษาไทยจึงเป็นเรื่องของการศึกษาความสัมพันธ์ของคำ ตามแนวภาษาศาสตร์สาขา ระบบความสัมพันธ์ของคำที่เรียงกัน (Syntax) มากกว่า

ในบางภาษา ส่วนประกอบของคำแต่ละคำ จะเป็นสิ่งที่บ่งหน้าที่ไวยากรณ์ของคำนั้น ๆ ไปในตัว เช่น -ติ ในคำว่า จรติ ในภาษาบาลี จะบอกให้รู้ว่า คำนี้เป็นคำกริยาปัจจุบันกาล ซึ่งจะใช้กับประธานที่เป็นบุรุษที่ ๓ เอกพจน์ เป็นต้น ในภาษาประเภทนี้เราจำเป็นต้องศึกษาส่วนประกอบของคำ เพื่อจะได้รู้หน้าที่ทางไวยากรณ์ได้

ส่วนเรื่องความหมาย เราจะต้องรู้ว่า แต่ละคำในแต่ละสมัย ใช้ในความหมายอะไรบ้าง ปรกติก็จะรู้ได้จากพจนานุกรม

เมื่อเรารู้ลักษณะทุกด้านของภาษาแต่ละสมัยแล้ว เราก็สามารถจะนำลักษณะของภาษาต่างสมัยมาเปรียบเทียบกัน เพื่อดูความแตกต่างและวิวัฒนาการของภาษาในด้านต่าง ๆ ได้

การศึกษาลักษณะของภาษาในปัจจุบันย่อมจะทำได้ง่าย เพราะเป็นภาษาซึ่งยังมีคนใช้อยู่ แต่การศึกษาลักษณะของภาษาในสมัยก่อน ๆ นั้น มักจะเป็นปัญหา เพราะเราไม่สามารถศึกษาโดยตรงได้ เราจะต้องอาศัยศึกษาจากหนังสือต่าง ๆ ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยนั้น ๆ ตัวหนังสือเป็นสิ่งที่มนุษย์ในสังคมกำหนดขึ้นมา สำหรับใช้แทนเสียงในภาษา ซึ่งปรกติก็แทนได้ไม่ครบทุกอย่าง เช่น ในภาษาไทย เวลาเราพูด เราไม่ได้ลงเสียงหนัก (stress) ที่คำทุกคำเท่า ๆ กัน บางคำก็ลงเสียงหนัก บางคำก็ลงเสียงเบา (unstress) แต่เราก็ไม่ได้มีเครื่องหมายบอกไว้ในระบบการเขียนของเรา หรือในภาษาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ประกอบกับว่าทั้งวิธีเขียนหนังสือและภาษาพูดต่างก็เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่วิธีเขียนหนังสือนั้นเปลี่ยนแปลงช้ากว่า เมื่อเราศึกษาตัวหนังสือสมัยก่อนเราจึงบอกไม่ได้ว่า ตัวอักษรอะไรแทนเสียงอะไรแน่ โดยเฉพาะในภาษาไทยนั้นเสียงวรรณยุกต์เป็นเรื่องแตกต่างกันมากที่สุดตามท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น เป็นการยากที่เราจะรู้ได้ว่า สมัยกรุงสุโขทัย ตัวอักษรอะไรแทนเสียงอะไรบ้าง (จะเห็นว่าขณะนี้เรามีอักษรแทนเสียงพยัญชนะอยู่ ๔๔ ตัว แต่แทนเสียงพยัญชนะที่ออกจริง ๆ เพียง ๒๑ เสียงเท่านั้น) และเครื่องหมายวรรณยุกต์ต่าง ๆ แทนเสียงวรรณยุกต์ที่ออกจริง ๆ เสียงอะไรในสมัยนั้น

การที่จะศึกษาลักษณะของเสียงจากหนังสือที่เราอยู่เป็นหลักฐานของสมัยก่อนย่อมทำไม่ได้ นอกจากจะได้มีนักภาษาสมัยนั้นได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนจริงๆว่า สมัยนั้นมีเสียงอะไร ใช้ตัวอักษรอะไรแทน

อย่างไรก็ตาม ภาษาใดที่มีหนังสือสมัยโบราณอยู่ ก็จะช่วยให้เรามีความรู้เกี่ยวกับลักษณะของภาษาสมัยก่อนๆ ได้บ้างไม่มากนักน้อย และช่วยให้เราศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษานั้นๆ ได้

การศึกษาวรรณคดีความเป็นมาของภาษา เราจำเป็นจะต้องมีหนังสือสมัยก่อนหลายๆ สมัย เป็นหลักฐานอยู่เป็นระยะๆ ติดต่อกันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ในภาษาไทยเรามีหนังสือที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดก็คือ สมัยสุโขทัย ต่อมาก็ถึงสมัยอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี ตลอดมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เราอาจจะศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษาไทยจากเอกสารสมัยต่างๆ เหล่านี้ได้พอสมควร โดยเฉพาะศึกษาทางด้านการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำ และวิธีเขียนหนังสือตัวสะกดการันต์ ส่วนจะศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงด้านเสียงย่อมจะทำได้ยากกว่า

กล่าวกันว่า วิชาภาษาศาสตร์ (Philology) นั้น เริ่มในศตวรรษที่ ๑๘ นักภาษาศาสตร์ (Philologist) มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา ศึกษาค้นคว้า และวิจารณ์เอกสารต่างๆ ตลอดจนศึกษาประวัติวรรณคดี ขนบประเพณีด้วย และศึกษาภาษาเพื่อที่จะเปรียบเทียบเอกสารสมัยต่างๆ กัน ตลอดจนกำหนดคุณภาษาที่เป็นลักษณะเฉพาะของผู้บันทึกแต่ละคน ถอดตัวอักษรและอธิบายคำจารึกซึ่งเป็นภาษาโบราณ หรือภาษาที่ไม่มีใครรู้ การศึกษาค้นคว้าเหล่านี้ได้ช่วยเบิกทางให้กับการศึกษาภาษาศาสตร์เชิงประวัติ แต่การศึกษานักภาษาศาสตร์นั้น เขาศึกษาภาษาเขียนอย่างเดียว ไม่ได้ศึกษาภาษาที่มีชีวิต คือที่ยังใช้พูดกันอยู่ และยิ่งกว่านั้นศึกษาแต่ภาษากรีกและละตินโบราณโดยเฉพาะ*

การศึกษารัฐประวัตินั้น นอกจากจะศึกษาภาษาเดียวกันแต่ต่างสมัยกันอย่างน้อย ๒ สมัยแล้ว ยังสนใจที่จะศึกษาภาษาเดียวกันแต่ต่างสถานที่กันอีกด้วย เพราะภาษาเดียวกัน ถ้าผู้พูดอาศัยอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ยังได้ติดต่อคบหาสมาคมกันอยู่เสมอ ภาษานั้นก็จะเปลี่ยนแปลงไปทำนองเดียวกัน ทุกคนก็ยังใช้ภาษาเหมือนกันอยู่ แต่ถ้าผู้พูดอยู่ห่างไกลกัน ไม่ได้ติดต่อคบหาสมาคมกัน ภาษาที่คนเหล่านี้พูดก็จะแตกต่างกันออกไปเรื่อยๆ เพราะภาษาของต่างกลุ่มก็เปลี่ยนแปลงไปคนละทาง

มีความจริงอยู่ข้อหนึ่ง คือ ภาษาเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ จะอยู่ลำพังโดยเอกเทศไม่ได้ ในแง่ภาษาศาสตร์เราจะกำหนดเขตของภาษาถิ่นเฉยๆ ไม่ได้ แต่จะกำหนดเขต

* ดู “ภาษาศาสตร์คืออะไร” ของผู้เขียน ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๗ หน้า ๗๓-๔

ของผู้พูดภาษาถิ่นได้ เพราะว่าผู้พูดภาษาถิ่นหนึ่ง ๆ มักจะไม่อยู่กับที่เสมอไป อาจจะโยกย้ายถิ่นที่อยู่ก็ได้ เมื่อผู้พูดย้ายไป ก็เท่ากับย้ายเขตภาษาถิ่นที่เขาพูดไปด้วย แต่ปรกติแล้วคนส่วนใหญ่มักจะอยู่กับที่มากกว่า

อย่างไรก็ดี แม้ในสมัยก่อนซึ่งการคมนาคมยังไม่เจริญเท่ากับในปัจจุบัน ก็ยังมีคนเดินทางออกไปนอกถิ่นที่อยู่ของตนอยู่เสมอ คนที่อยู่กับที่ก็มีโอกาสได้ติดต่อคบหาสมาคมกับคนที่มาจากต่างถิ่นได้ในบางสถานที่ เช่น ที่ตลาด เป็นต้น หรือบางที่อาจจะแต่งงานกับคนต่างถิ่นที่มาจากที่ไกล ๆ ก็ได้ ผู้ที่มาแต่งงานด้วยก็จะนำภาษาถิ่นของตนติดมา ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะพยายามใช้ภาษาให้เหมือน ๆ กับเจ้าของถิ่นเท่าไรก็ตาม คงจะทำไม่สำเร็จทีเดียว ภาษาของเขาซึ่งแตกต่างออกไปก็จะมีส่วนเป็นอิทธิพลต่อลูกหลานและเพื่อนบ้านใกล้เคียงได้ ทำให้ภาษาเดิมในถิ่นนั้นเปลี่ยนแปลงไปได้บ้างเล็กน้อย

ด้วยวิธีนี้แหละที่ทำให้เขตของภาษาถิ่นเปลี่ยนอยู่เรื่อย ๆ เอาแน่ไม่ได้ ซึ่งเป็นผลจากการที่คนเราต้องติดต่อคบหาสมาคมกัน และการโยกย้ายถิ่นที่อยู่กันนั่นเอง ผลที่สุดเราจะลากเส้นกันเขตภาษาถิ่นต่าง ๆ ให้เด็ดขาดลงไปได้ยาก

การเปลี่ยนแปลงของภาษา

นักภาษาศาสตร์นอกจากจะสนใจศึกษาลักษณะของภาษาที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันแล้ว ยังสนใจที่จะศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษาด้วย ดังได้กล่าวแล้วว่า ภาษาต่าง ๆ ย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ นักภาษาจึงสนใจที่จะศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงของภาษาด้วยวิธีทำงานของนักภาษาก็เช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์สาขาอื่น ขึ้นแรกก็จะต้องรวบรวมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของภาษาไว้ก่อนให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และศึกษาจากภาษาต่าง ๆ กันเป็นจำนวนมากเท่าที่จะทำได้ ต่อไปจึงจะพยายามวางกฎเกณฑ์ของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น

ในช่วงเวลา ๖๐๐ กว่าปี ระหว่างสมัยพ่อขุนรามคำแหงกับสมัยปัจจุบัน ภาษาไทยได้เปลี่ยนแปลงไปมากพอสมควร เช่น คำ ๆ เดียวกัน ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงออกเสียงอย่างหนึ่ง แต่ในปัจจุบันออกเสียงอีกอย่างหนึ่ง เช่น เสียงสระโอ เปลี่ยนมาเป็นสระออ ตัวอย่าง โสง—สอง โอก—ออก โนน—นอน หรือในบางคำก็กลายเป็น อัว เช่น โอบ—อวย

เมื่อศึกษาดูการเปลี่ยนแปลงเสียงของคำพูดต่างสมัย จะเห็นได้ว่า คำ ๆ เดียวกัน ซึ่งสมัยหนึ่งเคยออกเสียงอย่างหนึ่ง มาอีกสมัยหนึ่งจะออกเสียงต่างออกไป ดังตัวอย่างข้างบนนี้ และตัวอย่างในภาษาอังกฤษ เสียงสระโอในภาษาอังกฤษโบราณ กลายเป็นสระอุ

ในปัจจุบัน เช่น *cól—cool, nón—noon, gós—goose, tól—tool, glóm—gloom* เป็นต้น หรือ อา กลายเป็น โอ้ว เช่น *hām—home, stān—stone, rād—road, bāt—boat* เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบคำเหล่านี้ดูแล้ว นักภาษาก็สามารถจะสังเกตและถือเป็นหลักข้อหนึ่งในภาษาว่า การเปลี่ยนแปลงของเสียงหรือการกลายเสียงเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ คือ การกลายจากเสียงหนึ่งไปเป็นอีกเสียงหนึ่งนั้นไม่ได้เกิดขึ้นในคำๆ เดียว แต่จะเกิดขึ้นในคำหลายๆ คำ และการกลายเสียงอย่างสม่ำเสมอได้เกิดขึ้นเฉพาะในภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษเท่านั้น เท่าที่นักภาษาได้สำรวจดูแล้ว ปรากฏว่าในภาษาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ตัวอย่างภาษาฝรั่งเศสปัจจุบัน ซึ่งกลายมาจากภาษาละตินสมัยก่อน คือ สระเอ ในละตินเปลี่ยนเป็น อัว ในฝรั่งเศสปัจจุบัน เช่น *sē—soi, mē—moi, tē—toi* เป็นต้น

การกลายเสียงเช่นนี้ นักภาษาได้นำมาวางเป็นกฎเกณฑ์หรือเป็นสูตรของความสัมพันธ์ของเสียงเหล่านี้ขึ้น เรียกว่า กฎของเสียง (*sound law* หรือ *phonetic law*)

ที่เรียกว่า กฎของเสียงนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ก. กฎของการกลายเสียงในภาษาเดียวกัน จากเสียงหนึ่งในสมัยหนึ่งไปเป็นอีกเสียงหนึ่งในเวลาต่อมา เช่น ตัวอย่างการกลายเสียง โอ มาเป็น ออ ในภาษาไทย โอ เป็น อู ในภาษาอังกฤษ และ เอ เป็น อัว ในภาษาฝรั่งเศส

บ่อยเหมือนกัน การกลายเสียงนี้จะมีลักษณะเป็นแบบที่เสียงเดิมเสียงเดียว ต่อมา กลายเป็น ๒ เสียง หรือมากกว่านั้น เช่น เสียง ค [k] ในภาษาละติน (เขียนด้วย c) กลายเป็น [k], [s] และ [ʒ]* ในภาษาฝรั่งเศสปัจจุบัน ตัวอย่าง

(๑) [k] ในละติน ยังคงเป็น [k] ในฝรั่งเศส

cor — coeur 'heart'

clārus — clair 'clear'

(๒) [k] ในละติน จะกลายเป็น [s] ในฝรั่งเศส

centum — cent 'hundred'

cervus — cerf 'stag'

(๓) [k] ในละติน จะกลายเป็น [ʒ] ในฝรั่งเศส

campus — champ 'field'

capillus — cheveu 'hair'

ข. กฎของการกลายเสียงจากเสียงหนึ่งในภาษาดั้งเดิม ซึ่งนักภาษากำหนดขึ้น โดยอาศัยวิธีการเปรียบเทียบ มาเป็นอีกเสียงหนึ่งในภาษาที่กลายและสืบเนื่องมาจากภาษา

* คล้ายเสียง sh- ในภาษาอังกฤษในคำ ship [ʃip]

ตั้งแต่นั้น ในการศึกษาการกลายเสียงประเภทนี้ เราจะต้องศึกษาความสัมพันธ์ของเสียง (sound correspondences) ในสมัยเดียวกัน แต่ปรากฏในภาษาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กัน (related languages)* เสียก่อน เช่นเมื่อนำคำข้างล่างนี้ในภาษาอังกฤษกับเยอรมันมาเปรียบเทียบกันแล้วจะพบว่า เสียงพยัญชนะต้น t ในภาษาอังกฤษปัจจุบันจะตรงกับ z ในภาษาเยอรมันในปัจจุบัน ในคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน ตัวอย่าง

ten	—	zehn
tame	—	zahn
tin	—	Zinn
to, too	—	zu
tongue	—	Zunge
tongs	—	Zange

เราก็ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของเสียง คือ เสียงพยัญชนะต้น t ในภาษาอังกฤษ จะตรงกับ (หรือสัมพันธ์กับ) เสียงพยัญชนะต้น z ในเยอรมัน

เนื่องจากว่าทั้งภาษาอังกฤษและภาษาเยอรมันนี้ ต่างก็สืบเนื่องมาจากภาษาเดิมซึ่งเรียกว่า ภาษาเก่าก่อน—เยอรมันตะวันตก ด้วยกัน (Proto—West Germanic Languages) เราอาจจะกล่าวเป็นกฎของการกลายเสียงว่า เสียงพยัญชนะต้น t ในภาษาเก่าก่อน—เยอรมันตะวันตก ยังคงเป็นเสียงเดิมในภาษาอังกฤษ แต่จะกลายมาเป็น z ในเยอรมัน

ในการกำหนดกฎของเสียงทั้งสองประเภทนี้ นักภาษาจะต้องพิจารณากำหนดเงื่อนไขและระยะเวลาของกฎนั้น ๆ ด้วย เพราะเสียงหนึ่งจะกลายเป็นอีกเสียงหนึ่งในเงื่อนไขอย่างหนึ่งเท่านั้น คือ เมื่ออยู่ในเสียงแวดล้อมอย่างหนึ่งเท่านั้น ถ้าหากเสียงนั้นอยู่นอกเงื่อนไขก็จะใช้กฎนั้นไม่ได้ เช่น

กฎที่ว่า เสียง อา (ā) ในภาษาอังกฤษโบราณ จะกลายเป็น โอ้ว [ou] ในภาษาอังกฤษปัจจุบันนั้น จะต้องเพิ่มเติมเงื่อนไขว่า ยกเว้นกรณีซึ่งมีเสียงพยัญชนะ w นำหน้าซึ่งกรณีนี้ เสียง อา จะเปลี่ยนเป็น อู เช่น hwā — who, twā — two เป็นต้น

กฎที่ว่าเสียงละติน c [k] จะกลายเป็น ฅ เสียงในภาษาฝรั่งเศสปัจจุบัน ก็มีเงื่อนไขต่าง ๆ กันไป คือ

(๑) ละติน c [k] เมื่ออยู่ข้างหน้าสระหลัง (o หรือ u) หรืออยู่ข้างหน้าพยัญชนะจะยังคงเป็น [k] ในภาษาฝรั่งเศสปัจจุบัน ตัวอย่าง

* ภาษาที่สัมพันธ์กัน (related languages) หมายถึงภาษาซึ่งสืบเนื่องมาจากภาษาดั้งเดิมเดียวกัน

ละติน	ฝรั่งเศส
cor	coeur 'heart'
cornū	cor 'horn'
collus	cou 'neck'
clārus	clair 'clear'

(๒) ละติน c [k] เมื่ออยู่หน้า e หรือ i ไม่ว่าจะ เป็นสระสั้นหรือยาว จะกลายเป็น [s] ในฝรั่งเศสปัจจุบัน ตัวอย่าง

centum	cent 'hundred'
cervus	cerf 'stag'
cessāre	cesser 'cease'
cēra	cire 'wax'
cinis	cendre 'ashes'

(๓) ละติน c [k] เมื่ออยู่หน้า a ไม่ว่าจะ เป็นสระสั้นหรือยาว จะกลายเป็นเสียง [ʒ] ในฝรั่งเศสปัจจุบัน ตัวอย่าง

cantāre	chanter 'sing'
carbō	charbon 'charcoal'
campus	champ 'field'
cārus	cher 'dear'
capillus	cheveu 'hair'

กฎแต่ละกฎจำเป็นจะต้องบอกเงื่อนไขไว้ให้แน่นอน มิฉะนั้นแล้ว จะเป็นกฎที่ไม่สมบูรณ์และใช้การไม่ได้ และเมื่อได้บอกเงื่อนไขไว้เรียบร้อยแล้ว กฎนั้นก็ถือว่าใช้ได้เสมอไปโดยไม่มีข้อยกเว้นเลย

หลักอันนี้ อาจกล่าวย่อๆ ได้ดังนี้ ในคำหนึ่ง เมื่อเสียง ก เปลี่ยนเป็นเสียง ข จะปรากฏว่า เสียง ก จะเปลี่ยนเป็นเสียง ข ในคำอื่นๆ ด้วยทุกคำ ในเงื่อนไขอย่างเดียวกัน ในภาษาเดียวกัน และที่พูดสมัยเดียวกันด้วย และนอกจากนั้นจะต้องพูดในท้องถิ่นเดียวกันด้วย

จะเห็นว่าการกลายเสียงของเสียงหนึ่ง ๆ ซึ่งเรายังไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริงว่าเกิดจากอะไรแน่นอน จะเกิดขึ้นชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น (ไม่ใช่จะเกิดขึ้นตลอดเวลาโดยไม่มีกำหนด) และจะเกิดขึ้นกับคำซึ่งมีเสียงนั้น ๆ ปรากฏอยู่เท่านั้น และมีเสียงนั้น ๆ ปรากฏอยู่ในระยะเวลาที่การกลายเสียงดำเนินอยู่ ตัวอย่างเช่น ขณะที่เสียง อา (a) ในภาษาอังกฤษ เปลี่ยนเป็น โอว์ [ow] นั้น พยางค์แรกของคำ father ยังออกเสียง แอ เป็น แฟ— (ไม่ใช่ ออกเสียง อา เป็น ฟา) ฉะนั้นเสียงในพยางค์นั้นจึงไม่ได้เปลี่ยนเป็น โอว์ คือ โฟว์ ใน

ปัจจุบัน (การเปลี่ยนเสียง แอ เป็น อา เช่น จากแพ เป็น ฟา นั้น เกิดขึ้นเมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๒๕๐) และการเปลี่ยน อา เป็น โอ้ว เสร็จสิ้นไปตั้งแต่ประมาณ ค.ศ. ๑๓๐๐

การกลายเสียงนอกจากจะมีขอบเขตเรื่องเวลาแล้ว ยังมีขอบเขตเรื่องสถานที่ด้วย คนที่อยู่ในชุมชนในต่างท้องถิ่นกันจะพูดภาษากันละอย่าง คือ แต่ละชุมชนก็มีภาษาท้องถิ่นของตน กฎการกลายเสียงของเสียงหนึ่ง ๆ จะใช้ได้กับภาษาซึ่งพูดในท้องถิ่นเดียวกันเท่านั้น ฉะนั้น แต่ละท้องถิ่นก็จะมีกฎกลายเสียงต่าง ๆ เป็นแบบเฉพาะ อย่างไรก็ตาม คำที่ใช้อยู่ในถิ่นหนึ่งอาจจะถูกยืมไปใช้ในอีกท้องถิ่นหนึ่งก็ได้ ในกรณีเช่นนั้น คำที่ถูกยืมมาอาจจะไม่กลายไปตามกฎการกลายเสียงซึ่งเกิดขึ้นในคำซึ่งมีอยู่ในภาษาท้องถิ่นนั้นแต่เดิมก็ได้ การที่มีการยืมคำกันในระหว่างท้องถิ่นก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ดูเสมือนหนึ่งว่า กฎการกลายเสียงนั้นมีข้อยกเว้นอยู่ด้วย

ฉะนั้น การศึกษาประวัติความเป็นมาของเสียงหนึ่ง ๆ ในคำต่าง ๆ นั้น จึงจำเป็นจะต้องพิจารณาเรื่องเวลาและสถานที่ด้วย

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นหลักซึ่งอยู่ในระเบียบวิธีศึกษาภาษาเชิงประวัติ (Historical Method) ที่ใช้ในการสืบสาวประวัติความเป็นมาของเสียงในภาษาหนึ่ง ๆ โดยเริ่มจากสมัยที่มีหนังสือเป็นหลักฐานไว้เป็นครั้งแรก ลงมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ได้รู้ทั้งตอนเริ่มต้นและตอนยุติการเปลี่ยนแปลงของเสียงแต่ละเสียงด้วย และที่กล่าวมานี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการศึกษาประวัติของภาษาใดภาษาหนึ่งเพียงภาษาเดียว เมื่อนักภาษาศาสตร์ต้องการเปลี่ยนแปลงของภาษาต่าง ๆ หลาย ๆ ภาษาพร้อม ๆ กัน โดยเฉพาะต้องศึกษากลุ่มภาษาที่ถือว่าสัมพันธ์กัน เพราะต่างก็สืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดหรือภาษาต้นตระกูลเดียวกัน และเราไม่มีหนังสือเป็นหลักฐานให้เราได้ศึกษาลักษณะของภาษาต้นกำเนิดนั้นก็นับว่าเป็นงานหนักอยู่ที่เดียว นักภาษาจะต้องอาศัยหลักเกณฑ์ที่แตกต่างออกไป เพราะข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องที่จะต้องศึกษาก็แตกต่างออกไป

ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการศึกษาประวัติของกลุ่มภาษาที่สัมพันธ์กัน ผู้เขียนใคร่จะขอแทรกความคิดของนักปราชญ์เกี่ยวกับภาษาตั้งแต่สมัยโบราณมา ดังนี้

นักปราชญ์ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณมาแล้ว ได้เคยตั้งข้อสงสัยว่า เสียงที่เราใช้แทนคำพูดแต่ละคำในภาษามีความหมายในตัวของมันเองตามธรรมชาติหรือไม่ ปรากฏว่ามีความเห็นแตกแยกกันออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งเห็นว่า มีความหมายในตัวเอง เช่น เมื่อเราออกเสียงว่า มือ ในภาษาไทย ก็หมายถึงอวัยวะส่วนหนึ่งของมนุษย์ และพวกนี้เชื่อว่าเราจะรู้ความหมายที่แท้จริงได้ก็ต่อเมื่อเรารู้ที่มาของคำนั้น ๆ ก็จะต้องศึกษาประวัติของคำนั้น ๆ เสียก่อน ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้นักภาษาสมัยก่อนสนใจศึกษาประวัติของคำกัน

ส่วนนักภาษาศาสตร์อีกพวกหนึ่งไม่เห็นด้วย คือ ไม่เชื่อว่าเสียงซึ่งเราใช้แทนคำพูดแต่ละคำจะมีความหมายในตัวของมันเอง และเชื่อว่า ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์ในสังคมได้กำหนดกันขึ้นมา แล้วถ่ายทอดต่อ ๆ กันไปจากชั่วคนหนึ่งไปยังอีกชั่วคนหนึ่ง มนุษย์ที่อยู่ในต่างสังคมและคนละประเทศจึงได้กำหนดภาษาของตนกันขึ้นมาต่าง ๆ กัน เช่น ไทยออกเสียงว่า มือ แต่อังกฤษออกเสียงเป็น แฮนด์ (hand) ซึ่งต่างก็หมายถึงอวัยวะส่วนหนึ่ง การกำหนดเสียงขึ้นใช้แทนคำพูดทั้งคำ เปรียบได้กับการที่เรามีป้ายชื่อสำหรับนำไปปิดสลากยา สมมุติว่าให้คนหลาย ๆ คนเอาป้ายชื่อจำนวน ๑๐๐๐ ชื่อ ไปปิดสลากยา ๑๐๐๐ ชนิด โดยให้ต่างคนต่างทำกันอยู่คนละแห่ง การที่คนเหล่านั้นจะใช้ชื่อเดียวกันปิดของอย่างเดียวกันตรงกันหมดนั้น ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ฉันใด มนุษย์แต่ละสังคมจะกำหนดเรียกสิ่งต่างๆ ด้วยเสียงอย่างเดียวกันก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ฉันนั้น คือ เขาคิดว่าถ้าหากว่าเสียงกับความหมายของคำเกี่ยวข้องกันตามธรรมชาติแล้ว ทุกสังคมหรือชุมชนจะต้องใช้เสียงอย่างเดียวกันแทนสิ่งเดียวกัน แต่ตามความเป็นจริงในขณะนี้ แต่ละสังคมหรือชุมชนใช้ภาษาต่าง ๆ กันไปดังกล่าวแล้ว

ปัจจุบันนี้ นักภาษาเห็นด้วยกับพวกหลัง คือถือว่า เสียงกับความหมายของคำไม่เกี่ยวข้องกัน คือ เราไม่สามารถจะบอกได้ว่าเสียงหนึ่งๆ มีความหมายว่าอะไร จริงอยู่ในบางภาษา เราอาจจะพบว่ามีเสียงบางเสียงซึ่งอาจจะชวนให้เราคิดว่า มีความหมายในตัวได้ เช่น คำที่ขึ้นต้นด้วย กล-ในภาษาไทย ในคำว่า กลอง กล้อง กลิ้ง กลาด กลาน กลูก เคลื่อน ฯลฯ ถ้าสังเกตแล้วไม่มีคำใดที่แสดงภาวะที่นิ่ง* เป็นต้น แต่จะเห็นว่ากรณีเช่นนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อนักภาษามีความเชื่อเช่นนี้แล้ว ได้เห็นว่ามีคำอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีความหมายเหมือนกันในคนละภาษาแต่ออกเสียงคล้ายกัน เช่น ภาษาเยอรมัน กับ ภาษาอังกฤษ

เยอรมัน	อังกฤษ
Mann	man
Weib	wife
Butter	butter

การที่คนอังกฤษกับคนเยอรมันจะบังเอิญต่างคนต่างกำหนดกลุ่มเสียงขึ้นมาคล้าย ๆ กัน เพื่อแทนของอย่างเดียวกันนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ ในเมื่อไม่ใช่เป็นการบังเอิญ ก็ชวนให้คิดว่า ภาษา ๒ ภาษานี้ คงจะเกี่ยวข้องกันมาแต่เดิม คือมีต้นกำเนิดเดียวกัน

* ดู "สยามพากย์" ใน วิทยารวณกรรม พระนิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ หน้า ๘๑๔

ถ้าเป็นเช่นนั้น เราก็ต้องตั้งข้อสมมุติฐานไว้เป็น ๒ อย่าง

ก. ภาษาหนึ่งใน ๒ นี้ เป็นภาษาต้นกำเนิด (parent language) ส่วนอีกภาษาหนึ่งก็กลายและสืบเนื่องไปจากภาษานี้ หรือ

ข. ทั้ง ๒ ภาษาต่างก็กลายและสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดเดียวกัน

ถ้าหากคิดตามข้อ ก. ก็เท่ากับยอมรับว่า ภาษาต้นกำเนิดไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลย เคยเป็นอย่างไกรักยังเป็นอยู่อย่างนั้น ซึ่งไม่ตรงกับความเป็นจริง ซึ่งเราได้สังเกตเห็นกันอยู่ว่า ภาษาทุกภาษาย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ฉะนั้น เราจึงจำเป็นต้องรับข้อสมมุติฐานข้อ ข. คือ ทั้ง ๒ ภาษาต่างก็กลายและสืบเนื่องมาจากภาษาอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจาก ๒ ภาษานี้ และเป็นภาษาซึ่งใช้พูดกันอยู่ในสมัยก่อนโน้น ภาษานี้แหละซึ่งเราจะเรียกว่า เป็นภาษาต้นกำเนิด (parent language)

ภาษาต่าง ๆ ซึ่งกลายและสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดเดียวกัน เราจะเรียกว่ามีความสัมพันธ์กัน หรือเกี่ยวเนื่องกันในทางประวัติศาสตร์

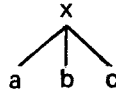
ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างภาษาที่เกี่ยวข้องกันนั้น นักภาษาได้กำหนดระเบียบและหลักเกณฑ์ไว้ ซึ่งเรียกว่า ระเบียบวิธีเปรียบเทียบ (The Comparative Method)

ระเบียบวิธีเปรียบเทียบ (The Comparative Method)

การศึกษาเอกสารต่าง ๆ และการศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบการเขียนในภาษาต่าง ๆ ก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงของภาษา แต่เนื่องจากระบบการเขียนเปลี่ยนแปลงช้า (กว่าภาษาที่มันแทน) การอาศัยระบบการเขียนเป็นเครื่องมือในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงของเสียงก็ไม่ค่อยจะดีนัก นอกจากนั้นเราจะใช้เป็นหลักฐานได้ก็ต่อเมื่อเรามีเอกสารสมัยต่าง ๆ ติดต่อกันไป ฉะนั้นในการที่จะศึกษาภาษาโดยเฉพาะภาษาก่อนประวัติศาสตร์ นักภาษาจึงต้องคิดหาวิธีที่แน่นอนกว่า ที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลง และที่จะกำหนดภาษาดั้งเดิมหรือภาษาต้นกำเนิด นั่นก็คือ ระเบียบวิธีเปรียบเทียบ

ในการใช้วิธีเปรียบเทียบนี้ เรานำภาษาซึ่งคาดว่าสัมพันธ์กันตั้งแต่ ๒ ภาษาขึ้นไปมาเปรียบเทียบ เพื่อจะได้รู้ความสัมพันธ์ที่แน่นอน เราแสดงความสัมพันธ์โดยกำหนดภาษาซึ่งเชื่อว่าเป็นภาษาต้นกำเนิดของภาษาเหล่านั้นขึ้น โดยถือว่าภาษาเหล่านั้นต่างก็ได้กลายและสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดภาษาเดียวกัน

สมมติว่าเราก็คิดว่าเสียง x เป็นเสียงที่ปรากฏอยู่ในภาษาต้นกำเนิด หรือภาษาดั้งเดิม และเสียงนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสม่ำเสมอกลายเป็นเสียง ๓ เสียงใน ๓ ภาษา ก็คือเป็น a, b, c, ตามลำดับดังในรูป ในเมื่อเราไม่มีหลักฐานที่จะชี้ลงไปได้ว่า เสียงในภาษาดั้งเดิม

คืออะไร เราก็จะต้องสังเกตดูจากภาษาทั้ง ๓ นี้ คือ ภาษาที่ ๑ ภาษาที่ ๒ และที่ ๓ ซึ่งมีคำหลายคำซึ่งต่างก็กลายมาจากคำเดิมเดียวกัน เป็นคำซึ่งมีความหมายเดียวกัน แต่ออกเสียงคล้ายคลึงกัน เช่น สมมติว่าในภาษาดั้งเดิมมีคำ ๓ คำ pat, pot, pit และเสียงพยัญชนะต้น p จะกลายเป็น v ในภาษาที่ ๑ f ในภาษาที่ ๒ และ b ในภาษาที่ ๓ ในเมื่อภาษาดั้งเดิมไม่มีใช้แล้ว เราก็จะสังเกตเห็นแต่คำเหล่านี้ใน ๓ ภาษาดังนี้

ภาษาที่ ๑	ภาษาที่ ๒	ภาษาที่ ๓
vat	fat	bat
vot	fot	bot
vit	fit	bit

การที่เราจะถือว่าภาษาสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันนั้น เราจะต้องเอาคำเหล่านี้มาเปรียบเทียบกัน แล้วก็ยังสามารถจะวางกฎความสัมพันธ์ของเสียง (sound correspondences) ไว้เป็น v:f:b และเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า เรามิวธิอธิบายเพียงวิธเดียวว่า ที่เสียงสัมพันธ์กันอย่างมีระเบียบเช่นนั้น จะเป็นไปโดยบังเอิญไม่ได้ แต่จะเป็นเพราะคำเหล่านี้ล้วนแต่กลายมาจากคำดั้งเดิมเดียวกัน และภาษาเหล่านี้ก็กลายมาจากภาษาดั้งเดิมเดียวกัน ขึ้นต่อไปเราก็ต้องพยายามกำหนดเสียงขึ้นมาเสียงหนึ่ง *สมมติว่าเป็น x ซึ่งถือว่าเป็นเสียงพยัญชนะต้นของคำเหล่านี้ในภาษาดั้งเดิม และเมื่อเสียงนี้ปรากฏอยู่ในคำๆ ใดก็ตาม ซึ่งมีเงื่อนไขอย่างเดียวกันก็จะเปลี่ยนเป็น v ในภาษาที่ ๑ เป็น f ในภาษาที่ ๒ และเป็น b ในภาษาที่ ๓ เสมอ เราจะใช้วิธีเดียวกันนี้กำหนดเสียงทุกเสียงที่อยู่ในคำเหล่านี้ ในที่สุดเราก็จะตั้งเป็นข้อสมมุติฐานขึ้นว่า ในภาษาดั้งเดิม ๓ คำนี้จะปรากฏเป็นคำ xay, xoy, xiy

อย่างไรก็ดี เราไม่อาจจะรู้แน่นอนได้ว่า คำที่เรากำหนดขึ้นมานี้ออกเสียงอย่างไรในภาษาดั้งเดิม ในกรณีที่เสียงในภาษาที่สัมพันธ์กันคล้ายคลึงกันมาก นักภาษาก็คิดไว้ในภาษาต้นกำเนิดเสียงนั้นคงจะใกล้เคียงกับในภาษาเหล่านั้น แต่ในกรณีดังในตัวอย่างข้างบนนี้ เราไม่อาจจะบอกได้ว่าในภาษาดั้งเดิม เป็นเสียงอะไร จึงได้กลายเป็น v, f และ b ใน

* รูปภาษาซึ่งนักภาษากำหนดขึ้นมาแทนเสียงในภาษาดั้งเดิมนั้น ปรกติจะมีเครื่องหมายดอกจันอยู่ข้างหน้า เช่น *peter

ภาษาที่กลายมา อาจจะเป็นเสียงใดเสียงหนึ่งใน ๓ เสียงนี้ หรือเป็นอีกเสียงหนึ่งต่างหากก็ได้ ในกรณีนี้ x หมายถึงกลุ่มเสียงที่สัมพันธ์กัน คือ v, f และ b เท่านั้น

ที่เรียกว่ากฎของเสียงซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงของเสียงดังได้อธิบายมานี้ อาจจะทำให้เข้าใจผิดได้ว่าเหมือนกับกฎในทางวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ เช่น เคมี เป็นต้น เพราะว่าประการแรก เราไม่สามารถจะใช้กฎของเสียงที่เราวางไว้สำหรับจะคาดการณ์เปลี่ยนแปลงของเสียงได้ถูกต้อง เช่นเดียวกับที่เราใช้กฎทางเคมีสำหรับคาดการณ์เปลี่ยนแปลงของสสารได้ อีกประการหนึ่งกฎของเสียงใช้ได้อยู่ในวงจำกัด จะถือเป็นกฎสากลใช้ได้ทั่วไปไม่ได้ เช่นเสียง อา ในภาษาอังกฤษ สมัยหนึ่งเปลี่ยนเป็น โอัว อีกสมัยหนึ่งเปลี่ยนเป็นอีกเสียงหนึ่ง การที่เสียงจะเปลี่ยนไปเป็นอะไรนั้น เราไม่อาจจะคาดได้ว่าเมื่อไรจึงจะเปลี่ยนไปเป็นอย่างไรอย่างนั้น เราวางเป็นกฎของเสียงขึ้นได้ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เกิดขึ้นทำนองเดียวกันซ้ำแล้วซ้ำเล่า

เมื่อนำภาษาต่างๆ มาเปรียบเทียบกันแล้ว ทำให้เราคาดว่าภาษาต่างๆ บางพวกมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน และภาษาเหล่านี้ได้กลายและสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดเดียวกัน การคาดคะเนส่วนใหญ่ก็ยืนยันได้จากการศึกษาเปรียบเทียบภาษาต่างๆ ในยุโรปตะวันตก ซึ่งจะเห็นได้ว่าคำที่มีใช้ร่วมกันในภาษาฝรั่งเศส อิตาลี สเปน รูเมนเนียน และภาษาอื่นๆ อีกหลายภาษา แสดงลักษณะทั้งที่คล้ายกันและแตกต่างกันอย่างสม่ำเสมอของตัวอย่าง

	ฝรั่งเศส	อิตาลี	สเปน	รูเมนเนียน
“หญ้าแห้ง”	foin	fieno	heno	fên
“ส้อม”	fourche	forca	horca	furcă

เสียง h ในภาษาสเปนในคำเหล่านี้ จะตรงกันกับเสียง f ในคำที่มีความหมายเดียวกันในภาษา ฝรั่งเศส อิตาลี และรูเมนเนียน จากตัวอย่างนี้ทำให้เราคิดว่าเสียง h ในภาษาสเปนบางคำได้กลายมาจากเสียง f เนื่องจากการกลายเสียงในภาษา นอกจากนั้นเรายังมีตัวอย่างคำอื่นๆ มาสนับสนุนความคิดนี้ อีก คือ

	สเปน	ฝรั่งเศส	อิตาลี	รูเมนเนียน	ละติน
“ลูกชาย”	hijo	filis	figlio	fiu	filiius
“เหล็ก”	hierro	fer	ferro	fier	ferrum

จะสังเกตได้ว่า เราจะคาดว่าภาษาสัมพันธ์กันนั้น เราจะต้องดูทั้งความแตกต่างและความคล้ายคลึง ซึ่งต่างก็เป็นไปอย่างมีระบบ และระบบ ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าเป็นมาก เพราะเรากำหนดยากเหลือเกินว่า แคไหนจึงจะถือว่าคล้ายคลึงกัน แคไหนถึงจะถือว่า

แตกต่างกัน จนกว่าเราจะได้วิเคราะห์ระบบของภาษาใดภาษาหนึ่งก่อน และก่อนที่จะตัดสินลงไปว่าภาษาสัมพันธ์กันหรือไม่นั้น เราจะต้องสังเกตจนกระทั่งเห็นว่าสิ่งที่คล้ายหรือต่างกันนั้นเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพราะถ้าหากจะดูแต่ความคล้ายคลึงอย่างเดียว อาจจะทำให้เราสรุปความสัมพันธ์อย่างผิดๆ ได้ เช่น เราพบคำว่า ฟุตบอล ในภาษาไทย ฟุตบอล ในภาษาเตอร์กิก และ ฟุโตโบรู ในภาษาญี่ปุ่น ทั้งๆ ที่ภาษาเหล่านั้นไม่ได้สัมพันธ์กันเลย แต่ที่มันคำนี้ใช้และออกเสียงคล้ายกันกับ football ในภาษาอังกฤษ ก็เพราะต่างก็ยืมคำนี้ไปจากภาษาอังกฤษ หรือเรามีคำว่า ไฟ ภาษาอังกฤษก็มีคำว่า fire ออกเสียงคล้ายกันโดยบังเอิญ หรือญี่ปุ่น มีคำว่า ไบ ภาษาอังกฤษ buy [บาย] ก็คล้ายกันโดยบังเอิญ ในการศึกษาภาษาเชิงประวัติ เราจะไม่เลือกเปรียบเทียบแต่คำบางคำที่คล้ายคลึงกันในภาษาต่างๆ เท่านั้น แต่จะพยายามหาทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่าง ซึ่งปรากฏซ้ำแล้วซ้ำเล่า คือปรากฏในคำเป็นจำนวนหลายๆ คำ และเป็นความคล้ายคลึงและแตกต่างทั้งทางด้านระบบเสียงและระบบไวยากรณ์ ตลอดจนจนทางด้านศัพท์ที่ใช้ในภาษาซึ่งเราคาดว่าจะเป็นเกี่ยวข้องกัน

เหตุหนึ่งที่ทำให้มีการศึกษาเปรียบเทียบภาษาต่างๆ เพื่อจะหาความสัมพันธ์และสืบสาวไปจนถึงภาษาต้นกำเนิด ก็เพราะได้มีการค้นพบภาษาสันสกฤต ซึ่งนักไวยากรณ์อินเดียโดยเฉพาะปาณินี่ ได้บรรยายลักษณะของภาษาสันสกฤตในเชิงวรรณนาไว้อย่างละเอียด ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๓ หรือ ๔ ก่อนคริสต์ศักราช บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้คือ เซอร์วิลเลียม โจนส์ (Sir William Jones) ชาวอังกฤษ ซึ่งได้เขียนรายงานเรื่อง "Asiatick Researches" เมื่อปี ๑๗๘๖ ลงในวารสาร Journal of the Asiatick Society ซึ่งเขาเป็นคนที่ริเริ่มตั้งขึ้นมา เขาได้กล่าวว่าภาษาสันสกฤตมีความสัมพันธ์กับภาษากรีกและละตินกันอย่างใกล้ชิดทั้งในด้านรากศัพท์ของกริยาและด้านไวยากรณ์ มากเกินกว่าที่จะคิดว่าเป็นการบังเอิญ และเมื่อศึกษาทั้ง ๓ นี้แล้วคงไม่มีนักนิรุกติศาสตร์คนใดที่จะไม่เชื่อว่าภาษาทั้ง ๓ นี้ต่างก็มีความสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากภาษาที่เป็นแหล่งกำเนิดเดียวกัน และภาษานั้นคงไม่มีใครใช้แล้ว และในทำนองเดียวกัน นักนิรุกติศาสตร์ก็คงจะเชื่อว่าทั้งภาษาออริก และเคลติก ก็มีกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกับภาษาสันสกฤต และภาษาเปอร์เซียโบราณก็คงจะเช่นเดียวกัน

ความคิดนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ เซอร์วิลเลียม โจนส์ ได้ศึกษาภาษาสันสกฤต เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ความรู้เรื่องภาษาสันสกฤตเป็นแรงกระตุ้นให้นักนิรุกติศาสตร์ศึกษาเปรียบเทียบภาษาต่างๆ เพื่อหาความสัมพันธ์ของภาษาเหล่านั้น และอาจจะกล่าวได้ว่า ความคิดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของภาษานี้ไปตรงกับความเห็นซึ่งเก่าที่สุด และในเวลาเดียวกันก็กลายเป็นความเห็นที่ใหม่ที่สุด คือ เป็นการยืนยันความเห็นของผู้ที่คิดว่า ไวยากรณ์ของ

ภาษาต่าง ๆ นั้นมีหลักสำคัญ ๆ เหมือนกัน มีที่ต่างกันบ้างก็โดยบังเอิญ และไปเข้ากับกับความคิดที่ว่า ภาษายิ่งใช้นาน ๆ ไปย่อมจะมีข้อบกพร่องผิดเพี้ยนไปเรื่อย ๆ และเชื่อว่าภาษาละตินก็ผิดเพี้ยนไปจากภาษากรีก และโจนส์ก็กล่าวไว้ว่า ภาษาสันสกฤตสมบูรณ์ยิ่งกว่าภาษากรีก

การศึกษาภาษาสันสกฤตช่วยทำให้วิธีการเปรียบเทียบแน่นอนขึ้นในการยอมรับว่าภาษาซึ่งสัมพันธ์กันอย่างไรเห็นได้ชัดในทางไวยากรณ์นั้น ย่อมจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน (คือสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดเดียวกัน) ไม่ใช่ว่าจะสัมพันธ์กันโดยบังเอิญ และทำให้นักภาษาศาสตร์เกิดความคิดที่จะศึกษาภาษาเพื่อสืบสาวไปหาภาษาต้นกำเนิด หรืออย่างน้อยก็กำหนดภาษาต้นกำเนิดดั้งเดิม ซึ่งเป็นภาษาที่เก่าที่สุดขึ้นมา ซึ่งถือว่าภาษาต่าง ๆ เหล่านั้นได้สืบเนื่องมาจากภาษาอื่นที่หนึ่ง นอกจากนี้การศึกษาศาสตร์ภาษาสันสกฤตยังได้ช่วยแนะให้นักภาษาศาสตร์ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษาตะวันตกกับภาษาตะวันออกด้วย

ดังได้กล่าวแล้วว่า นักภาษาได้ค่อย ๆ เปลี่ยนความคิดมาเชื่อว่าความคล้ายคลึงทางด้านไวยากรณ์สำคัญกว่าความคล้ายคลึงในทางด้านศัพท์ ในการจะสรุปว่าภาษาสัมพันธ์กัน ความคิดนี้ก็เป็นที่รากฐานที่สำคัญในการศึกษาวิวัฒนาการของภาษาในศตวรรษที่ ๑๕ การศึกษาวิเคราะห์ภาษาจะก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วได้จะต้องอาศัยหลักเกณฑ์ที่จะอธิบายความแตกต่างอย่างมีระบบระหว่างภาษาต่าง ๆ

บุคคลหนึ่งในจำนวนแรก ๆ ซึ่งได้เสนอระบบที่จะอธิบายความแตกต่างของภาษาอย่างสม่ำเสมอได้แก่ ราสมุส รัสก์ (Rasmus Rask) นักภาษาชาวเดนมาร์ก ซึ่งได้เขียนบทความที่ได้รับรางวัลเรื่อง การศึกษากำเนิดของภาษาออดิสิกซ์เก่า หรือ ภาษาไอซ์แลนด์ดึก (“An investigation into the Origin of the Old Nordic or Icelandic Language”) เมื่อปี ๑๘๑๘ เขาได้ชี้ให้เห็นว่าจากประสบการณ์ของเขา ความคล้ายคลึงของศัพท์จะถือเอาเป็นแน่นอนว่าเป็นเครื่องแสดงว่าภาษาเหล่านั้นร่วมกำเนิดกันไม่ค่อยจะได้ เพราะศัพท์อาจจะคล้ายคลึงกันเพราะยืมคำกันมาใช้ หรือเพราะโดยบังเอิญก็ได้ แต่การลงวิดิบิจัยเพื่อแสดงหน้าที่ในทางไวยากรณ์นั้นยากที่จะยืมกัน เพราะฉะนั้นวิธีที่แน่นอนที่สุดในการเปรียบเทียบภาษาก็ให้พิจารณา ๒ เรื่องนี้ คือ

ก. พิจารณาจากศัพท์

ข. พิจารณาความสัมพันธ์ของเสียงที่ปรากฏในรากศัพท์ของภาษา

อาจจะกล่าวได้ว่า เขาได้เริ่มคิดถึงเรื่องซึ่งเรียกกันว่า กฎของกริมม์ แล้ว

รัสก์และกริมม์ ไม่ใช่เป็นคนแรกที่ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของเสียงที่เป็นไปอย่างสม่ำเสมอในภาษาที่สัมพันธ์กัน แต่เขาเป็นผู้ที่ได้ศึกษาเรื่องนี้อย่างมีระบบ งานของรัสก์

ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เพราะว่าเป็นงานที่เขียนเป็นภาษาเดนมาร์ก และฉบับแปลเป็นภาษาเยอรมันก็ไม่ค่อยจะดี

การเริ่มศึกษาภาษาศาสตร์เชิงประวัติที่นับว่าสำคัญได้แก่ การศึกษาที่มหาวิทยาลัยปารีส ซึ่งจัดอยู่ในจำพวกสถาบันแรก ๆ ที่สอนภาษาสันสกฤต และตนเองซึ่งนักปราชญ์ชาวเยอรมันที่สำคัญ เช่น ไรชทริช (Freidrich) และเวลเฮม ฟอน ชเลเกล (Welhelm von Schlegel) และฟรานซ์ บ็อป (France Bopp) ได้มีโอกาสศึกษาภาษาสันสกฤตกันเป็นครั้งแรก ต่อมานักปราชญ์เยอรมันเหล่านี้ก็นำความรู้ต่าง ๆ ที่ได้กลับไปสอนในมหาวิทยาลัยในเยอรมัน ซึ่งส่วนใหญ่ก็ศึกษากันแต่ภาษาเยอรมัน

ในปี ๑๘๑๖ ฟรานซ์ บ็อป ได้พิมพ์งานชิ้นแรกเกี่ยวกับภาษาสันสกฤต โดยเปรียบเทียบระบบการแจกรูปคำกริยาในภาษาสันสกฤต กรีก ละติน เปอร์เซีย และเยอรมัน ไว้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความคิดของนักภาษาศาสตร์ก่อน ๆ ว่า การเปรียบเทียบลักษณะทางไวยากรณ์เป็นเรื่องจำเป็นในการศึกษาเปรียบเทียบภาษา แต่มีสิ่งซึ่งจำกัดบ็อป และโดยเฉพาะกรรมมื่ออยู่อย่างหนึ่งคือ เขายังมีความรู้เรื่องสัทศาสตร์ โดยเฉพาะสาขาที่เกี่ยวข้องกับอวัยวะที่ใช้ในการออกเสียงน้อยมาก ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าเขาจะไม่ได้นึกถึงเรื่องสัทศาสตร์เลย แต่เขาไม่ได้้นำความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้มาพิจารณา นอกจากนั้นนักภาษาเหล่านี้ศึกษาเปรียบเทียบแต่ตัวอักษรที่ใช้แทนเสียงโดยไม่รู้ว่าตัวอักษรเหล่านั้นแทนเสียงจริง ๆ อะไรบ้าง

ในเมื่อนักภาษาได้ศึกษาเปรียบเทียบคำ ซึ่งมีความหมายเหมือนกัน และรูปคำก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และเป็นคำซึ่งเชื่อแน่ว่าไม่ได้ยืมกันเพราะเป็นคำซึ่งแสดงลักษณะไวยากรณ์ในภาษานั้น ๆ และได้สังเกตเห็นว่ามีเสียงสระหนึ่งในภาษาหนึ่ง ตรงกับเสียงสระหนึ่งในอีกภาษาหนึ่งอย่างสม่ำเสมอ ตัวอย่าง

สันสกฤต	กรีก	ละติน
asmi	eimi	sum (ฉันเป็น)
asi	ei	es (ท่านเป็น)
asti	esti	est (เขาเป็น)

คือเสียงสระ a ในภาษาสันสกฤตตรงกับ e ในภาษากรีกและละติน และคำนี้เป็นคำกริยาซึ่งไม่ได้แจกรูปไปตามกฏ เช่นเดียวกับคำกริยาส่วนใหญ่ ทำให้นักภาษาคิดว่าภาษาเหล่านี้ อาจจะสัมพันธ์กันแบบใดแบบหนึ่งใน ๒ แบบนี้ คือ

๑. ภาษาหนึ่งใน ๓ นี้ อาจจะกลายและสืบเนื่องมาจากอีกภาษาหนึ่งใน ๓ ภาษานี้

หรือ

๒. แต่ละภาษาอาจจะกลายและสืบเนื่องมาจากอีกภาษาหนึ่งต่างหากซึ่งเป็นภาษาต้นกำเนิด

เนื่องจากมีเหตุผลอย่างอื่นซึ่งไม่ใช่เรื่องภาษา เป็นเหตุผลสนับสนุนความคิดข้อ ๒ บ้าง ข้อ ๑ บ้าง เช่น ภาษาในกลุ่มโรมานซ์ (ซึ่งมีภาษาฝรั่งเศส สเปน อิตาลีเป็นต้น) เริ่มหนังสือเอกสารเป็นหลักฐานให้สืบสาวกลับไปได้ว่า ได้กลายและสืบเนื่องมาจากภาษาละติน เป็นหลักฐานทั้งทางด้านภาษา ด้านภูมิศาสตร์ และด้านการปกครอง

มีอยู่ระยะหนึ่งซึ่งมีนักภาษาบางคนเชื่อว่า สันสกฤตเป็นภาษาต้นกำเนิดของภาษาต่าง ๆ

นับแต่ครั้งหลังของศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา นักภาษายอมรับกันว่า ภาษาต่าง ๆ เหล่านี้ รวมทั้งภาษายุโรปอื่น ๆ ต่างก็กลายและสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดดั้งเดิม ซึ่งไม่มีใครใช้แล้ว นักนิรุกติศาสตร์จึงตั้งวัตถุประสงค์ไว้ว่า จะพยายามกำหนดภาษานั้นขึ้นมา ซึ่งนับเป็นงานที่ลำบากมาก เพราะยอมรับกันแล้วว่าภาษานั้นไม่มีใครใช้แล้ว และไม่มีหนทางที่จะทดสอบว่าภาษาที่กำหนดขึ้นมาอันถูกต้องแค่ไหน

แต่ถ้าเราดูระเบียบวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งนักภาษาใช้ในการพยายามวางกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ของเสียงในภาษาที่สัมพันธ์กัน และในการบรรยายความคล้ายคลึงกันทางด้านไวยากรณ์ของภาษาแล้ว ก็จะเห็นว่านักภาษามีวิธีที่จะตีความสิ่งเหล่านี้ คือเมื่อนักภาษาวางกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ของเสียงได้แล้ว ก็จะรู้ว่าภาษาเหล่านั้นมีลักษณะอะไรร่วมกันบ้าง ในทางประวัติภาษาเหล่านี้ร่วมกำเนิดกันมา ฉะนั้นกฎความสัมพันธ์ของเสียงจะช่วยนำทางให้เรากำหนดภาษาต้นกำเนิดขึ้นมาได้ ในการกำหนดภาษาดังเดิมนั้น เราต้องสังเกตดูการเปลี่ยนแปลงวิธีเขียนคำต่างๆ จากสมัยหนึ่งมายังอีกสมัยหนึ่ง และวางเป็นกฎการเปลี่ยนแปลงนี้ไว้

ภาษาต้นกำเนิดของภาษาต่างๆ ในยุโรปและอินเดีย เช่น สันสกฤต กรีก และละติน เรียกว่า อินเดีย—ยุโรป (Indo-European) ต่อมากลายเป็นชื่อของตระกูลของภาษาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันซึ่งยอมรับกันว่าต่างก็สืบเนื่องมาจากภาษาก่อนอินเดีย—ยุโรป (Proto-Indo-European)

ตั้งแต่ประมาณปี ๑๘๒๐ ถึง ประมาณ ๑๘๗๐ นักภาษาได้เปลี่ยนความคิดจากการกลายเสียง (sound shifts) ของภาษาหนึ่ง ๆ จากสมัยหนึ่งมายังอีกสมัยหนึ่ง มาเป็นกฎของเสียง (sound laws) ซึ่งใช้สำหรับอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเสียง

ความสำคัญของกฎของเสียง และข้อสรุปที่ได้จากกฎนี้ในฐานะที่ภาษาศาสตร์เป็นการศึกษาตามระบบวิทยาศาสตร์ อาจจะเข้าใจได้ดีที่สุด โดยศึกษาประวัติการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของเสียง และประวัติการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเสียง โดย กริมม์ และนักไวยากรณ์รุ่นต่อมาประมาณปี ๑๘๓๐ ซึ่งเรียกกันว่านักไวยากรณ์รุ่นหนุ่ม (Neo-Grammarians)

เจacob กริมม์ (Jakob Grimm ๑๗๘๕-๑๘๖๓) ได้พิมพ์งานเรื่องไวยากรณ์เยอรมัน (Deutsche Grammatik) ในปี ๑๘๑๘ แต่งานชิ้นนี้ไม่ได้มีแต่ไวยากรณ์เยอรมันอย่างเดียว ยังมีเรื่องโครงสร้างทางไวยากรณ์ของภาษากลุ่มเยอรมัน (Germanic languages) ทั้งสมัยเก่าและสมัยใหม่ด้วย ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในปี ๑๘๒๒ กริมม์ได้วางกฎความสัมพันธ์ของเสียง ซึ่งปรากฏในภาษาโบราณ เช่น สันสกฤต กรีก และละตินกลุ่มหนึ่ง และในภาษากลุ่มเยอรมันอีกกลุ่มหนึ่ง ไว้อย่างชัดเจน ตัวเขาเองเรียกว่า การกลายเสียง (sound shifts) แต่ต่อมาเรียกกันว่า กฎของกริมม์ (Grimm's Law) คือ

๑. พยัญชนะ ระเบิด อโฆมะ คือ [p, t, k] ในกลุ่มภาษาโบราณ เช่น สันสกฤต กรีก ละติน จะตรงกับเสียงเสียดแทรก อโฆมะ คือ [f, θ, h] ในกลุ่มภาษาเยอรมัน เช่น อังกฤษ กอทิก เยอรมัน ดัช เป็นต้น

	ละติน	อังกฤษ
[p-f]	pes	foot
	piscis	fish
	pater	father
[t-θ]	tres	three
	tenuis	thin
[k-h]	centum	hundred
	caput	head
	cornū	horn

๒. พยัญชนะระเบิด โฆมะ คือ [b, d, g] ในกลุ่มภาษาโบราณดังกล่าว จะตรงกับเสียงพยัญชนะระเบิด อโฆมะ คือ [p, t, k] ในภาษากลุ่มเยอรมันดังกล่าว ตัวอย่าง

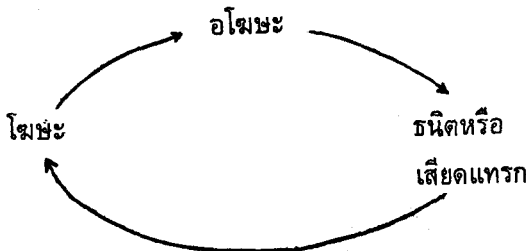
	ละติน	อังกฤษ
[b-p]	turba	thorp
[d-t]	duo	two
	dens	tooth
	edere	eat

	ละติน	อังกฤษ
[g—k]	grānum	corn
	genus	kin
	ager	acre

๓. พยัญชนะระเบิดชนิด (aspirated) บางเสียง และพยัญชนะเสียดแทรก อโฆษะ ในกลุ่มภาษาโบราณดังกล่าว จะตรงกับพยัญชนะระเบิด โฆษะ และพยัญชนะเสียดแทรก โฆษะ ในกลุ่มเยอรมันดังกล่าว ตัวอย่าง

สันสกฤต	กรีก	ละติน	อังกฤษ
[bh	ph	f]	[b, v]
['bhara : mi]	['phero :]	ferō	bear
['bhra : ta :]	['phra : te : r]	frāter	brother
		frangere	break
[dh	th	f]	[d, ð]
['a—dha : t]	['the : so :]	fēci	do
['madhu]	['methu]	—	mead
['madhjāh]	—	medius	mid
[h	kh	h]	[g, γ]
[ha ⁿ 'sah]	—	—	goose
['vahati]	—	vehit	wegan (อังกฤษสมัยโบราณ)
		hostis	giest (" ")

การที่เขาได้รวบรวมตัวอย่าง ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ของเสียงในภาษาต่างๆ เหล่านี้ไว้ ก็เพราะเห็นว่าความสัมพันธ์เช่นนั้นเกิดขึ้นบ่อย ไม่น่าจะเป็นเรื่องบังเอิญไปได้ ความสัมพันธ์เหล่านี้อาจจะแสดงเป็นแผนผัง ดังนี้

ต่อมาได้มีนักภาษาศาสตร์กล่าวว่า มีเสียงซึ่งไม่เป็นไปตามกฎซึ่งกริมม์ได้วางไว้ เช่น เสียงพยัญชนะ ระเบิด อโฆษะ [p, t, k] ในกลุ่มภาษาโบราณแทนที่จะตรงกับเสียง [f, θ, h] ในกลุ่มภาษาเยอรมันตามกฎข้อ ๑ ของกริมม์ กลับเป็นเสียง [p, t, k] เหมือนกัน ตัวอย่าง

ละติน	กอธิก	
spuo	speiwan	(spit)
captus	hafts	(married)
est	ist	(is)
noctis	nahts	(night [s])

ปรากฏว่าในกรณีเหล่านี้ในภาษากลุ่มเยอรมัน เสียง [p, t, k] อยู่หลังเสียงพยัญชนะเสียดแทรก [s, f, h] ตามลำดับ แต่ตามตัวอย่างในกฎของกริมม์ไม่ได้เป็นเช่นนั้น ฉะนั้นจึงมีกฎเพิ่มเติมขึ้นอีกว่า

เมื่อ [p, t, k] ในกลุ่มภาษาเยอรมัน ตามหลัง [s, f, h] จะตรงกับ [p, t, k] ในกลุ่มภาษาโบราณ

นักภาษาศาสตร์ได้ความคิดใหม่ว่า ในการกำหนดกฎความสัมพันธ์ของเสียงนั้น เราจำเป็นต้องคิดถึงเสียงแวดล้อมด้วย หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ จะต้องกำหนดเงื่อนไขของกฎไว้ด้วย

เมื่อนำเสียงแวดล้อมเข้ามาพิจารณาด้วยแล้ว ทำให้นักภาษาชาวเยอรมันชื่อ เฮอร์แมน กราสมัน (Hermann Grassmann) สามารถอธิบายเสียงอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่เป็นไปตามกฎของกริมม์ และเสียงแวดล้อมที่เขาค้นพบนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเสียงที่อยู่ติดกันเท่านั้น แต่อาจจะเป็นเสียงที่อยู่คนละพยางค์ แต่อยู่ในพยางค์ที่ติดกันในคำเดียวกัน คือ เขาได้สังเกตว่า

พยัญชนะระเบิด โฆษะ [b, d, g] ในกลุ่มภาษาเยอรมันแทนที่จะตรงกับ [bh, dh, gh] ในสันสกฤต ตามกฎข้อ ๓ ของกริมม์ กลับตรงกับ [b, d, g] และแทนที่จะตรงกับ [ph, th, kh] ในภาษากรีก ตามกฎของกริมม์ข้อเดียวกันนี้ กลับตรงกับ [p, t, k] ตัวอย่าง

สันสกฤตมีคำว่า [ˈboːdhaːmi] แต่ไม่มีคำ [ˈbhoːdhaːmi]

กรีกมีคำว่า [ˈpewthomaj] แต่ไม่มีคำว่า [ˈphewthomaj]

ในปี ๑๘๖๒ กราสมัน ได้อธิบายว่า ความสัมพันธ์ของเสียงจะเกิดขึ้นเช่นนี้ในเมื่อเสียงพยัญชนะต้นในพยางค์ต่อไปเป็นไปตามกฎข้อ ๓ ของกริมม์ นั่นก็คือ ทั้งสันสกฤตและกรีก จะมีพยางค์ที่ขึ้นต้นด้วยเสียงพยัญชนะระเบิด ชนิด (aspirated) ๒ พยางค์เรียง

กันไม่ได้ และในกรณีที่เป็นภาษาที่สัมพันธ์กัน มี [b, d, g] เรียงกันใน ๒ พยางค์ติดกัน ใน สันสกฤตและกรีก จะมีพยัญชนะของพยางค์แรกเป็นพยัญชนะสติล (unaspirated) ตัวอย่าง

ภาษากลุ่มเยอรมัน [bewda-] ซึ่งมี b, d อยู่เรียงกัน ๒ พยางค์

สันสกฤต [bo:dha-] คือมี b, dh อยู่เรียงกัน แทนที่จะเป็น [bho:dha-] ซึ่งมี bh, dh อยู่เรียงกัน

กรีก [pewtho-] คือมี p, th, อยู่เรียงกัน แทนที่จะเป็น [pewtho-] ซึ่งมี ph, th อยู่เรียงกัน

นับว่ากราสมัน ก็ได้ช่วยอธิบายและวางกฎเกณฑ์ของเสียงซึ่งไม่ได้เป็นไปตามกฎของกริมม์ โดยนำเอาเสียงแวดล้อมเข้ามาพิจารณาด้วย และเสียงแวดล้อมนั้นก็ไม่ได้ยึดติดกันทีเดียว แต่อยู่ในพยางค์ที่อยู่ติดกันไปและอยู่ในคำเดียวกัน

เมื่อกริมม์เสนอความสัมพันธ์ของเสียงซึ่งคนอื่นเรียกว่า กฎนั้น เขาก็มีความคิดว่า ความสัมพันธ์ของเสียงเกิดขึ้นบ่อย แต่ก็ไม่ใช่จะมีข้อยกเว้นเสียเลย ทั้งนี้เพราะเขาก็ตระหนักดีว่า เขาศึกษาเสียงจากตัวอักษรที่ใช้แทนเสียง เขาก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าตัวอักษรแทนเสียงก็จริง แต่อักษรและเสียงไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่เขาก็ไม่คิดว่ามีความจำเป็นที่เขาจะต้องสำรวจลักษณะของเสียงซึ่งตัวอักษรแทนอยู่อย่างละเอียด เขาถือว่าจำนวนเสียงเท่า ๆ กับจำนวนตัวอักษรที่แทนมัน เช่น ในภาษาเยอรมัน มีคำว่า Schaf (sheep) เขาถือว่าประกอบด้วยเสียง ๕ เสียง เพราะคำนี้สะกดด้วยตัวอักษร ๕ ตัว แต่เมื่อศึกษาเสียงจริงๆ ปรากฏว่ามี ๓ หน่วยเสียงเท่านั้น คือ /ʃaf/

ถึงแม้ว่าจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง แต่เราก็ต้องยอมรับว่า กริมม์ได้ใช้ความพยายามเป็นอย่างมากในการรวบรวมตัวอย่างต่าง ๆ และวางเป็นกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ของเสียงขั้นมูลฐานไว้ นับเป็นรากฐานซึ่งทำให้นักภาษาคอนอื่น ๆ สามารถจะก้าวต่อไปได้โดยศึกษาเงื่อนไขทางเสียงเพิ่มเติมเข้าไป และเมื่อความรู้เรื่องลักษณะของเสียงทางด้านวิทยาศาสตร์เจริญขึ้น ก็ทำให้เข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ของเสียงได้ดีขึ้น จนกระทั่งทำให้นักภาษาค้นพบแบบต่าง ๆ ของความสัมพันธ์ของเสียง และคิดหาวิธีต่าง ๆ ที่จะอธิบายปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ซึ่งรวมทั้งวิธีการนำเสียงแวดล้อมซึ่งปรากฏอยู่ในคำคนละคำด้วย ซึ่งเรียกว่า แนวเทียบ (analogy)

ขณะที่นักภาษาคิดหาวิธีต่าง ๆ ที่จะอธิบายเสียงที่ไม่เป็นไปตามกฎของเสียงอยู่นั้น นักภาษาชาวเยอรมันก็ได้นำความคิดของนักปราชญ์ทางภาษาสันสกฤตชาวอเมริกัน ชื่อ

วิทน์ (W.D. Whitney) ซึ่งปรากฏในหนังสือเรื่อง Language and the Study of Language ซึ่งเขียนในปี ๑๘๖๗ วิทน์ได้ใช้คำว่า แนวเทียบอย่างผิด ๆ (false analogy) เพื่อจะอธิบายการที่เด็ก ๆ ใช้คำ "bringed" และ "fighted" เป็นรูปอดีตกาลของคำกริยา "bring" และ "fight" โดยเทียบกับคำ "love" ซึ่งเมื่อเป็นรูปอดีตกาลเป็น "loved" และการเปลี่ยนรูปเช่นนี้ เป็นไปตามแบบของคำกริยาส่วนใหญ่ในภาษาอังกฤษ และเขาถือว่าเป็นแนวเทียบอย่างผิด ๆ ต่อมานักภาษาได้ใช้คำว่าแนวเทียบ (analogy) เฉย ๆ คนแรกที่ใช้คำนี้ได้แก่ เชอเรอ (Scherer) ต่อมา เลสเคียน (Leskien) ออสธอฟ (Osthoff) และbrugมัน (Brugmann) ก็ใช้ด้วย เช่น กฎการกลายเสียงซึ่งกริมม์ได้วางไว้เกี่ยวกับเสียง s ในภาษาละตินโบราณ เมื่ออยู่ระหว่างสระจะกลายเป็น r ในสมัยต่อมา แต่เมื่อ s ปรากฏอยู่ท้ายคำ เช่น ในคำว่า servus, genus, civitas, urbis, amas และอยู่หลังสระ เสียง s นี้ในสมัยต่อมาจะไม่เปลี่ยน แต่ก็มีคำบางคำซึ่งในสมัยต่อมาเป็น r แทนที่จะเป็นเสียง s เช่น คำ melior (ดีกว่า) แทนที่จะเป็น melios คำ arbor (ต้นไม้) แทนที่จะเป็น arbos และ honor (เกียรติ) แทนที่จะเป็น honos นักภาษาเชื่อกันว่าการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นเป็นขั้น ๆ ๓ ขั้นด้วยกัน คือ

๑. ในสมัยแรก จะมีการแจกวิภิตินาม ดังนี้

melios	arbos	honos
meliosis	arboris	honosis
meliosi	arbosi	honosi

ฯลฯ

๒. ต่อมาจะกลายเป็น

melios	arbos	honos
melioris	arboris	honoris
meliori	arbori	honoris

ฯลฯ

ซึ่งเป็นผลจากการที่เสียง s ซึ่งอยู่ระหว่างสระ เปลี่ยน เป็น r

๓. ต่อมาจะมีรูปเป็น

melios หรือ	melior	arbos	หรือ	arbor
	melioris			arboris
	meliori			arbori

ฯลฯ

ในสมัยนี้ใช้ทั้ง *arbos* และ *arbor* คือ ทั้ง ๒ รูป แต่ต่อมา *arbos*, *melios*, *honos* หายไปไม่มีใครใช้อีกเลย

การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้นักภาษาศาสตร์ได้อธิบายว่าเป็นเรื่องของแนวเทียบ คือ ในขณะที่เดียวกันมีทั้งคำที่ลงท้ายด้วย *-os* และที่ลงท้ายด้วย *-or* และพวกที่ลงท้ายด้วย *-or* มีเป็นจำนวนมาก เช่น *orator*, *soror* ฉะนั้น จึงเกิดเป็นแนวเทียบชนิดนี้

<i>oratoris</i>	}	<i>orator</i> =	<i>honoris</i>	}	x	(คือเป็น
<i>oratori</i>			<i>honor</i>			honor
<i>oratore</i>			<i>honorem</i>			มากกว่าจะเป็น
<i>oratore</i>			<i>honore</i>			<i>honos</i>)

ในศตวรรษที่ ๑๕ นักภาษาศาสตร์ถือว่า แนวเทียบเป็นกรรมวิธีอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในภาษา และถือว่าในแต่ละภาษาจะมีกรรมวิธีอยู่ ๒ ชนิด คือ แนวเทียบกับกฎของเสียง (หรือที่เรียกว่ากฎการกลายเสียง) ซึ่งทำให้ภาษาเป็นสิ่งที่มีชีวิต เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดอยู่กับที่ เจริญได้ เสื่อมได้ สิ่งที่เป็นพลังซึ่งทำให้ภาษาเปลี่ยนก็คือ กฎของเสียง และเชื่อว่ากฎของเสียงนั้นย่อมไม่มีข้อยกเว้น เมื่อไรที่มีเสียงซึ่งไม่เป็นไปตามกฎของมัน หรือเรียกอีกอย่างว่า มีเสียงที่อยู่นอกกฎหรือเสียงที่เป็นข้อยกเว้น นักภาษาศาสตร์ถือว่าเป็นเพราะยังมีกฎอีกประเภทหนึ่งซึ่งเรายังค้นไม่พบ หรือไม่ก็เป็นเพราะแนวเทียบ

ดังนั้นเมื่อมีการกลายเสียงซึ่งเรายังอธิบายไม่ได้ นักภาษาก็จะต้องพยายามศึกษาต่อไป โดยหวังว่าจะได้พบวิธีที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ อย่างไรก็ดี นักภาษาบางคนก็เชื่อว่า แนวเทียบ ก็เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งทำให้การกลายเสียงไม่เป็นไปตามกฎ

นักภาษากลุ่มหนึ่งซึ่งได้ชื่อว่า นักไวยากรณ์รุ่นหนุ่ม (*Neo-Grammarians*) ซึ่งมีบุคคลที่สำคัญ คือ บรูกมัน และเลสเคียน เชื่อว่ากฎของเสียงไม่มีข้อยกเว้น และถือว่าศาสตร์ทางภาษาน่าจะพัฒนาไปจนกระทั่งเหมือนกับศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์สาขาธรรมชาติได้ แต่ยังมีนักภาษารุ่นเก่าไม่เห็นด้วย โดยชี้ให้เห็นว่าแนวเทียบนั้นทำให้เกิดการกลายเสียงซึ่งเราไม่สามารถจะคาดให้ถูกต้องได้ การที่คาดไม่ได้นั้นจะเป็นอุปสรรคในการที่จะถือว่าศาสตร์ทางภาษาเป็นศาสตร์เช่นเดียวกับศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์ เพราะปรกติการศึกษาตามระบบวิทยาศาสตร์นั้นเราจะต้องสามารถคาดเหตุการณ์ในอนาคตได้ถูกต้อง

ถึงแม้ว่านักภาษาจะมีความเห็นขัดแย้งกันก็ตาม ในศตวรรษที่ ๑๕ ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับภาษาก็ได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และทฤษฎีเกี่ยวกับการบรรยายลักษณะของเสียงเชิงวรรณาก็ได้พัฒนาไปเรื่อยๆ ความรู้ต่างๆ ที่ว่านี้ได้แก่

๑. ความรู้เรื่องลักษณะของภาษาต่าง ๆ หลายภาษา ตลอดจนการเปรียบเทียบภาษาต่าง ๆ อย่างมีระบบ ซึ่งรวมทั้งเปรียบเทียบระบบของคำกริยาในภาษาสันสกฤต ละติน กรีก เปอร์เซีย และภาษากลุ่มเยอรมันของ บ็อป (Bopp ค.ศ. ๑๘๑๖) การค้นพบความสัมพันธ์ระหว่างภาษาในกลุ่มเยอรมันของ รัสค์ และกริมม์ (Rask and Grimm ค.ศ. ๑๘๑๘-๑๘๑๙) การศึกษาประวัติความเป็นมาของคำ ในภาษาในตระกูลอินเดีย-ยุโรปของ พ็อท (Pott ค.ศ. ๑๘๓๓-๑๘๓๖) การศึกษาเปรียบเทียบไวยากรณ์ของภาษาในตระกูลอินเดีย-ยุโรป ของ ชไลเชอร์ (Schleicher ค.ศ. ๑๘๑๖) ลักษณะของภาษาเคลติก ของ ซีอูส (Zeuss ค.ศ. ๑๘๕๓) ภาษาตระกูลโรมานซ์ ของ ดีเอซ (Diez ค.ศ. ๑๘๓๖-๑๘๔๔) และภาษาสลาวิก ของ ฟอน มิโคลชิซ (Von Miklosich ค.ศ. ๑๘๕๒-๑๘๗๔)

๒. การพัฒนาระบบการบรรยายลักษณะของเสียงพูดโดยอาศัยอวัยวะที่ใช้ในการออกเสียงให้ถูกต้องแม่นยำขึ้น โดยสวีท (Sweet ค.ศ. ๑๘๗๗) เอลลิส (Ellis ค.ศ. ๑๘๖๕-๑๘๘๕) ซีเวอร์ส (Sievers ค.ศ. ๑๘๘๘) และเยสเปอซัน (Jespersen ค.ศ. ๑๙๐๔) รวมทั้งการค้นพบความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของเสียงทางด้านฟิสิกส์ และสรีรศาสตร์ โดย ฟอน เฮล์มโฮลทซ์ (Von Helmholtz ค.ศ. ๑๘๖๒) และวิธีใช้เครื่องมือสำหรับบันทึกเสียง และช่วยในการบรรยายลักษณะของเสียง โดย รูซเซล็อต (Rousselot ค.ศ. ๑๘๙๑-๑๙๐๘)

นักปราชญ์ทางภาษาได้อาศัยผลงานเหล่านี้เป็นหลักในการจัดแบ่งภาษาออกเป็นตระกูลต่าง ๆ และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาษาที่อยู่ในตระกูลเดียวกัน ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องระเบียบวิธีเปรียบเทียบ

จะเห็นได้โดยสังเขปว่า ในศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ความรู้เรื่องภาษาได้หันเหมาทางแนวโครงสร้างมาทางบรรยายลักษณะของภาษา และศึกษาเปรียบเทียบภาษาต่าง ๆ

ดังได้กล่าวแล้วว่า นักภาษาอาศัยระเบียบวิธีเปรียบเทียบ เพื่อสืบสาวประวัติของภาษาหลาย ๆ ภาษาพร้อม ๆ กัน โดยเฉพาะภาษาซึ่งเชื่อว่าสืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดดั้งเดิมเดียวกัน และรวมภาษาเหล่านั้นเข้าไว้ในตระกูลภาษาเดียวกัน

นักภาษาได้ใช้เวลาประมาณ ๑๕๐ ปี ในการศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษาส่วนใหญ่ในตระกูลภาษา ซึ่งเรียกว่าตระกูลอินเดีย-ยุโรป (Indo-European Family) และนับว่าเป็นตระกูลภาษาที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งรวมภาษาที่พูดกันในประเทศต่าง ๆ เป็นอาณาเขตกว้างขวาง ก่อตั้งในทวีปยุโรปและเอเชีย เริ่มตั้งแต่ภาษาไอริช ในยุโรปตะวันตก ไปจนถึงภาษาที่พูดในตอนเหนือและตอนกลางของอินเดีย

ภาษาในตระกูลอื่น ๆ นั้นเรายังศึกษาประวัติไม่ได้ละเอียดเท่ากับตระกูลนี้ ส่วนหนึ่งก็เพราะว่าเราขาดข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลของภาษาในสมัยก่อน ๆ นอกจากนั้นนักภาษาซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวยุโรป ก็มักจะสนใจศึกษาภาษาพื้นเมืองของตนมากกว่าที่จะศึกษาภาษาอื่น ๆ และได้กล่าวมาแล้วว่า ความสำเร็จในการศึกษาภาษาศาสตร์เชิงประวัตินั้นขึ้นอยู่กับเรื่องที่ว่าเรามีความรู้เรื่องลักษณะของภาษาในเชิงวรรณนามากน้อยแค่ไหน การศึกษาประวัติภาษาตระกูลอินเดีย—ยุโรป ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วในศตวรรษที่ ๑๕ เพราะเรามีความรู้เกี่ยวกับลักษณะเชิงวรรณนาของภาษาละติน กรีกโบราณ และสันสกฤต อย่างละเอียด และภาษาทั้ง ๓ นี้ก็ล้วนแต่เป็นภาษาสมัยโบราณ และนักภาษาก็ได้อาศัยความรู้เรื่องภาษาเหล่านี้เป็นแบบในการบรรยายลักษณะของภาษาเก่า ๆ อื่น ๆ ในตระกูลอินเดีย—ยุโรป เช่น ภาษาอธริก ภาษาไอริชสมัยเก่า และต่อมาก็สำหรับบรรยายอื่น ๆ ที่เหลือในตระกูลนี้ เช่น อาร์เมเนียน อัลเบเนียน เป็นต้น

เนื่องจากเราไม่มีความรู้เรื่องภาษาในตระกูลอื่น ๆ อย่างละเอียด เช่น ตระกูลฟินโน—อูกริก และแอฟโร—เอเชียติก เป็นต้น ทำให้การศึกษาประวัติของภาษาเหล่านี้ไม่ก้าวหน้าไปเท่ากับภาษาในตระกูลอินเดีย—ยุโรป เมื่อเราขาดความรู้เกี่ยวกับภาษาต่าง ๆ หรือรู้น้อยหรือรู้แต่เฉพาะภาษาสมัยหลัง ๆ เราก็ไม่อาจจะศึกษาหาความรู้เรื่องภาษาเหล่านี้ให้ได้เท่ากับที่เรารู้เรื่องภาษาในตระกูลอินเดีย—ยุโรป

แม้แต่ในตระกูลอินเดีย—ยุโรปเองก็ตาม ความรู้ด้านประวัติก็ยังจำกัดอยู่ เพราะในสมัยก่อนนั้นเรามีความรู้เรื่องหน่วยเสียงพยัญชนะ หน่วยเสียงสระกันเท่านั้น เพิ่งจะมีความรู้เรื่องการลงเสียงหนักเบา (stress) และการออกเสียงสูงต่ำกันเมื่อไม่นานมานี้เอง เมื่อไรที่เรามีความรู้เรื่องเหล่านี้กันอย่างละเอียด เราก็จะได้มีความรู้เรื่องประวัติความเป็นมาของภาษาแต่ละภาษา และของภาษาในตระกูลต่าง ๆ ได้ดีขึ้น และเมื่อเรามีความรู้เรื่องเหล่านี้ดีขึ้น ก็จะช่วยให้เรา得以ปรับปรุงหลักเกณฑ์และวิธีการที่ใช้ในภาษาศาสตร์เชิงประวัติอีกด้วย

วิธีการที่เราใช้ในการกำหนดตระกูลภาษาและความสัมพันธ์ระหว่างภาษา ส่วนใหญ่ก็ได้จากวิธีที่ใช้กับภาษาในตระกูลอินเดีย—ยุโรป

ภาษาหลายภาษาในยุโรปและเอเชีย ซึ่งสัมพันธ์กันและอยู่ในตระกูลอินเดีย—ยุโรป เรามีหลักฐานหลายด้านด้วยกัน ที่เห็นชัดที่สุด คือ

ก. ความคล้ายคลึงในด้านศัพท์ชั้นมูลฐาน ซึ่งมีใช้ในภาษาต่าง ๆ เหล่านั้น เช่นคำที่เป็นจำนวนเลขต่ำ ๆ คำที่เกี่ยวกับเครือญาติ สัตว์เลี้ยง และที่เกี่ยวกับกิจวัตรประจำวัน ความคล้ายคลึงกันในทางด้านระบบเสียงซึ่งสังเกตได้จากศัพท์เหล่านี้ จะเห็นตัวอย่างจาก

พยัญชนะต้น d ในคำซึ่งมีความหมายเหมือนกันในภาษาละติน กรีก สลาวิก สันสกฤต เช่น ในคำว่า ๒ และ ๑๐

	ละติน	กรีก	สลาวิก	สันสกฤต	(อังกฤษ)
“สอง”	duo	dúō	dŭva	dvā	(two)
“สิบ”	decem	déka	desetŭ	daśa	(ten)

ข. ความคล้ายคลึงกันในด้านไวยากรณ์ เช่น คำที่แปลตรงกับคำกริยา to be ในภาษาอังกฤษ

	สันสกฤต	ลิทัวเนียน	กรีก	กอธิก
บุรุษที่ ๓ เอกพจน์	á <u>s</u> ti	ė <u>s</u> ti	é <u>s</u> ti	ist
บุรุษที่ ๑ เอกพจน์	á <u>s</u> mi	ė <u>s</u> mi	eim <u>i</u>	im

นักภาษาดูว่าความคล้ายคลึงทางไวยากรณ์เป็นหลักฐานที่สำคัญมาก ที่จะแสดงว่าภาษาสัมพันธ์กัน เพราะเรื่องไวยากรณ์เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละภาษา ยากที่จะยืมกันได้ ส่วนเรื่องความคล้ายคลึงกันในทางด้านศัพท์อาจจะยืมกันได้ง่ายกว่ามาก

การศึกษาภาษาตระกูลอินเดีย-ยุโรปอย่างละเอียด มีความสำคัญในการศึกษาและเข้าใจวิธีการ และหลักเกณฑ์ทางด้านภาษาศาสตร์เชิงประวัติ และในการศึกษาหาความรู้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างภาษาต่าง ๆ ซึ่งใช้กันอยู่อย่างกว้างขวาง เพราะว่าวิธีการที่ใช้ในการศึกษาภาษาตระกูลนี้ อาจจะไปใช้กับภาษากลุ่มอื่น ๆ ก็ได้ ยิ่งกว่านั้นเนื่องจากเหตุผลทางการเมือง และเศรษฐกิจของผู้ที่ใช้ภาษาในตระกูลนี้ ทำให้ภาษาในตระกูลนี้มีความสำคัญมากและมีคนใช้มากในปัจจุบัน

ในการที่จะจัดตระกูลภาษา สิ่งจำเป็นที่เราจะต้องรู้ คือ ลักษณะของภาษาต้นกำเนิดดั้งเดิมและเวลาที่ใช้ภาษานั้นด้วย ฉะนั้นในการศึกษาประวัติภาษาเราจึงต้องพยายามคาดคะเนเวลาของภาษาที่เรากำลังศึกษาด้วย

การที่เราจะเข้าใจความเป็นมาของภาษาต่าง ๆ เราจะต้องกำหนดความสัมพันธ์ของภาษากลุ่มย่อย และภาษาต่าง ๆ ในตระกูลด้วย ข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการกำหนดนั้นก็มักจะสลับซับซ้อน ยิ่งกว่านั้น จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ สมัยต่าง ๆ ของภาษาแต่ละภาษาก็กำหนดกันไว้อย่างชนิดที่ให้ใกล้เคียงเท่านั้น และการกำหนดก็อาศัยหลักฐานอย่างอื่น ซึ่งไม่ใช่เรื่องภาษา เป็นต้นว่า กำหนดเวลาที่ได้มีการพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก หรือกำหนดเวลาที่มีการปฏิรูปทางศาสนา หรือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เป็นต้น ถึงแม้ว่าสิ่งอื่นซึ่ง

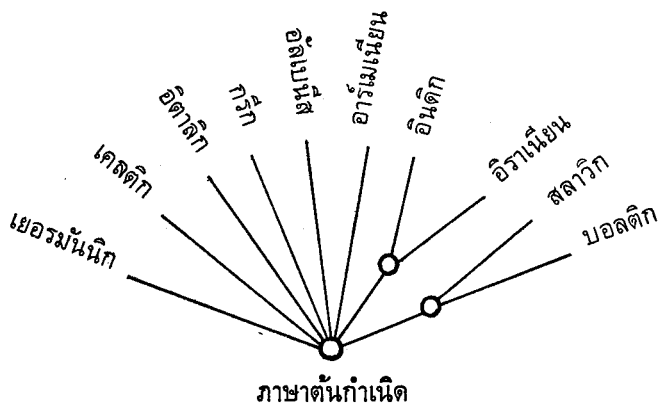
ไม่ใช่เรื่องภาษาจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภาษาหนึ่ง ๆ ขยายตัวไป หรือกลายเป็นภาษาซึ่งมีความสำคัญขึ้นมาก็ตาม ในการจัดภาษาเป็นตระกูลนั้นเราควรจะต้องอาศัยหลักเกณฑ์ในทางภาษาเท่านั้น ในทางปฏิบัติเราไม่ค่อยได้ทำกัน เวลาที่กำหนดกันขึ้นนั้นส่วนมากเป็นการกำหนดไว้ชั่วคราวเท่านั้น แต่ถึงแม้ว่าเราจะกำหนดเวลาที่แท้จริงขึ้นได้ เราก็จะต้องไม่ลืมว่า ภาษาไม่ได้เปลี่ยนแปลงทันทีทันใด การที่เราจะตีเส้นแบ่งให้เด็ดขาดลงไปก็ย่อมจะทำได้ยาก

ตามหลักวิธีเปรียบเทียบนี้ เราเชื่อว่าทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่าง ซึ่งปรากฏในภาษาต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กัน เป็นเครื่องบอกลักษณะของภาษาต้นกำเนิด แต่อย่างไรก็ตาม วิธีเปรียบเทียบนี้ก็ยังมีข้อเสียอยู่ ๒ ประการ คือ

ประการแรก การที่เชื่อเช่นนั้นก็เท่ากับเชื่อว่าภาษาต้นกำเนิดนั้นมีลักษณะเป็นอย่างเดี๋ยวจริง ๆ ไม่มีลักษณะแตกต่างไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เลย

ประการที่สอง เท่ากับเชื่อว่าภาษาต้นกำเนิดได้แตกแยกออกเป็นภาษาต่าง ๆ โดยทันทีทันใดและแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด เนื่องจากไม่ได้ติดต่อกับภาษาอื่น

ตามความเป็นจริงแล้ว ยังไม่เคยปรากฏว่าจะมีภาษาใดที่จะมีลักษณะเป็นอย่างเดี๋ยวลอย ปรกติย่อมจะมีลักษณะแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เสมอ และการแตกแยกออกเป็นภาษาต่าง ๆ ก็เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้แยกออกทันทีทันใดดังที่ปรากฏในแผนภูมิแสดงตระกูลภาษา เช่น ภาษาต่าง ๆ ในตระกูลอินเดี-ยุโรป ซึ่งถือว่าล้วนแต่สืบเนื่องมาจากภาษาต้นกำเนิดดั้งเดิมเดียวกัน แบ่งออกได้เป็นสาขาต่าง ๆ ดังในแผนภูมิข้างล่างนี้

แต่ละสาขาก็ยังแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยได้อีก (ดูรายละเอียดได้จากหนังสือ นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑ ของ ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หน้า ๔๘-๖๑)

ภูมิศาสตร์ภาษาถิ่น

ในการศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษา นอกจากจะใช้วิธีการเปรียบเทียบดังได้กล่าวมาแล้ว นักภาษายังใช้วิธีการอีกอย่างหนึ่ง คือ ภูมิศาสตร์ภาษาถิ่น (Dialect Geography) ดังได้กล่าวแล้วว่า ตามระเบียบวิธีเปรียบเทียบนั้น เราจำเป็นจะต้องยอมรับไว้ก่อนว่า ภาษาถิ่นกำเนิดนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร คือ ไม่มีลักษณะแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เลย คำๆ หนึ่งก็ออกเสียงอย่างหนึ่ง นักภาษาก็ได้พยายามสันนิษฐานว่า แต่ละคำควรจะประกอบด้วยเสียงอะไรบ้าง แล้วกำหนดคำนั้น ๆ ขึ้นมา เช่น *petēr เป็นคำซึ่งนักภาษาดั้งเดิมข้อสมมุติฐานว่า ปรากฏอยู่ในภาษาถิ่นกำเนิดของภาษาตระกูลอินเดี-ยุโรป และได้กลายมาเป็น father ในภาษาอังกฤษปัจจุบัน และแม้ว่าในภาษาอังกฤษจะเขียนเป็นรูปนี้รูปเดียว และคนที่พูดภาษาอังกฤษ ทุกคนก็เข้าใจความหมาย แต่การออกเสียงของคำนี้ จะต่างกันไปตามบุคคลและตามท้องถิ่น คือคนในท้องถิ่นเดียวกันก็ออกเสียงต่างกันไปแล้วเล็กน้อย แต่คนต่างท้องถิ่นกันก็อาจจะออกเสียงต่างกันไปมากขึ้น สัญลักษณ์ที่ใช้แทนเสียงพูดของคำ ๆ นี้ มีอยู่รูปเดียวก็จริง แต่จะเห็นว่าแทนการออกเสียงจริง ๆ หลายอย่าง ฉะนั้นถ้าพูดในแง่ของการออกเสียงไม่มีคำ father คำเดียว แต่จะมีคำนี้อยู่หลายคำ นักภาษาได้คิดถึงเรื่องนี้ และได้คิดวิธีที่จะศึกษาปัญหาของภาษาในเรื่องนี้ขึ้น

การที่จะได้มีการถกเถียงกันอยู่ว่า กฎของเสียงมีข้อยกเว้นหรือไม่นั้น ทำให้นักภาษาคิดจะพิสูจน์เรื่องนี้กับภาษาถิ่นต่าง ๆ ซึ่งพูดอยู่ในชนบท นักภาษาชาวเยอรมันได้เริ่มสนใจก่อน แต่นักภาษาชาวฝรั่งเศสเป็นผู้เริ่มลงมือ คือ กิลีเอร็อง (Gillieron) ร่วมกับนักภาษาอีกคนหนึ่งชื่อ เอ็ดมอนท์ (Edmont) ลงมือสำรวจภาษาท้องถิ่นในฝรั่งเศส โดยกำหนดแบบสอบถามซึ่งบรรจุคำ ๒,๐๐๐ คำ และประโยค ๒,๐๐๐ ประโยค ซึ่งแสดงลักษณะที่สำคัญทางระบบเสียง ความหมายของคำ และความสัมพันธ์ของคำ และเอ็ดมอนท์ ได้เดินทางไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วฝรั่งเศส ๖๕๐ แห่งด้วยกัน และบันทึกเกี่ยวกับคำและประโยคเหล่านั้นไว้ โดยแยกเอาคำแต่ละคำไว้ในแผนที่แต่ละแผ่น และในแผนที่แต่ละแผ่นก็จะใส่จุดเป็นเครื่องหมายแสดงท้องถิ่นที่คำ ๆ นั้นใช้อยู่ ด้วยวิธีนี้จะสามารถเห็นได้ว่า ลักษณะของภาษาแต่ละเรื่องจะกระจายตามท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างไร เมื่อเอาแผนที่เหล่านั้นมาซ้อนกันเพื่อเปรียบเทียบลักษณะต่าง ๆ ก็จะได้ความรู้ซึ่งแตกต่างไปจากความรู้ซึ่งเราได้จากการศึกษาภาษาด้วยวิธีอื่น

ประการแรก จะเห็นว่าตามทฤษฎีของนักภาษากลุ่มที่เรียกว่า นักไวยากรณ์หนุ่ม (Neo-Grammarians) นั้น กฎการกลายเสียงจะไม่มีข้อยกเว้น แต่เมื่อศึกษาตามวิธีนี้ดูแล้ว

จะเห็นว่า คำในภาษาละตินซึ่งขึ้นต้นด้วย c [k] เมื่ออยู่หน้าสระ a เมื่อกลายเป็นภาษาฝรั่งเศสจะกลายเป็น [ɑ̃] เช่น caldum เป็น chaud (ออกเสียงคล้าย โช ในภาษาไทย แปลว่า ร้อน) แต่ในภาษาถิ่นทางเหนือและทางใต้ของฝรั่งเศสบางถิ่นยังคงเป็น [k] อยู่ในแผนที่ภาษาถิ่นจะมีเส้นซึ่งลากไปรอบๆ ถิ่นที่มีการกลายเสียง หรือมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกัน เส้นดังกล่าวนี้ในภาษาอังกฤษเรียกว่า ไอโซกลอส (isogloss) ในการศึกษาการออกเสียงคำละติน ๔ คำ ในภาษาฝรั่งเศส ปรากฏว่าในทางตอนกลางของฝรั่งเศส เสียงละติน [k] ดังกล่าวจะกลายเป็น [ɑ̃] อย่างสม่ำเสมอ แต่ในทางตอนเหนือและตอนใต้ซึ่งยังคงเป็น [k] อยู่ นั่น เส้นที่ลากผ่านแสดงคำแต่ละคำจะไม่เหมือนกัน ซึ่งหมายความว่าในบางถิ่นซึ่งอยู่ในเขตแดนระหว่าง [k] กับ [ɑ̃] นั้น การกลายเสียงจะไม่เป็นไปทำนองเดียวกัน เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่า กฎของเสียงไม่มีข้อยกเว้น หลังจากที่ได้ทดลองศึกษาภาษาถิ่นโดยการทำแผนที่แล้ว ทำให้ กิโยเอร็อง และคนอื่นๆ อีกหลายคนไม่เชื่อทฤษฎีของกลุ่มนักไวยากรณ์หนุ่มที่ว่า กฎของเสียงไม่มีข้อยกเว้น

นักไวยากรณ์ในศตวรรษที่ ๑๘ เชื่อกันว่าภาษาที่ใช้ในวรรณคดีและภาษามาตรฐานซึ่งชนชั้นสูงใช้กันนั้นเป็นภาษาที่เก่ากว่า และใช้ได้ถูกต้องตามหลักของเหตุผลมากกว่าภาษาท้องถิ่น ซึ่งเป็นภาษาของชนธรรมดา ซึ่งไม่มีความรู้และใช้ภาษาอย่างไม่ระมัดระวังอย่างไรก็ดี ต่อมาก็ได้มีคนสังเกตว่าภาษาถิ่นนั้นได้รักษาลักษณะโบราณของภาษาเอาไว้ได้ดีกว่าภาษามาตรฐาน ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีผู้ทำพจนานุกรมภาษาถิ่นขึ้น ทำให้ได้เห็นลักษณะเฉพาะของคำที่ใช้ในภาษาถิ่นต่างๆ

เมื่อทฤษฎีทางการศึกษาประวัติภาษาเจริญขึ้น ทำให้รู้ว่าภาษามาตรฐานไม่ใช่ภาษาที่เก่าที่สุด แต่ก็ยังเป็นภาษาซึ่งเดิมก็เป็นภาษาท้องถิ่นหนึ่ง เช่น ภาษาอังกฤษมาตรฐานไม่ใช่ภาษาซึ่งสืบเนื่องมาจากภาษาวรรณคดีสมัยก่อน แต่สืบเนื่องมาจากภาษาถิ่นลอนดอน ซึ่งเมื่อกลายเป็นภาษาประจำชาติขึ้นมา ทำให้ได้รับอิทธิพลจากภาษาถิ่นอื่นๆ มาก นักภาษาบางคนก็มีความเห็นไปอีกทางหนึ่งว่า เนื่องจากภาษาถิ่นรักษาลักษณะโบราณบางอย่างของภาษาซึ่งในภาษามาตรฐานไม่มี จึงคิดกันว่า ภาษาถิ่นต่างๆ นั้น เป็นภาษาซึ่งไม่ได้เปลี่ยนแปลงมาเลย ถือเป็นภาษาเก่าแก่นั่นเอง และเนื่องจากสังเกตกันว่า ในภาษามาตรฐานนั้นมีภาษาถิ่นอื่นๆ ปนอยู่มาก จึงคิดว่าในภาษาท้องถิ่นอื่นไม่มีภาษาถิ่นอื่นๆ ปนอยู่เลย ฉะนั้นการกลายเสียงในภาษาถิ่นก็เป็นไปอย่างสม่ำเสมอมากกว่าในภาษามาตรฐาน

เมื่อได้ศึกษาภาษาถิ่นกันมากขึ้นทำให้มีความรู้ว่า ทุกภาษาจะต้องได้รับอิทธิพลจากภาษาถิ่นอื่นอยู่เสมอ และในภาษาถิ่นก็มีทั้งการกลายเสียงที่สม่ำเสมอและไม่สม่ำเสมอ

เช่นเดียวกับในภาษามาตรฐาน การศึกษาภูมิศาสตร์ภาษาถิ่นก็เท่ากับช่วยยืนยันความคิดที่ได้จากการศึกษาภาษาโดยอาศัยระเบียบวิธีเปรียบเทียบว่า การเปลี่ยนแปลงของภาษาถิ่นในแต่ละถิ่นก็จะเปลี่ยนกันไปคนละแนว

ในการศึกษาภาษาถิ่นนั้น ในสมัยก่อนในพจนานุกรมภาษาถิ่นจะบรรจุแต่เฉพาะคำซึ่งมีรูปและความหมายต่างจากภาษามาตรฐาน ปัจจุบันนี้ถือกันว่าพจนานุกรมภาษาถิ่นที่ดีจะต้องบรรจุคำทุกคำซึ่งมีใช้อยู่ในถิ่นนั้น และจะต้องบอกว่าออกเสียงอย่างไร และให้คำจำกัดความของคำแต่ละคำด้วย ถ้าหากเราจะต้องทำพจนานุกรมของภาษาถิ่นหลาย ๆ ถิ่นที่อยู่ในภาคเดียวกัน ก็จะลำบากยิ่งขึ้น เราจะต้องบอกให้ละเอียดว่าคำใดใช้ในถิ่นใดบ้าง ซึ่งถ้าทำเป็นแผนที่การใช้คำก็จะทำให้เห็นได้ชัดกว่า

เมื่อเรามีความรู้เกี่ยวกับลักษณะของภาษาถิ่นแต่ละถิ่นอย่างละเอียด จะทำให้เราสามารถสืบสาวประวัติความเป็นมาของภาษาได้ โดยเฉพาะประวัติของคำแต่ละคำ ยิ่งถ้าเป็นคำซึ่งเรามีหลักฐานอยู่ในหนังสือสมัยก่อน ๆ ด้วย ก็ยิ่งจะมีโอกาสศึกษาประวัติความเป็นมาได้แน่นอนยิ่งขึ้น

การศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษาไทย เท่าที่ได้มีนักภาษาได้ศึกษากันมาแล้ว ก็ได้อาศัยระเบียบวิธีเปรียบเทียบ ศึกษาเปรียบเทียบภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ทั้งที่พูดอยู่ในเขตประเทศไทย และนอกเขตประเทศไทย ซึ่งได้แก่ ภาษาไทยที่พูดในประเทศลาว (หรือที่เรียกว่า ภาษาลาว) ทางตอนเหนือของเวียดนาม ทางตอนใต้ของประเทศจีน ในแคว้นฉานของพม่า และในแคว้นอัสสัมของอินเดีย* เพื่อจะสืบสาวกลับไปหาภาษาไทยโบราณดั้งเดิม** และสันนิษฐานว่าภาษาโบราณดั้งเดิมของไทยนั้นมีลักษณะอย่างไร ขณะเดียวกันก็อาศัยความรู้ที่ได้มานี้ สันนิษฐานการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนของคนไทยที่พูดภาษาถิ่นต่าง ๆ ดังกล่าวด้วย อย่างไรก็ตาม ในการสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องการอพยพของคนนี้จะต้องพิจารณาควบคู่ไปกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้วย ในกรณีที่ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เราก็ไม่อาจจะถือหลักฐานทางภาษาเอาเป็นแน่นอนได้

ขณะนี้ยังไม่มีใครสามารถที่จะศึกษาประวัติของภาษาไทย ย้อนกลับไปให้ไกลกว่านั้นได้ คือศึกษาว่าภาษาไทยมีความสัมพันธ์กับภาษาอื่น ๆ อะไรบ้าง หรือพูดอีกอย่างก็คือ ภาษาไทยร่วมภาษาต้นกำเนิดกับภาษาใดบ้าง ทั้งนี้เพราะเราขาดหลักฐานที่จะนำมาเป็นข้อมูลสำหรับจะศึกษาเปรียบเทียบ ได้มีนักมานุษยวิทยาผู้หนึ่งชื่อ พอล เค เบเนดิก (Paul

* ดูรายละเอียดใน นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑ ของ ศาสตราจารย์ พระยาอนมานราชธนะ หน้า ๙๗-๑๐๑
** ลักษณะภาษาไทยดั้งเดิมซึ่ง ดร. มาร์วิน บราวน์ ได้กำหนดขึ้นนั้น เขาคาดว่ามิคนใช้เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๒๐๐ (ดูหนังสือ *From Ancient Thai to Modern Dialects* ซึ่งสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยจัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔)

K. Benedict) มีความคิดว่าภาษาไทยมีความสัมพันธ์กับภาษาอินโดนีเซีย แต่เนื่องจากวิธีการที่เขาใช้ในการอธิบายความคิดนี้ ไม่ได้เป็นไปตามระเบียบวิธีเปรียบเทียบ จึงเป็นการยากที่เราจะยอมรับความคิดนี้ได้

สาเหตุของการกลายเสียง

สาเหตุของการกลายเสียงยังไม่มีใครบอกให้แน่นอนได้ นักนิรุกติศาสตร์ชาติต่างๆ มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่างกันไป เช่น อาหารการกินและดินฟ้าอากาศเป็นต้นเหตุ เพราะการงานที่ทำ เพราะอวัยวะเครื่องออกเสียงเปลี่ยนแปลงไป เพราะต้องการจะให้พูดเพราะ* เพื่อให้ออกเสียงง่ายขึ้น อิทธิพลของเสียงแวดล้อม นักภาษาบางคนมีความเห็นว่า ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของการกลายเสียงยังไม่เป็นที่พอใจนัก ทั้งนี้เพราะคำว่า “การเปลี่ยนหรือการกลายเสียง” อาจจะทำให้เข้าใจผิดไปได้ คือเสียงหนึ่งๆ เมื่อเราเปล่งออกมาแล้วมันก็จะหายไปในอากาศเลย การกลายเสียงหมายถึงว่า คำๆ หนึ่ง ในสมัยหนึ่งผู้พูดในชุมชนหนึ่งออกเสียงอย่างหนึ่ง เช่น ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ออกเสียงว่า โสง แต่ปัจจุบันเป็น สอง คือปัจจุบันออกเสียงสระ ออ แทนเสียงสระ โอ ที่ถูกแล้วควรจะเรียกว่า “การแทนเสียง” มากกว่าจะใช้ว่า “การกลายเสียง”

จะเห็นว่า การกลายเสียงไม่ใช่จะเป็นไปโดยเอกเทศตามลำพัง โดยไม่เกี่ยวกับผู้ที่พูดภาษา แต่เป็นเรื่องของการเปลี่ยนวิธีออกเสียงพูด ซึ่งผู้พูดได้กระทำเป็นนิสัยนั่นเอง นักภาษาบางท่านจึงมีความเห็นว่า การที่เด็กเรียนภาษาพื้นเมืองของตนนั้นก็เป็นเรื่องยาก มีปัญหา คือ เด็กใช้วิธีเลียนเสียงพ่อแม่และผู้ที่อยู่ใกล้ชิด และการเลียนเสียงนั้นจะเลียนให้เหมือนร้อยเปอร์เซ็นต์ย่อมเป็นไปได้ ย่อมจะต้องผิดเพี้ยนไปบ้างเป็นธรรมดา โดยที่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ก็ไม่ว่าจะรู้สึกละอายใจหรือไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นหลายๆ ชั่วโมงคนเขาก็ทำให้เสียงซึ่งเพี้ยนทีละนิดค่อยๆ พอกพูนขึ้นกลายเป็นมาก ดังที่เราเห็นได้จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของภาษา

บางท่านคิดว่าในระหว่างสงคราม และบ้านเมืองเกิดยุ่งยาก พ่อแม่ไม่ค่อยมีเวลาให้กับการศึกษาของลูก ในระยะนี้การเปลี่ยนแปลงของภาษาก็จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้จะเห็นว่า ที่แท้แล้วภาษาเป็นการผลิตเสียงขึ้นมาใหม่ ตามแบบแผนซึ่งใช้กันมา เมื่อเปล่งเสียงออกไปแล้วแต่ละครั้ง เสียงก็จะหายไปไม่ได้คงอยู่ ฉะนั้นเมื่อจะออกเสียงใหม่แต่ละครั้งก็อาศัยความทรงจำซึ่งก้องอยู่ในหู การออกเสียงพูดแต่ละครั้งก็เท่ากับลอกแบบเสียงซึ่งได้ลอกแบบมาแล้วอีกทีทอดหนึ่ง ดังที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ความ

* ดูประมวลต้นเหตุการกลายเสียง นิรุกติศาสตร์ ภาค ๒ ของ ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน หน้า ๑๗๙-๘๔

จำของคนนั้นย่อมจะสมบูรณ์ไปไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะทำให้การออกเสียงแต่ละครั้งผิดเพี้ยนไปเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีใครสามารถสรุปได้แน่นอนว่า หลังจากที่ได้แก้ไขเสียงผู้ใหญ่อันกระทั่งคิดว่าแก้ไขได้แล้ว จะเปลี่ยนวิธีออกเสียงอีกหรือไม่ เว้นเสียแต่ว่าบุคคลนั้น ๆ จะย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย หรือตั้งใจจะเปลี่ยนวิธีพูดไปตามผู้พูดที่อยู่ในสังคมชั้นสูงกว่าตน

ยังมีสาเหตุของการกลายเสียงอีกข้อหนึ่งซึ่งน่าสนใจยิ่งกว่า คือ การที่ผู้พูดภาษาต่าง ๆ ได้ติดต่อคบหาสมาคมกัน จะเห็นว่าในประวัติศาสตร์เกือบทุกสมัยจะปรากฏว่ามีผู้คนอพยพโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนกันอยู่เนือง ๆ มีการทำสงครามกัน แล้วก็ฝ่ายหนึ่งตกอยู่ใต้การปกครองของอีกฝ่ายหนึ่ง ทำให้คนที่พูดภาษาต่างกันได้ติดต่อคบหาสมาคมกัน ดังเช่นเมื่อพวกโรมันมีชัยชนะแก่พวกโกล ทำให้พวกโกลซึ่งเดิมพูดภาษาเคลติกหันมาใช้ภาษาละตินของพวกโรมันกัน อย่างไรก็ตาม แม้พวกนี้จะรับภาษาละตินมาใช้แล้ว ก็ยังคงรักษาภาษาพื้นเมืองเดิมของตนไว้ และจะพูดภาษาละตินด้วยสำเนียงภาษาเคลติก (ตัวอย่างเช่น เสียงอู ในละติน กลายเป็น อู แบบฝรั่งเศส ก็เพราะอิทธิพลของภาษาเคลติก)

ยังมีอีกทฤษฎีหนึ่งซึ่งเชื่อว่าจะต้องแยกเรื่อง ๒ เรื่องนี้ออกจากกัน คือ แหล่งกำเนิดของการกลายเสียง กับ การกระจายของการกลายเสียง ผู้ที่เชื่อทฤษฎีนี้คิดว่าผู้ที่พูดภาษาเดียวกันแม้แต่ ๒ คน ก็ไม่มีที่จะพูดเหมือนกันทีเดียว ประการแรก จะเห็นว่าแต่ละคนก็มีอวัยวะต่าง ๆ ที่ใช้ในการออกเสียงแตกต่างกัน ทำให้แต่ละคนมีเสียงพูดเป็นแบบเฉพาะตัว (ดังจะเห็นได้ว่าเรามักจะจำเสียงของแต่ละคนได้ ว่าเป็นเสียงใครพูด) และการออกเสียงต่าง ๆ ในภาษาก็เป็นแบบเฉพาะของแต่ละคน เช่น เสียง ช ในภาษากรุงเทพฯ บางคนก็ออกเสียงที่หลังฟัน บางคนออกระหว่างฟัน นอกจากนั้นยังมีเรื่องอื่นอีก เช่น การที่แต่ละคนมักจะมีคำพูดบางคำ และถ้อยคำสำนวนบางอย่างซึ่งชอบใช้เป็นพิเศษ และในชุมชนหนึ่ง ๆ คนที่อยู่ในสังคมต่างชั้นกัน และมีอาชีพต่างกันก็จะพูดแตกต่างกันไป ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าในแต่ละสมัยนั้น การที่จะกล่าวว่ามีคนพูดภาษาเดียวกันก็ไม่ตรงกับความเป็นจริง บุคคลแต่ละคนในชุมชนหนึ่ง ต่างก็มีภาษาพูดซึ่งนับว่าเป็นภาษาลึ้นย่อยเฉพาะตัว ยิ่งกว่านั้นคนที่อยู่ในสังคมชั้นสูง และมีความสามารถ บางคนซึ่งเป็นที่นิยมนับถือของคนทั่วไป ก็อาจจะกลายเป็นบุคคลตัวอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมารยาทในสังคมหรือในการพูด คนอื่นก็จะเอาอย่าง ถ้าหากบุคคลประเภทนี้พูดแปลกออกไป คนอื่น ๆ ที่เอาอย่างก็จะพูดแปลกตามไปด้วย ในที่สุดก็จะทำให้คนทั้งชุมชนนั้นพูดแปลกออกไป นี่เป็นวิธีหนึ่งซึ่งเป็นตัวอย่างของการกระจายของการกลายเสียง

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็เป็นสาเหตุต่าง ๆ ที่นักภาษาได้ตั้งเป็นข้อสมมุติฐานขึ้นว่าอาจ

จะทำให้เกิดการกลายเสียง อาจจะเป็นไปได้ว่าสาเหตุของการกลายเสียงไม่ได้เป็นเพียง
อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นหลาย ๆ อย่างในขณะเดียวกัน

อย่างไรก็ดี การที่เราไม่รู้สาเหตุของการกลายเสียงก็ไม่ได้มีผลอะไรเกี่ยวกับกฎของ
การกลายเสียงเลย ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กฎการกลายเสียงเป็นเพียงข้อเท็จจริง ซึ่งนัก
ภาษาได้มาจากการสังเกต ถึงแม้ว่าเราจะไม่รู้สาเหตุที่แท้จริงก็ไม่ทำให้กฎการกลายเสียง
ใช้ไม่ได้ หรือทำให้เรานำกฎการกลายเสียงมาพิจารณาในการศึกษาประวัติความเป็นมาของ
ภาษาไม่ได้

วิจินต์ ภาณุพงศ์

หนังสืออ้างอิง

๑. นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น วิทยาวรรณกรรม พระนคร แพร่พิทยา ๒๕๐๖
๒. อนุমানราชชน, พระยา นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑-๒ พระนคร ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๑๓
๓. Bloomfield, Leonard, **Language**. London : George Allen & Unwin Ltd., 1961.
๔. Carroll, J.B., **The Study of Language**. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1953.
๕. Dinneen, Francis P., **An Introduction to General Linguistics**. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1967.
๖. Hockett, Charles F., **A Course in Modern Linguistics**. New York: The Macmillan Company, 1958.
๗. Lehmann, Winfred P., **Historical Linguistics: An Introduction**. New York : Holt, Rinehart and winston, Inc., 1962.
๘. Palmer, L.R., **An Introduction to Modern Linguistics**. London: Macmillan and Co. Ltd., 1936.
๙. Pedersen, Holger., **Linguistic Science in the Nineteenth Century**. [translated by John Webster spargo] Bloomington & London: Indiana University Press, 1965.
๑๐. Robins, R.H., **General Linguistics**. London : Longmans, Green and Co. Ltd., 1967.
๑๑. Sturtevant, E.H., **An Introduction to Linguistic Science**. New Haven, Conn. : Yale University Press, 1947.
๑๒. Sturtevant, E.H; **Linguistic Change**. Chicago : The University of Chicago Press, 1961.

ผู้เขียน

พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา)

น.บ.ท.

Barrister-at-Law (Inner Temple)

เคยเป็นผู้พิพากษา กรรมการร่างกฎหมาย อธิบดีกรมอัยการ อาจารย์พิเศษสอนวิชา กฎหมายมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการคลัง ประธานสภาผู้แทนราษฎร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อภิรัฐมนตรี ฯลฯ

ปัจจุบัน เป็นองคมนตรี

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณฺณวณฺโณ

เปรียญธรรม ๙ ประโยค

ปริญญาตรี (เกียรตินิยมอันดับสอง) วิชา *Oriental Studies* (บาลี สันสกฤต) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์

ปัจจุบัน สอนบาลีประจำสำนักวัดทองนพคุณ

แปล สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยเป็นภาษาไทย

นางวิจิตร ภาณุพงศ์

อักษรศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปริญญาโทและเอกวิชาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยลอนดอน

ปัจจุบัน เป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ในแผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สอนวิชาภาษาศาสตร์ ให้แก่นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

สมาชิกสยามสมาคม

งานนิพนธ์ *Inter-Sentence Relations in Modern Conversation Thai* สยามสมาคม ๒๕๑๓

พิมพ์ที่ บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๕๑ ถนนพระราม ๑ พระนคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๔